

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

62

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 11

Institute for the Study
of the USSR
Institut zur Erforschung
der UdSSR
Institut d'études
sur l'URSS

МЮХЕН
1957

UKRAINIAN REVIEW
of the
Institute for the Study of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU
des
Institut zur Erforschung der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE
de
l'Institut d'études sur l'URSS

Педагог Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.
Відповідальний редактор проф. П. Курінний.

Herausgeber und Drucker : Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.
München 22, Mannhardtstr. 6, Germany.
Verantwortlicher Redakteur : Prof. P. Kurinny, München 26.
Schliessfach 8, Mannhardtstr. 6, Germany.

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ССРСР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR
Institut d'études sur l'URSS

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 11

35570

~~2299~~

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

М ю н х е н

1957

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Інститут для вивчення ССРСР був створений в Мюнхені 8. Липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає наукові журнали, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т.п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may take part in the activities of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

А. Білинський

СУЧАСНИЙ СТАН НАРОДНОЇ ОСВІТИ В УССР

Керівництво народною освітою

Не зважаючи на існування в ССРС союзних республік, які згідно з конституцією повинні користуватися суверенними правами, а зокрема що стосується справи народної освіти, та не зважаючи на існування республіканських Міністерств Освіти, керівництво народною освітою цілого ССРС належить до компетенції Москви. Загальні напрями народної освіти, як теж закони, що мають значення для цілоти ССРС, видаються Верховним Советом ССРС й Советом міністрів ССРС. Сюди належать основні напрями, що торкаються структури системи народної освіти, типів шкіл і т.п.

Високі / ВУЗ-и, університети/ і вищі професійні / технікуми/ школи підлягали створеному в 1946 р. всесоюзному Міністерству Високих Шкіл /Москва/. До його компетенції належало виготовлювання програм і планів студій, іменування ректорів університетів і директорів інститутів, признавання ранги професора й доцента, надавання титулу доктора і т.п.

В грудні 1954 р. перетворено Міністерство Високих Шкіл у Москві в союзно-республіканське і рівночасно створено Міністерство Вищої Освіти в УССР. В ССРС у багатьох випадках, зокрема щодо технікумів і ВУЗ-ів, обов'язує подвійна підлеглість тих шкіл, залежно від того, який вони мають професійний напрям: з одного боку вони підлягають Міністерству Вищої Освіти, а з другого, відповідному промисловому міністерству. Статут новоствореного Міністерства Вищої Освіти УССР не спубліковано, тому годі докладніше сказати, які воно має компетенції. В загальному можна сказати, що така адміністративна децентралізація не має великого значення для УССР. Все подиктоване

практичними вимонами загальносоюзного господарства, а не господарства УССР.

Дошкілля, загальноосвітні школи / початкові, неповно середні і середні школи / підлягають міністерствам народньої освіти поодиноких республік / отже в УССР міністерству НО УССР / та їх обласним й районним відділам народньої освіти. Ці утримують певну кількість шкільних інспекторів, що з одного боку контролюють діяльність шкіл, а з другого помагають учителям в методичних питаннях. У порівнянні до компетенції НКО УССР 20-х років компетенції МО УССР сьогодні в великій мірі зменшилися. Це формально. В дійсності МО УССР під сьогоднішній час є тільки адміністративним осередком, або, краще сказати, адміністративною ланкою в системі освіти й виховання централізованої советської держави. Тому то між системою освіти, напр., Узбекистану й України ніякої різниці нема, як тільки хіба то, що навчальною мовою у десятиріччі є національна мова даної республіки. Щодо шкільних плянів, методи навчання і т.п., то все це сцентралізоване в Москві. Воно проводиться в поодиноких республіках за посередництвом республіканських міністерств.

Централістичні тенденції Москви відзеркалюються найкраще в цифрових бюджетних даних:

	<u>1940</u>	<u>1946</u>	<u>1950</u>	<u>1953</u>	<u>1955</u>
Видатки на освіту по державному бюджету /в міль.руб./	22 489	37 750	56 896	61 117	68 944
З того					
по союзному бюджету	5 561	14 351	19 454	21 311	24 619
по бюджетам союзних республік	16 928	23 399	37 442	39 806	44 325
Процент бюджету респ.в держ.бюджеті	75,2	61,9	65,8	65,1	64,2

Система народньої освіти в УССР

Постановою СНК ССРСР і ЦК ВКП/б/ "Про структуру початкової і середньої школи ССРСР" з 1934 р. введено загальну для цілого

СССР систему загальноосвітньої школи. Відтоді втратила УССР всі свої особливості в ділянці шкільництва. Від того часу народня освіта в УССР поділяється на : а/ дошкільне виховання, б/ школи різних типів і різних ступенів, в/ позашкільні установи для учнів, г/ школи для дорослих, д/ культурні й просвітні установи і підприємства для дорослих.

а/ Дошкільне виховання.

Дошкільне виховання охоплює дітей у віці від 3 до 7 року життя. Для них призначені диточі садки й майданчики. Статут про побудову й завдання диточих садків прийнято в УССР на основі аналогічного статуту РСФСР, прийнятого там 15.12.44 р. В статуті говориться між іншим, що диточі садки є державною установою для суспільного советського виховання дітей у віці 3-7 років. Їх завдання - розвивати любов до советської батьківщини, до її народу, її провідників і советської армії, звертаючи рівночасно увагу на різноманітність природи, багатство творчості народу і великі події країни. Диточі садки й майданчики служать подвійній меті. З одного боку вони підляють дитину вже в ранній молодості впливам держави й партії, ізолюючи її в межах можливості від впливів родинного життя, а з другого - уможливають матерям займатися заробітковою працею, залишаючи частинне виконання материнських обов'язків садкам і майданчикам. Садки й майданчики працюють безперервно весь рік. Для дітей матерів, які працюють у нічну зміну, zorganizовані нічні групи садків. В УССР було в 1940 р. 3384 дит. садків, в яких помішалось 172 208 дітей / Культурное строительство СССР, Москва 1956 стор. 194-195/. Аналогічні цифри для 1950 і 1955 рр. виносять 3312 - 155 855 і 3945 - 2 219 149. В тому самому часі було диточих майданчиків 16 664 з 345 333 дітьми / 1950/ і 4862 з 196 342 /1955/.

б/ Шкільне виховання.

В УССР існують три типи загальноосвітньої школи: початкова чотирирічна, неповна середня семирічна і середня десятирічна школа. Шкільні програми навчання цих шкіл так пристосовані, що на основі свідництва закінченої початкової школи може

учень поступати в 5-ту класу семирічки, а після її закінчення в 8-му класу десятирічки. Навчання в середній школі - безплатне. Загальний шкільний обов'язок в обсязі неповної середньої школи. XIX З'їзд партії признав за необхідне вводити поступово загальний шкільний обов'язок в обсязі повної середньої загальноосвітньої школи.

Шкільні плани, програми і структура шкільного року в школах УССР майже не різняться від школи РСФСР. Оновна різниця зводиться до мови. В українських школах викладовою мовою є українська мова. Але починаючи від 2 класу введена, як обов'язкова, теж російська мова. В 2 класі присвячується їй 3 години в тиждень в 3 і 4 вже по чотири. Інтенсивність навчання російської мови й літератури в наступних класах збільшується, а української зменшується. В I класі присвячується українській мові 13 годин тижнево, а в двох останніх класах десятирічки тільки по три години. Тому, що годинний план однаковий для всіх шкіл ССРСР, збільшення годин російської мови потягає за собою зменшення годин української мови й математики. Особливу увагу звертається на вивчення російської літератури, "найпрогресивнішої літератури" в світі. Вивченню української літератури присвячується далеко менше уваги і її значення зводиться до підрядного становища у відношенні до російської. Перед учнями середньої школи ставиться як вимогу, щоб вони при закінченні її опанували вповні російську мову в слові й письмі. Русифікаційний дух відзеркалюється теж в предметі історії. В осередку уваги учнів ставиться історію російського народу, а історію українського народу зводиться на дальший план, тенденційно її фальшуючи в дусі "добровільного" підпорядкування українського народу Москві. Героєм української історії робиться Хмельницького за Переяславську умову, а всі ті постаті, які намагались незалежити Україну від Москви, представляються реакційними. Зрештою, це саме проявляється й щодо інших національностей. Осудження Шаміля і Кенесари-Касімова найкраще про це говорить. Вправді в останньому часі їх "реабілітовано", але в тій реабілітації все ж таки не одобрено їх антиросійської тенденції.

Всі моменти ворожнечі між українським і російським народом, якими так багата минувшина українського народу, викривлюється або затушовується. В постанові партії про оперу "Богдан Хмельницький", лібретто до якої написали Василевська і Корнійчук, осуджується тенденцію авторів тенденційно відсувати в тінь українсько-польський конфлікт і підкреслюється потребу висувати дружню співпрацю з теперішньою демократичною Польщею, а не Польщею "панською" із вчорашнього дня. Цього принципу не узгоджується в російсько-українських взаєминах. Тут вважається шкідливим підкреслювати ворожнечу між українським народом і царською чи поміщицькою Росією. Ось така тенденція проводиться в шкільних підручниках.

В середній школі обов'язаний кожний учень вибрати одну чужу мову. Вибір торкається німецької, французької або англійської мови.

Неповна середня школа закінчується іспитами з обсягу семирічного навчання, після чого учень отримує відповідне свідоцтво, що управляє його перейти до 8 класи десятирічки, або до фахової школи / технікуму/. Після закінчення десятирічки відбувається іспит зрілості, після зложення якого отримують учні атестат зрілості, який управляє до переходу у вищі школи.

Навчальний план десятирічки з українською мовою навчання на 1956-57 р. виглядає так / за "Радянською освітою" з 18. серпня 1956/.

Кількість годин на навчальний тиждень на класу

	К л а с и									
	I	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова і література	13	10	10	6	7-6	6-5	5	4-3	3	3
Російська мова і література	-	3	4	4	5-6	5-6	6	5-4	4	4
Арифметика	6	6	5	6	6	2	-	-	-	-
Геометрія	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Тригонометрія	-	-	-	-	-	-	2-3	3	4	4-5
Фізика.....	-	-	-	-	-	-	1-2	2	3-2	3-4
Хемія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Астрономія ...	-	-	-	1-2	2	2	3-2	2	1-2	-
Природознавство	-	-	-	1-2	2	2	3-2	2	1-2	-
Географія	-	-	-	2-1	3-2	2	2	2	2	-
Історія	-	-	-	2	2	2	2	3-4	4-3	4
Іноземна мова	-	-	-	-	3-4	3	3-2	2-3	2-3	3
Фізичне виховання.....	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Малювання	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Співи	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Креслення	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
Праця й практичні заняття.....	1	1	2	2	2	2	2	-	-	-
Практика в сіль. госп-ва ....., машинознавства і електротехніки..	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Разом:	24	24	25	27	34	34	35	35	35	35

Подібний план обов'язує в школах з російською мовою навчання в УССР. В тих школах теж вивчають українську мову і літературу.

Відношення годин української і російської мови є таке:

Класи:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Рос. мова і літ.	13	10	10	6	7-6	6-5	6	5-4	4	4
Українська мова і література.....	-	3	4	4	5-6	5-6	5	4-3	3	3

Як з цього видно, теж і росіяни в Україні вивчають українську мову. Натомість російські школи в РСФСР не обтяжені ви-

учуванням, крім російської мови, ще якоїсь іншої із мов СРСР. Таким чином російська шкільна молодь в РСФСР виходить із середньої школи більш підготована до високошкільних студій, як у національних республіках.

Політичний вишкіл. На основі навчальних планів для середніх шкіл, прийнятих Міністерством Народної Освіти для шк. року 1956-57, відведено в 10-ій класі для викладання советської конституції дві години в тиждень. Викладання советської конституції в нижчих класах знесено. З огляду на те, що ця вістка публікується в звіті МО УРСР про навчальний план на 1956-57 р., треба здогадуватися, що викладання советської конституції влучено в предмет історії, або якийсь інший предмет. Інших окремих годин ідеологічно-політичного вишколу не проводиться. Зате поодинокі предмети пересякнуті елементами советської пропаганди.

Ідейне виховання учнів належить до обов'язку учителів. Для практичного його здійснення директор школи призначає з-посеред учителів даної класи провідника класу, якого завданням є виховна праця над цілістю колективу класу. Провідник класу укладає кварталний план конкретних виховних міроприємств. Час від часу відбуваються конференції всіх провідників класу. Вони складають звіти перед педагогічною радою школи.

Велика роль відводиться комсомольській, піонерській і жовтенят організації. До комсомольської організації можуть належати учні вищих класів середньої школи. Крім політвишколу належить до її завдань впливання на шкільну дисципліну, підтримування авторитету учителя, зацікавлення учнів шкільним життям і підтягування учнів у науці. Під керівництвом комсомолу працює піонерська організація, до якої можуть належати учні в віці від 10 до 15 р. життя. Для учнів до 10 р. життя призначена організація "жовтенят". Завдання цих організацій покриваються з завданням Комсомолу.

В літній період організує піонерська організація заміські піонерські табори з програмою, що доповнює ідеологічно-

політичне виховання. В 1950 р. було в УССР 1508 таких таборів / Культ. Строительство, ст. 196/, які обслужили 405 736 дітей. Аналогічні цифри для 1955 р. вносять 1598 - 449 736. Коли поділимо загальну цифру населення УССР 1955 р. на кількість дітей, обслужених піонерськими таборами, отримуємо цифру, яка вказує, що в УССР кожний 91 громадянин відвідав піонерський табір. Для РСФСР ця сама цифра вносить 60,2. Це вказує, що українські діти далеко менше горнутья до піонерської організації, ніж російські. При поділі кількості всіх учнів у середніх школах на кількість дітей в піонерських таборах виходить, що в РСФСР кожна 14 дитина була в піонерському таборі, а в піонерському таборі в УССР кожна 27. Відомо, що в піонерський табір попадають діти, за яких платить держава / як премію за добрі поступи в науці/ або родичі. В інших республіках це відношення ще по-іншому представляється. Наприклад, в Узбекській ССР що 160 громадянин попадав у піонерський табір.

Позашкільне виховання дітей проводиться у всякого роду гуртках, які існують для учнів від 3 класи вгору. Це є наукові гуртки / для літератури, історії і т.п./, мистецькі /для театру, музики і т.п./, технічні / шиття, столярство і т.п./, спортові. Крім того існують т.зв. диточі техстанції, біостанції і т.п. Проводяться теж для цілої школи всякі імпрези, концерти, державні свята і т.п.

Статистика з обсягу середнього загальноосвітнього шкільництва:

	шкільні роки		
	1950-51	1953-54	1955-56
В УССР було загально-освітніх шкіл	31 055	30 249	30 063
З того:початкових	14 776	12 864	12 634
семірічок	12 951	11 958	11 274
повн.середніх	3 223	5 278	5 985
інших	105	149	170

Замітна тенденція пересування повних середніх шкіл на села: В р. 1927-28 була згідно зі статистикою / Культурное строительство СССР, ст. 88/ лиш I повна середня школа на селі, в 1937-38 було їх 1351 / в містах 1250/, в 1950-51 1600 /в міс-

тах 2497/.

Загальна кількість учнів в загальноосвітніх школах УРСР була:

1950-51	6 841 906	учителів:	283 494
1953-54	6 206 792		317 534
1955-56	5 524 754		326 947

Як видно, число учнів / воєнна генерація / зменшилося, число учителів збільшилося. Це вказувало б на підвищення якості школи.

В 1956 р. припадала в УРСР одна загальноосвітня школа на 1363,8 населення, в РСФСР одна на 967,7. Не краще представлялася справа в 1950 р., коли в УРСР припадала одна школа на 1320,2 населення, а в РСФСР одна на 887,3. В інших республіках ця справа представлялася ще гірше. Значить будівництво шкіл в РСФСР діставало більше кредитів, як в УРСР. Хоч оподаткування в цілому СРСР однакове, то розподіл фондів на шкільне будівництво нерівний. Советська статистика не публікує в тому відношенні статистичних даних.

Школи робітничої і сільської молоді - це нові типи шкіл, які введено від 15.7.43 р. для молоді, що працює в промислових підприємствах, радгоспах і колгоспах та бажає продовжувати свою середню освіту. Ці школи мають лиш вищі класи / від 5 - 10/.

Школи робітничої молоді

	УРСР		РСФСР	
	шкіл	учнів / в тис./	шкіл	учнів
1950-51	793	84,7	2397	484,2
1952-53	873	183,1	2835	652,1
1954-55	1201	244,3	3321	790,6
1955-56	1215	235,4	3360	787,7

Школи сільської молоді

	УССР		РСФСР	
	шкіл	учнів /в тис./	шкіл	учнів
1950-51	4020	128,4	6837	193,9
1952-53	3455	113,5	5594	169,0
1954-55	3162	98,3	4736	145,3
1955-56	2208	81,1	4310	137,4

Населення УССР творить 20% усього населення ССРСР, а РСФСР 56%. В р. 1950-51 школи робітничої молоді в УССР творили лиш 18% числа робітничих шкіл ССРСР, а школи робітничої молоді РСФСР творили 53%. В р. 1955-56 відсоток тих шкіл в Україні залишився такий самий, а в РСФСР спав на 51%.

	<u>1950-51</u>	<u>1955-56</u>
В УССР вчилося в школах робітничої молоді учнів	158 172	259 144
В школах сільської молоді	128 409	81 786

В 1950-51 р. припадав один учень школи робітничої молоді на 259 душ населення, а в РСФСР один на 207. А р. 1955-56 один учень тієї школи в УССР припадав на 158 душ населення, в РСФСР один на 129.

Отже в школах робітничої молоді відношення випадає сприятливо для РСФСР. Зовсім інша картина в школах для сільської молоді. В р. 1950-51 припадав в УССР один учень школи сільської молоді на 320 душ населення, в РСФСР на 502 /!/, в 1955-56 один учень на 501 душ населення, в РСФСР на 815 /!/. Найбільш логічний висновок, який можна робити із цієї статистики, це той, що в УССР серед молоді переважає все таки сільський елемент. Культура сільського господарства повинна бути в УССР більша як в РСФСР, коли тут стільки молоді, яка працюючи в сільському господарстві хоче набути середню загальну освіту.

Нові тенденції в загальноосвітньому шкільництві в"яжуться з постановами XIX З"їзду партії. Вони носять назву " політехнізації шкіл". Згідно з думками коментаторів постанов З"їзду

політехнізація має: 1/ підготувати учнів до практичної діяльності в ділянці матеріального виробництва, 2/ прищипити учням комуністичне ставлення до праці, 3/ сприяти розвиткові загального і політехнічного знання серед молоді. Дійсною причиною політехнізації шкіл є обставина, що советська середня школа не випускала кадрів, здібних до будь-якої практичної діяльності. З хвилиною повільного впровадження повно-середнього шкільного обов'язку, постає небезпека, що середня школа випускатиме рік-річно маси інтелігентів, нездібних до практичної роботи. Бо ж більшість середньошкільників зрещигнує з дальших студій у ВУЗ-ах.

Як звітувала "Радянська Україна" з 11. липня 1956, "Радянська освіта" з 14. липня - і "Учительская газета" з 27. липня 1956, відбулася в Києві 27. червня 56 конференція учителів, яка займалася справою політехнізації шкіл в Україні. В різних комісіях конференції виголошено учителями і науковцями біля 50 доповідей. Головне завдання конференції було зібрати досвід в політехнічному навчанні в школах УРСР, щоб використати його для складання нових навчальних планів для середнього шкільництва. Згідно з повідомленням "Учительской газети" в 419 школах УРСР було охоплених продукційним навчанням коло 19 000 учнів. Вони навчалися таким професіям, як комбайнери, трактористи, скотоводи, електротехніки і т.п. Теж велику увагу на набуття практичного фаху звертається в шкільних гуртках. "Учительская газета" подає, що в 1956 р. вишколювалося в технічних сільськогосподарських гуртках біля 1 200 000 учнів / в УРСР/. З закінченням вишколу в гуртках працювало багато учнів в народнім господарстві як шофери, комбайнери, трактористи і т.п.

Школи-інтернати. Згідно з директивами ХХ з'їзду партії приступило Міністерство Освіти УРСР до творення шкіл-інтернатів. Виховання в інтернатах має охоплювати не лише дітей у шкільному віці, але й дітей у дошкільному віці. В початках революції панувала тенденція вирвати виховання дітей з-під впливу батьків. Сьогодні змінилося становище держави до роди-

ни, як виховного чинника. Контакт з батьками налагоджено ще з початком тридцятих років. Тепер існує в кожній школі комітет родичів, який втримує в справах учнів постійний контакт з учителями. Крім того кожний учитель має обов'язок цікавитися побутовими умовами своїх учнів, відвідуючи їх дома. Не зважаючи на заяви советських педагогів, що " школа і родина були й є найважливішими вогнищами соціалістичного виховання дітей, родина не є / і мабуть не буде / тим чинником в соціалістично-державному розумінні", "Советская педагогика" ч. 6 за 1956 р. пише, що перехід до нової виховної системи вносить настільки суттєві зміни у взаємовідношення між суспільним і домашнім вихованням, що передає державі головну опіку над дітьми. "Перспектива постійного збільшення ваги системи суспільного виховання викликає серед деяких педагогів і батьків побоювання". Газета додає, що такі побоювання несправдані, поскільки батьки віддаватимуть дітей в інтернати згідно зі своїм бажанням. В іншій місці ця газета пише, що з кожним днем стає щораз більше очевидне, що існуюча виховна система ніяк не вистачає, щоб виховувати серед молодшої генерації всебічно розвинених будівничих комуністичного суспільства. Створення нової виховної системи, яка охоплювала б дітей від народження до зрілості, означає творче пристосування і розвинення марксістсько-ленінського вчення про комуністичне виховання молодшої генерації під сучасну пору.

Згідно з повідомленням "Радянської освіти" з 28. серпня 1956 відбувся в Києві семінар для керівників майбутніх шкіл-інтернатів. Школи-інтернати мають користуватися удосконаленим навчальним планом середніх шкіл. 50% дітей мають творити діти воєнних інвалідів, пенсіонерів і багатодітних батьків. Другу половину мають заповнити діти батьків, які мають побут дітей в інтернаті оплачувати. Із чужих мов має навчатися англійська мова і то вже від першої класи. Йдеться про опанування тієї мови в досконалості.

За повідомленням української радянської преси мали відкритися ще 1956 р. з 1. вересня школи-інтернати в Києві і Севастополі. У загальному має бути в скорому часі в УРСР 50 шкіл-ін-

тернатів, з того в Сталінській і Харківській областях по 6, в Ворошиловоградській області і місті Києві по три, в інших областях два або по одній школі-інтернаті.

Неукраїнські школи в УССР

Приведені вище статистичні дані про середнє загальноосвітнє шкільництво є загального характеру. Вони обіймають українські і неукраїнські школи. "Культурное строительство СССР" публікує деякі цифри, що торкаються цього питання. Що стосується УССР, то 86% загальноосвітніх шкіл в шкільному році 1955-56 були з українською навчальною мовою. На мову інших національностей, в 99% російську, припадало 14% шкіл. Проте відсоток шкіл ще не дає основ твердити, що русифікація в середньому шкільництві обмежується до тих 14%. Важніше є питання, скільки учнів вчилося в російській мові, а скільки в українській. Цей самий статистичний збірник подає, що в УССР в шкільному році 1955-56 вчилося в українській мові 74% / докладніше: неросійській/, а в російській - /саме російській/ 26%. Це пояснюється тим, що російська меншина в Україні зосереджена головнo в великих містах, де школи мають більше учнів. В порівнянні до інших республік представляється положення в УССР під тим оглядом не особливо добре. Гірше ніж в УССР представляється справа в Казахстані, де в загальноосвітніх школах 66% учнів навчається в російській мові. Це зрозуміло, бо безлюдні степи Казахстану стали в останньому десятилітті тереном інтенсивного упромисловлення. Туди перекидувано і перекидується маси робітничих кадрів із європейської частини ССРСР, в тому числі теж з УССР. В Україні ніколи не відчувалося запотребування чужого населення. На основі статистики 1926 р. росіяни творили в УССР лише 8%. Відсоток учнів, що навчаються в російській мові вказує, що з одного боку кількість російського населення в УССР збільшилася, а з другого русифікаційний процес зробив поступи.

Фахове шкільництво ділиться на нижче, середнє і вище. Реорганізацію нижчого фахового шкільництва переведено Указом Президії Верховного Совету ССРСР з 2.10.1940 р. про створення державних трудових резервів. Тим указом створено теж в УССР густу мережу фахово-технічних шкіл - ремісничих і залізничних училищ та шкіл фабрично-заводського навчання. В перший час навчання триває 2 роки, в других 6-10 місяців. Існують ще інші того типу нижчі фахові школи, як наприклад, гірничі училища. В нижчі фахові школи приймається молодь у віці 15-18 літ.

Середні фахові учбові заклади. Абсольвенти загальноосвітньої семирічної школи можуть поступати або в 8 класу десятирічки, або у фаховий технікум, педагогічне училище чи інший середній фаховий учбовий заклад, який вишколює фахівців середньої кваліфікації. Абсольвенти цих закладів мають право поступати після відбуття трирічної практики в їх професію на високошкільні студії. Звільнені від трирічної практики ті, що закінчили фахову школу з відзначенням. В багатьох технікумах введена заочна наука, як теж вечірні відділи для учнів, що вже професійно працюють.

в УССР

Чисельний стан фахового середнього шкільництва виглядає так:

	40-41	50-51	54-55	55-56
кількість фахових учбових закладів	693	584	646	635
кількість учнів:	196 200	227 764	351 737	374 642

Послугуючись способом обчислень як при середніх загальноосвітніх школах, приходиться ствердити, що в РСФСР в р. 40-41 припадав середній фаховий учбовий заклад на 49 360 душ населення, а в УССР на 59 163. Натомість в р. 55-56 в РСФСР припадав один фаховий учбовий заклад на 50 450 душ населення, а в УССР один на 64 600. В 1940 р. кожна 183 людина РСФСР була учнем фахового учбового закладу, а в УССР кожна 210. В 1956 р. в РСФСР кожна 90 людина була учнем середнього фахового закладу, а в УССР кожна 110. В 1955-56 р. зріс відсоток середніх фахових

учбових закладів в порівнянні з р. 40-41 в РСФСР на 101, а в порівнянні з р. 50-51 на 111. В УССР зріст закладів в цих самих роках значиться 92 і 109%. Число учнів закладів в цих самих роках збільшилося в РСФСР на 202 і 148%, а в УССР на 191 і 164%.

Вищі учбові заклади. До ВУЗ-ів враховуються університети і інститути. Керівником університету є ректор, інституту директор. Замісником ректора є проректор, директора інституту - замісник директора. Їх іменує всесоюзне міністерство високих шкіл /Москва/. К кожному ВУЗ-і існує наукова рада, в склад якої входять деякі професори й викладачі даної високої школи. Звичайно ними є завідувачі катедрами й декани. Кожночасний склад наукової ради мусить бути затверджений міністерством у Москві. Керівництво факультету спочиває в руках декана й наукової ради факультету. Колегія, яка веде наукову й викладову працю певної окресленої ділянки, називається катедрою. Її завідувачем є професор або викладач, затверджений Всесоюзним міністерством високих шкіл. /З моменту створення в 1954 р. республіканського Міністерства Вищої Освіти передано йому деякі компетенції Всесоюзного Міністерства/.

Щоб отримати найнижчу наукову ступінь кандидата наук, потрібно відбутися три роки аспірантури, здати державний іспит і оборонити дисертацію. Звання кандидата наук надає після успішної оборони дисертації кандидата наукова рада даної високої школи. Ступінь кандидата наук дає право обороняти докторську дисертацію.

Право поступати до ВУЗ-у мають особи з закінченою повною середньошкільною освітою, або з закінченою освітою середнього фахового учбового закладу, які зложили вступний іспит. Абсолюенти середніх шкіл з золотою медалею звільнені від вступних іспитів. До обов'язкових предметів вступного іспиту належить, між іншим, російська мова. Так отже українці, поступаючи на український університет, обов'язані зложити іспит з російської мови.

Студії відбуваються на основі згори уложеного плану. Він вимагає від студента присвячувати 6-7 годин щоденно студіям. 2-3 тижні кожного семестра присвячені іспитам, які передбачуються в студійних планах. Після успішного зложення іспитів може студент перейти на наступний курс. Студії закінчуються складанням державного іспиту.

Для осіб, що працюють, передбачуються на ВУЗ-ах вечірні курси, для тих, що перебувають поза високошкільним осередком, заочні курси. УСРСР має сім університетів: у Києві, Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Львові, Ужгороді і Чернівцях.

УСРСР	Кількість ВУЗ-ів		кількість студентів	
	<u>УСРСР</u>	<u>РСФСР</u>	<u>УСРСР</u>	<u>РСФСР</u>
1940-41	173	481	196 775	478 077
1945-46	154	456	136 999	456 069
1950-51	160	516	201 544	796 744
1954-55	139	465	299 401	1 090 092
1955-56	134	444	325 851	1 176 166
1955-56 р. у відсотковому відношенні				
до 1940-41	77	92	166	246
до 1950-51	84	86	162	148

У порівнянні з РСФСР справа ВУЗ-ів представляється так: В 1940-41 р. припадав в РСФСР один ВУЗ на 224 530 душ населення, в УСРСР на 236 994. В 1955-56 р. припадав в РСФСР один ВУЗ на 252 252 душ населення, в УСРСР на 305 970. Через поділ усього населення республіки на кількість студентів в її ВУЗ-ах, отримаємо відповідь на питання, котрий з черги громадянин є студентом ВУЗ-у. За таким обрахунком слід ствердити, що в 1940 р. що 227-й громадянин РСФСР був студентом ВУЗ-у, а в УСРСР що 209. Тут кидається у вічі неточність статистики. Це видно із наступної таблиці: в р. 1933-34 був кожний 357 громадянин РСФСР студентом, УСРСР - 416.

1940-41	був кожний	227	громадянин	РСФСР	студентом,	УСРСР	209
1950-51	"	"	141	"	"	"	203
1955-56	"	"	95	"	"	"	126

В книжці Кравцева "Марксистско-ленинские принципы пролетарского интернационализма", Москва 1956, ст. 51, ми находимо такі статистичні дані про національний склад студентства УССР

Разом студентів	Українців,	Росіян	Жидів	інших
212 193	130 530	61 493	13 277	6893
	61,5%	28,1%	6,2%	3,2%

з того в технічних ВУЗ-ах:

87 663	45 435	31 838	7157	3233
	52%	36,3%	8,1%	3,6%

Як бачимо, кількість росіян на університетах УССР є непропорційно висока. Хоч советська статистика не подає цифр щодо поодиноких національностей УССР, в 1955 р. творили українці /на основі вичислень із різних посередних офіційних даних/ біля 75% населення УССР, росіяни 22,2, жиди біля 3%. Цей же Кравцев подає в своїй книжці, що на 1. січня 1956 р. серед керівного апарату УССР було 68,8% українців, 28,5 росіян, інших 2,7. В минулих роках це відношення представлялося для українців ще більш некорисно. Напевно в такій самій мірі насичений росіянами державний апарат УССР. Партийний і державний апарат має найбільш даних на те, щоб давати своїм дітям високу освіту. Багато українських студентів студіюють на університетах Москви і Ленінграду. Натомість незначна кількість студентів РСФСР студіює на українських університетах.

Наукові установи. В 1956 р. було в УССР 434 наукових установ / із 2797 цілого ССРСР/ і 158 науково-дослідних інститутів, їх філій і відділів/ із 1210 цілого ССРСР/. Ці самі цифри для РСФСР виносять 1550 наукових установ і 712 дослідних інститутів. В РСФСР було зосереджено 55% всіх наукових установ і 59% всіх дослідних інститутів ССРСР. Наукові установи УССР творили лише 16%, а дослідні інститути лише 12%. Населення УССР творить 20%, а РСФСР 56% всього населення ССРСР. З тих даних видно, що УССР під оглядом розвитку науки упослід-

жена, коли зважити, що, наприклад, Казахська ССР, яка має всього 2% населення ССРСР, приміщує в себе 5% наукових установ і 5% дослідних інститутів. Білоруська ССР з її 4% населення ССРСР має в себе лише 3% наукових установ і 2,5% дослідних інститутів. Треба тут додати, що в наукових установах УРСР і БСРСР дуже мало національного духа навіть "по формі". УРСР і БСРСР, з національного погляду є найбільш у науковому відношенні упослідженіми республіками.

В 1955 р. українці мали в науковому світі ССРСР 21 762 наукових робітників, тобто 9,7% всіх наукових робітників ССРСР. Росіяни творили 64,4 /!/ відсотка, білоруси 1,8, грузини 2,6, жиди більш 10. Отже пропорційно до кількості українців в ССРСР можливості участі в науковому житті невеликі. І під тим оглядом українці і білоруси упосліджені.

В 1955 р. працювало в УРСР 30 232 наукових робітників майже на 10 тисяч більше ніж кількість наукових робітників-українців в ССРСР взагалі. Коли б прийняти, що всі українські наукові робітники працюють в УРСР, тоді третина наукових робітників УРСР це не-українці. Статистика не говорить, скільки українських наукових робітників працює поза межами УРСР. Ми знаємо, що їх є дуже багато. Тоді ясно, чому на університетах УРСР виклади відбуваються найчастіше російською мовою.

г/ Школи для дорослих

Йдеться тут про семирічні й десятирічні школи / теж заочні/ для дорослого населення. Їх мережа в УРСР і РСФСР представляється так:

	<u>УССР</u>			<u>РСФСР</u>				
	Шкіл	відс.учнів/в тис.	відс.	шкіл	відс.учнів	відс.		
	СССР		СССР					
1950-51	10	2,5	5,3	6	72	18	53,7	61
1952-53	11		11,5		73		65,5	
1954-55	29		17,2		76		76,4	
1955-56	25	7	16,3	13,5	86	25	75,1	62

Цифри говорять самі за себе.

д/ Культурно-просвітні установи

Бібліотеки 1956

	<u>Бібліотек</u>	<u>Книжок</u>
СССР	147 412	590 823
РСФСР	73 326	347 606
УССР	35 077	127 580
Груз.ССР	2 674	9 670
БССР	8 331	18 169

В РСФСР	припадала	одна бібліотека	на	1527	душ населення
В УССР	"	"	"	1454	" "
В Груз.ССР	"	"	"	1495	" "
В БССР	"	"	"	960	" "

50% всіх бібліотек СССР знаходилося в РСФСР / 56% насел.СССР/
 24% знаходилося в УССР /20% населення СССР/
 1,8% знаходилося в Грузинській ССР, /2% населення/
 5% знаходилося в БССР / 4% населення/.

Пропорційно мали Білорусь і Україна найвищий відсоток бібліотек. Вправді найбільше книжок було в РСФСР, бо 59% загального числа бібліотечних книжок. В УССР було 21%, в Грузинській ССР 1,6%, в БССР 3%. Але для широких мас не важно, щоб бібліотеки були більші, лиш, щоб їх мережа була гущіша.

Якими ж книжками заповнювано бібліотеки в Україні ?

Книжкова продукція:	<u>1940</u>	<u>1950</u>	<u>1954</u>	<u>1955</u>
СССР	45 830	43 060	50 109	54 732
РСФСР	32 545	28 486	32 838	36 273
з того в рос.мові	29 366	25 973	29 902	33 348
УСРСР	4 836	4 136	4 021	4 821
з того в укр.мові	2 012	1 856	2 267	2 378
Груз.ССР	1 639	1 380	1 784	1 906
з того в груз.мові	1 189	1 090	1 455	1 529
БССР	772	616	733	670
з того в біл.мові	375	349	428	260

Тираж книжок:

СССР	462 203	820 529	996 962	1 015 028
РСФСР	353 505	646 798	784 581	811 284
з того в рос.мові	327 705	611 296	744 326	766 438
УСРСР	51 370	77 649	92 261	86 268
з того в укр.мові	41 327	62 155	73 341	66 006
Груз.ССР	5 618	8 181	7 849	8 149
БССР	10 370	12 559	15 914	12 952
з того в біл.мові	7 748	10 733	10 511	7 198

Всіх книжок в СССР у відсотках: в рос. мові в ін. мовах

1940	100	75	25
1950	100	71	29
1954	100	70	30
1955	100	72	28

Тираж книжок в СССР у відсотках:

1940	100	75	25
1950	100	78	22
1954	100	79	21
1955	100	81	19

Отже бібліотеки поодиноких союзних республік, в т.ч. й УСРСР закидаються у 80% російською літературою. Поширювання мере-

жі бібліотек має служити збільшенню інтенсивности русифікації. Приведені нами таблиці не потребують ніяких пояснень. З них наглядно видно справжні наміри комуністичної Москви.

Журнальна продукція

	Число назв			Тираж		
	<u>1950</u>	<u>1954</u>	<u>1955</u>	<u>1950</u>	<u>1954</u>	<u>1955</u>
СССР	1408	1718	2026	181 282	306 448	361 347
РСФСР	905.	1063	1246	158 394	257 560	307 006
з того в рос.мові	853	972	1154	152 430	246 846	295 179
УССР	160	209	245	9 249	21 759	22 983
в ук.мо- ві	72	101	115	8 216	17 834	19 154
БССР	22	34	39	1 513	3 419	4 432
в біл. мові	12	16	14	1 117	2 343	3 047
Груз.ССР	60	66	76	1 383	2 359	2 471
в груз. мові	50	55	55	1 324	2 341	2 416

В світлі наведених цифр показується, що советські гасла про культуру національну формою, а соціалістичну змістом є звичайним блефом.

Театри. Важним розсадником культури в Україні є театри. В 1956 було їх в УССР 79, з того з українською мовою 56, тобто 71%. І тут російська меншина в Україні найшлася в упривілейованім положенні, бо вона має майже 30% театрів.

Клубні установи, для широких мас населення. В клубах є читальні, бібліотеки і т.п. Кожний клуб є осередком агітації.

Число клубних установ в СССР на 1956 р. вносило:	126 361
з того в РСФСР	68 019
УССР	28 468
БССР	5 420
Груз.ССР	1 809

Щоб успокоїти національности, що советська система не думає наступати на існування національностей, придумується фор-

мулу культур "соціалістичних змістом, але формою національних". Практика одначе показала, що існування одного загальнодержавного централістичного плану господарства СРСР створює небезпеку для поодиноких національностей. В тому розумінні йде в СРСР постійний наступ на поодинокі національності. Він тепер ведеться з боку великодержавного советського шовінізму. Для народів несе це на практиці русифікацію, яка з боку держави пояснюється практичними мотивами. Советська статистика про культурне будівництво в СРСР наглядно це доказує.

Н. Куликович

НОВИЙ ЕТАП ПАРТІЙНО-СОВЕТСЬКОГО НАСТУПУ НА НАЦІОНАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ

Останні події в советському культурному житті дають, на мою думку, достатньо матеріалу, щоб прийти до висновку, що національні мистецтва народів ССРСР переживають дальший етап соціалістичного наступу - трансформації, що dokonується через теперішнє комуністичне керівництво шляхом насилля.

Українська Соціалістична Советська Республіка не виходить, розуміється, з тієї партійної орбіти, що приготована Кремлем для всіх інших національних республік / та автономних областей/; але як найбільшій /після РСФРСР/ щодо території і кількості населення, як одній із провідних у культурному відношенні, і, нарешті, одній із найсвідоміших національно-цій республіці доводиться також найхарактерніше й показово відбити цей новий етап заземлення національного мистецтва.

Спостерігаючи розвиток подій в Україні, ми можемо скласти собі виразну уяву також про стан цієї справи в інших республіках ССРСР.

У нашій пам'яті повинен бути ще достатньо свіжим перший етап соціалістичного наступу на національну культуру, що обернувся у руйнівно-визвольні здобутки 20-х років, цього періоду, що його справедливо називають "національним ренесансом". Але, незважаючи на те, що цей перший удар був надзвичайно жорстоким і кривавим, він не був у стані знищити до речі національно-визвольні ідеї народів ССРСР, у наслідок чого партія змушена була дати національним республікам компромісне гасло: "мистецтво національне формою і соціалістичне змістом". Не дивлячись на те, що партія і уряд диспонували всіма засобами покарання і заохочення, це гасло /сталінське/ входило в життя не відразу, з великими труднощами і ускладненнями.

Між робітниками мистецтв національних республік відбувалась диференціація: були такі, що приймали це гасло / вільно чи невільно/ цілковито, прирікаючи себе на обмеження в творчості; були й такі, що намагались якось викрутитись і розірвати ці обмеження; нарешті були й такі, що активно противились партійній формулі. Тоді партія скеровувала на останніх нові удари, провадила нові наступи і чистки / єжовщина, ждановщина/, поновно руйнувала національні культури, вимагала нових жертв. Питання про т.зв. буржуазний націоналізм, "нацдемовщину" не зникла з порядку денного до найостаніших часів, часом втихаючи, то знову загострюючись. Не зважаючи на це, мистецьке життя за формулою "національне формою і соціалістичне змістом" входило в побут, звичну колію, і навіть, час від часу, давало деякі показники успіхів та досягнень, особливо в ті часи, коли партійна чуйність і контроль з пропагандно-політичною метою дещо послаблялись. Характеристичними зразками таких часів були декади національних республік у Москві, що дійсно яскраво репрезентували ту чи ту республіку. Дивного у цьому нічого нема, якщо взяти до уваги ту вічно тліючу іскру національної душі, що пошукує кожної нагоди, щоб розгорітися. Большевики це прекрасно розуміли, ураховували і використовували.

Але чи були таким станом речей задоволені партія і уряд? Факти доводять, що ні. Навіть дозволена "націоналам" "Форма" викликала занепокоєння, перешкоджала партійній політиці. Партія спочатку рекомендувала, а потім і вимагала, щоб

-"соціалістичний зміст владно вривався в ... мистецтво ... співдопомагав трансформації національної форми і засобів мистецької виразності" 1/.

Партії було гидким:

"любівання далеким минулим, обмеження мистецького досвіду відсталими традиційними засобами та формами" 2/.

Українська художня культура, донесена народом через століття, піднесена до шедеврів народнього мистецтва, таким чином, на думку партії, була тільки регресивною, відсталою.

Так у фольклорі треба було віддати перевагу новим пісням про Леніна і Сталіна, советському патріотизму, частушкам / абсолютно чуже тіло для України/; в музичній творчості процесу.

"... поступового поширення інтонаційно-ладових систем" 3/,

а в театрі перейти від "етнографічного" спектаклю

" ... до театру пролетарського" 4/.

Словом, у всьому цьому відчувалась виразна, достатньо продумана конкретна думка, політична лінія. Її не важко розгадати, якщо переглянути матеріяли про те, як врешті решт уявляють собі большевики вищу ступінь розвитку національного мистецтва. Сталін з цього приводу говорив:

"Ми прихильники злиття у майбутньому національних культур в одну спільну / і за формою і за змістом/ культуру з однією загальною мовою" 5/ /підк. наше, - Н.К./.

З дальшого викладу ми побачимо, що сталінські наслідники не тільки не відкинули, разом з культом, цю сталінську, повну трагізму для національних культур, думку, але навпаки, докладають усіх зусиль здійснити її практично, здійснити якнайскорше.

Найважливішими подіями культурного життя СРСР за останній час були два всесоюзні мистецькі з'їзди: 1/ 1-й Всесоюзний з'їзд советських образотворчих мистців /березень 1957 / і 2/ 2-й Всесоюзний з'їзд советських композиторів /березень-квітень 1957/. Не абияке значення їх в житті советського мистецтва було підкреслено:

- а/ привітальними зверненнями ЦК КПСС;
- б/ відведенням для з'їздів залі Великого Кремлівського палацу;
- в/ виголошення промов від імени ЦК партії, в яких викладалась принципова лінія партії та інструкція советським майстрам;
- г/ відбиття праць з'їздів усією союзною пресою, а в тім і "Правдою".

Слід відмітити, що ще ніколи не ставились питання мистецтва на такий високий партійний і державний рівень, ніколи ще до цих питань у такій мірі не притягувалось громадської уваги. Було цілком ясно, що власне ці два з'їзди стають ареною, де ввійдуть у дію якісь надзвичайні явища партійної політики. Так в дійсності й сталося.

Передз'їздовські привітання ЦК, що мали призначення дати працям з'їздів "ідейну програму дій" ^{6/}, природно будуть ключем до розуміння того, що відбувається в тактиці партії щодо національної культури та мистецтва.

Перш за все слід особливо підкрелити ту обставину, що в привітаннях-постановах цілком відсутнє, зняте з порядку денного питання про "буржуазний націоналізм". Факт надзвичайно важливий для національних республік. Ще кілька місяців тому на партійних зборах письменницької організації України лунали прокльони ворогам українського народу, "буржуазним націоналістам" ^{7/}, їхньому "віджившому", "реакційному" мистецтву, і от тепер, раптом, тема, що набула в СРСР "вічного значення", неослабну яскраву гострість, і загрожувала найбільшими / аж до фізичного знищення / карами -- зникає з партійних документів, з партійного лексикону.

Іншим показником цього етапу є усунення питання про самобутність, про особливі шляхи розвитку національного мистецтва. Вкоротці перед з'їздами на республіканській нараді творчих робітників України виголошувались промови з вимогами: "дбайливо розвивати національну форму", яркіше викреслювати "національні характери в спектаклях", "удосконалювати національну своєрідність і самобутність" ^{8/}, але в передз'їздних привітаннях ЦК партії про такі категорії ні одним словом не згадало, безсумніву з наміром дати тонкий натяк.

Це зовсім не значить, що питання про "нацдемовщину" і про "самобутність" ліквідовані. Можна думати, що вони ще займатимуть своє місце в советській житті. Особливо це стосується специфічних форм національного мистецтва. Політично-пропагандивні цілі вбачають необхідність і навіть вигідність для партії говорити про розцвіт національних мистецтв / розуміється, під охороною

большевиків/, а все ж таки стан речей дає нам підставу думати, що стара форма безоглядного нищення національних культур вступила в нову фазу.

Ми не можемо не бачити, що між обома усуненими темами про "нацдемовщину" і про самотність є добре продуманий зв'язок. Партія ніби робить привабливу пропозицію: "не говоріть про особливі властивості і шляхи розвитку національного мистецтва, а ми / партія і уряд/ не говоритимемо про "буржуазний націоналізм", замовчимо його "злочинну сутність".

Своєрідною "рівноденною" тут стала нова формула: "советське багатонаціональне мистецтво" ^{9/}, що в основному була витримана в привітаннях ЦК партії. Ось куди, виявляється, йде дальший розвиток сталінської ідеї про єдину культуру. Гасло "національна форма і соціалістична змістом", якщо й не відходить у минуле, то, у всякому разі, поступається тепер цій новій партійній формулі - загальній для всього советського багатонаціонального мистецтва. Ця формула стає наріжним каменем національної політики ССРСР, показує нам обличчя нового викрутаса комуністичного експериментування.

З цих самих привітань ЦК ми бачимо, що новій формулі партійне керівництво поспішає надати ґрунтовність, фундамент, вихідні напрямні в марксістсько-ленінській теорії:

- а/ в єдиних завданнях комунізму;
- б/ в принципі пролетарського інтернаціоналізму;
- в/ в єдиній методі соціалістичного реалізму ^{10/}.

Цілком природно, що нова партійна лінія наступників Сталіна, коротко, але ваговито, викладена в привітаннях ЦК, знайшла своє цілковите відображення у всіх працях з "здів /малярів та композиторів/, відчитках, промовах, резолюціях і кінцевих зверненнях під адресою партії".

Тут можна було спостерігати, як відбувалося нове партійне тиснення на національне мистецтво:

- а/ тисненням ідеологічним,
- б/ адміністративним та
- в/ фінансово-економічним.

2.

Ідеологічний натиск в ССРСР неодмінно супроводжується каральними засобами, у наслідок чого советська інтелігенція /тим більше національна/ свою "згоду" висловлює не так з міркувань "мудрости" партійних міроприємств, як з побоювання піти наперекір партійному курсові. Нові настанови ЦК, без усяких наказів і конкретно висловлених настанов, були сприйняті учасниками з'їзду, на яких створились відповідні "настрої". Здається єдиним виступом проти "нацдемів" була промова голови союзу советських малярів України М. Дерегуса, котрий, очевидно за старою звичкою, сказав, що

"Особливо довготривалу і вперту боротьбу нам /тобто керівництву образотворчих мистців України, - Н.К./ довелось вести з буржуазно-націоналістичною групою" 11/.

Це страхування виявилось одначе не співзвучним з атмосферою з'їзду 12/ і дальшого поширення воно не мало на з'їзді образотворчих мистців, і цілковито було відсутнім на пізнішому з'їзді композиторів. Не зважаючи на це, враховуючи, очевидно, якщо не офіційні, то, принаймні, кулуарні розмови на тему тих чи тих національних прагнень, представник ЦК Шепілов 13/ вирішив поставити крапку над "і". Дещо заторкуючи у своїй промові питання національності в мистецтві, Шепілов попереджає, що національна база творчости повинна розумітися

"... в нашому партійному розумінні" 14/,

тобто, що головною темою "повинно стати":

"...героїчне життя і боротьба советських людей країн великої соціалістичної співдружности" 15/.
/підкреслено мною, - Н.К./.

Замовчуючи питання як про "нацдемівщину", так і про своєрідність національного мистецтва, Шепілов особливо акцентував необхідність:

"Завершити працю щодо створення єдиної багатонаціональної організації мистців Советського Союзу" 16/ /підкреслено мною, - Н.К./.

а значить і єдиного багатонаціонального соціалістичного мистецтва взагалі .

Точне, беззастережне, дисципліноване виконання партійних директив змушена була виказати на з'їзді і керівна адміністративно-творча верхівка малярів і музикантів. Згаданий вже М. Дерегус, від імени українських малярів, заявляв, що:

"Однією з важливіших розпізнавальних рис соціалістичного мистецтва ... є його багатонаціональний характер" 17/.

Згідно з думкою М. Дерегуса / скопійованою з партійних вказівок / розвиток національної форми і соціалістичної змістом культури ССРСР, повинен в результаті привести не до процвітання національної української / чи іншої / культури, а до постання якоїсь єдиної багатонаціональної соціалістичної культури та мистецтва, де були б видні

"... взаємозв'язки і взаємовпливи між мистецтвами народів ССРСР та особливо вплив російського реалістичного мистецтва" 18/.

У виступі М. Дерегуса особливо знаменним був виклад рецептури, згідно з якою партія думає виготувати мікстуру під назвою "багатонаціональна культура". Це значить: трішечки з одного, ледь-ледь з другого, капка з третього народнього мистецтва і, нарешті, головне: левина частина російського реалізму; все це дбайливо перемішується і сучасний життєвий елексір, для всіх національних культур ССРСР одночасно, готовий. Ледве чи таким вульгарним конгломератом задовольниться і російське мистецтво, хоч його частка в проєктованому конгломераті має бути найбільшою.

Не зважаючи на це, голові делегації українських композиторів Данькевичу така комбінація / принаймні зовнішньо / не була несприйнятною, і він, так само слухняно, як і М. Дерегус, переконував з'їзд, що профанований партійний винахід є історичним документом, в якому:

"... визначена ясна дорога творчого шляху соціалістичних композиторів" 19/ /підкр.мої, - Н.К./.

Обидва голови національного мистецтва України при цім ані одним словом не згадали про національні особливості українського мистецтва і про необхідність їх збереження та розвитку. Така партійна дисципліна.

В дусі нового партійного курсу орієнтувала мистецьких робітників та советську громадськість партійно-советська преса, що, як я це вже відзначив, приділяла з"їздам значну увагу. Особливо, як і слід було сподіватися, доклала у цім напрямку всіх зусиль газета "Советская культура", орган Міністерства культури СРСР. В декількох передовицях, що були вміщені під час з"їздів, "Советская культура" "обробляла" своїх читачів в напрямку принципової настанови, що "советське мистецтво багатонаціональне" своєю природою, єдине у цьому принципі, що советські композитори, не зважаючи на національність, згуртовані "на єдиній платформі соціалістичного реалізму" і т.д., і т.п.^{20/} Всі вони "однодумці-патріоти, охоплені одним бажанням"^{21/}.

Резолюція 2-го Всесоюзного З"їзду композиторів, що на початку ще вказувала на "багатонаціональну советську музику", пізніше заступає цей вираз просто: "советські композитори"^{22/}, поминаючи будь-яку згадку про їхню національну приналежність.

Уніфікація, нівелювання досягають, таким чином, найяскравіших виявів.

Слід все ж таки відмітити, що у всіх матеріалах з"їздів ані одним словом не згадано про "буржуазний націоналізм". Зовнішньо дається зрозуміти, що мовчазна згода /"не говоріть про національні особливості, а ми не будемо вас лякати нацденовщиною"/ між партією і майстрами національного мистецтва, нібито, стала фактом /це далеко не так/. На Шипці все спокійно! Національні стилі і традиції відійшли в минуле, залишились лише "різні творчі почерки"^{23/}.

Чим це не нова фаза в національній політиці післясталінського керівництва ?

3.

З тих, навмисне небегеґьох і нібито кинених мимохідь, вказівок партії про сучасний напрямок національного мистецтва, все ж таки можна / і треба/ зробити не тільки серйозні висновки, але й, на мій погляд, розпізнати те, що стосується визначення нової фази в національній політиці ССРСР.

Шепілов на з'їзді композиторів безапеляційно заявляв, що партії в національній мистецтві потрібно:

"Не відновлення консервації націоналістичних пересудів або фєвдально-байських рис і пережитків, а народне забарвлення твору, творець котрого систематично використовує все багатство світової класичної спадщини" 24/ /підкр. мое, -Н.К./.

Отож, советське багатонаціональне мистецтво потребує тільки забарвлення, в легких, ледь накинених штрихах, що їх береться з національного мистецтва, при тім не стародавнього, не надто традиційного, а головним чином з революційних часів або з близьких до нього. Далі: національне забарвлення у свою чергу повинно пройти через горно "світової класичної спадщини", в якому, за словами того ж Шепілова і загальної резолюції з'їзду, підставову і головну роль відіграє російське мистецтво 25/.

Для нас тепер повинно бути ясним який характер має /волею партії/ дістати так зване "багатонаціональне" мистецтво в Советському Союзі. Ляконічність заяви Шепілова напевне лише допоможе цьому виясненню.

Виникає все ж таки питання: як же ж бути з національними історичними шляхами, традиціями, віковою практикою, сутністю народньої самобутности / не "забарвлення", а глибокі ґрунтовні фактори/, специфічними національними ознаками? На це питання в унісон партійному курсові, відповідав на з'їзді генеральний секретар союзу советських композиторів ССРСР - Хренніков. Він говорив про:

"... консервативності поглядів на характер розвитку національного мистецтва",

про те, що

"... натуральні, що виникли в первісній стадії, порівнюючи, примітивні форми / мова мовилась про музикальні, зокрема оперні форми, - Н.К./ ідеалізуються, як якийсь абсолют" 26/.

Хренніков переконував представників національного мистецтва, щоб вони відмовились наслідувати та боронити ці "консервативні погляди" і вступили на:

"... прогресивний шлях розвитку своєї національної музики" 27//підкр. моє, - Н.К./.

маючи на увазі знову ж таки форми класичного і в першу чергу російського мистецтва.

За Шепіловим і Хренніковим виходить, що національна, витворена віками, форма мистецтва є регресом, консерватизмом, реакційністю, а ось ламання цих форм, знищення і викорінення їх, щеплення їм чужих, сторонніх рис - це прогрес, свідцтво передового думання, творче новаторство.

Власне кажучи, у всьому цьому нема нічого принципово нового і тягнеться все це ще з сталінських часів. У цьому випадкові не позбавлені інтересу слова Хреннікова, повторені майже докладно з доповідей 1951-1952 рр. 28/, але тактика все ж таки значно змінилася. Не підносячи питання про "буржуазний націоналізм", наступники Сталіна виявляють намір звести його до художнього примітиву в мистецтві до "дитячої квероби". Надзвичайно показове в цьому сенсі звернення з "їзду композиторів до ЦК КПСС, в якому якраз так розуміється нова тактика національної політики партії. В зверненні /написанім ортодоксальними елементами/ нема й слова про "буржуазний націоналізм", про його шкідливі впливи, про боротьбу з ним / як це було зовсім недавно/, але зате є знаменна обіцянка:

"...вести постійну боротьбу ... з примітивізмом в мистецтві" 29/.

Новий етап наступу на національне мистецтво характеризується якраз тенденцією зганьблення історичного, традиційного, самобутнього розвитку національної культури, привішування їй знеславляючих ярликів примітивізму, відсталості, некультурнос-

ти, убогости, слабости і т.д. і т.п. У цьому випадкові наступники Сталіна пішли незрівнянно далі від свого учителя й попередника, прикриваючи свої ганебні вчинки лібералізацією.

Перед з'їздом композиторів, наприклад, у журналі "Советская музыка" з'явилась стаття про неповноцінність української музикальної культури, про відсутність в Україні кваліфікованих професорів і педагогів. Стаття ця обурила навіть такого ортодоксального партійця, як Данькевича, і він цілком правильно заявив на з'їзді протест проти таких дій Москви, кажучи:

"Ми справедливо горді з педагогічної діяльності таких видатних музикантів-педагогів, як академік Ревуцький, професор Лятошинський ..., як доктор Таранів, ... професор Вериковський, Козицький, ... Людкевич ..." 30/

Данькевич вважає вигадки авторів статей явно образливими для української делегації.

Якщо Україна може стати об'єктом таких образ, то щож можна вже говорити про менші республіки і автономні національні області? Мені тут нема потреби багато говорити про культурні багатства України: поперше, вони загальновідомі, а подруге - це не є темою цієї статті; а все ж таки пригадати про Україну, як про колыску слов'янської культури, про те, що українське будівельне мистецтво і архітектура, театр, церковна музика й спів ^{31/} були / у тім числі і для культури Московської держави/ органічним складником, - я вважаю необхідним, бо проти українських національних традицій, проти українського класичного мистецтва відбувається тепер справжній похід, хоч зовнішньо, на словах, партія і уряд виступають охоронцями української культури.

Заслуговує уваги, наприклад, такий факт. На республіканській нараді творчих робітників України міністер культури УРСР Бабійчук гостро критикував Київський оперний театр за те, що в ньому до цього часу не було поставлено класичні українські опери М. Лисенка "Ніч під Різдво" та "Енеїда" ^{32/}. Факт дійсно гідний уваги, але не знати, чому тут більше дивуватись, чи тому, що театр за 40 років совєтської влади не

знайшов потрібним у належний спосіб поставитись до основоположника української опери Миколи Лисенка, чи тому, що критикував за це дирекцію театру сам міністер культури, від кстрого врешті решт залежить скерувати театр у потрібному напрямку і виправити це справді ганебне для советського /українського/ театру явище?

Ледве чи хто не знає, або принаймні не чув про популярну форму національного українського драматично-музикального спектаклю, про відомих авторів, що їх очолює Ів. Котляревський та сам Т. Шевченко, про видатних артистів: І.К. Карпенка-Карого, М.П. Старицького, М.К. Садовського, М.К. Заньковецьку П.К. Саксаганського та інших, - класична українська драматургія для котрих була підставою формування їх видатних талантів і здібностей. Навіть в аристократичних колах холодного Петербургу український театр викликав справжнє захоплення. Ця класична драматургія, класичні музикальні спектаклі /"Наталка Полтавка", "Назар Стодоля", "Вечорниці", "Запорожець за Дунаєм" та багато інших/ і за оцінкою советських критиків були не лише побутовим театром, але й театром великого соціального / в кращому значенні цього слова/ значення. Що ж виявилось? Виявилось, що ця найцінніша національна і загальнолюдська культура також підпала під знищуюче лезо партійної хірургії. Національні музичні спектаклі дістали ім'я "так званих", вони були оцінювані як низькоякісні у мистецькому розумінні, консервативними і відсталими щодо ідеї і форми. Про все це цілком недвозначно говорили керманічі мистецької советської політики на з'їздах і вимагали від советських майстрів "розвитку / таких спектаклів/ в складніші форми ^{33/}. Твердження, що партія все ж таки дозволяє, а не забороняє існування національних "примітивів", насправді не відповідає дійсності. Навпаки, вживаються всі можливі засоби, щоб ліквідувати національні форми театрального спектаклю. Вистачить переглянути репертуарні плани советських республіканських театрів, щоб у цьому переконатися.

Міністерство культури УССР зисловляє свою гордість з того приводу, що в театрах України советська п'єса стала підставою їх репертуару. Мало того, навіть це становище не задовольняє

партійне керівництво, воно вимагає не лише советської, але й сучасної п"єси, п"єси, де відбивається героїка соціалістичного будівництва і нова советська людина.

Теж саме і в інших мистецтвах України. З гонористим задоволенням, наприклад, висловлюється думка / далека від істини/, що в українським образотворчим мистецтві:

"...сучасний герой - советська людина міцно входить в нові твори мистців" 34/.

Було б засліпленням не бачити у всьому цьому свідоме прагнення знищити національні риси, знеособити їх, нівелювати, підігнати під загальний "соціалістичний" ранжир.

Українське національне класичне мистецтво: драматургія, театр, малярство, музика - виразники боротьби українського народу, його духових якостей, сподівань і надій - виявилось ворожим / а не тільки ненауковим/ советській ідеології, гальмом у впровадження комуністичної моралі, і власне тому воно, якщо й не зовсім, то майже зовсім тепер вигнано з життя.

Сучасний советський підхід до класичної української культури виявляє, як далеко пішла післясталінська національна політика в напрямку "поглиблення" та "уточнення" сталінських принципів. Ось підставові напрямні цього підходу, що вже встиг стати трафаретом і шаблоном советських енциклопедичних і довідкових видань:

- 1/ Передове, прогресивне, реалістичне і демократичне мистецтво України розпочалося з часу "возз"єднання" України з Росією.
- 2/ Всі діячі передреволюційної української культури, що числяться революційними демократами, були вихованцями Герцена, Белінського, Чернишевського і якщо вони не були марксистами, то пророчо вгадували перемогу пролетаріату.
- 3/ Тільки від жовтневої революції міг створитися ґрунт для розвитку і процвітання українського національного мистецтва.

За такою схемою повинні діяти критики і творчі робітники УССР.

В цю ж схему втискується і українська історія. Замість того, щоб розповісти про факти з боротьби за волю і незалежність, що хвилюють країну, замість відбиття барвистих і романтичних, і рівночасно глибоко-трагічних подій, сучасні українські майстри мистецтва змушуються до творчості за методом соціалістичного реалізму, в розумінні якого "важливішими періодами" в історії України є:

- а/ возз'єднання з Росією,
- б/ 1905 рік,
- в/ громадянська війна,
- г/ колективізація сільського господарства,
- д/ вітчизняна війна і
- е/ повоєнний розмах будівництва 35/.

Все, що виходить поза рамки такого "історичного" розуміння, природно, йде наперекір партійному курсу.

Справжня, правдива і об'єктивна історія України /як і інших республік та народів/ тепер вже не має місця в ССРСР; вона знівечена, зіпсована, перекручена, спотворена і зфальсифікована.

4.

При розгляді питань національної культури ніяк не слід забувати того, що національна республіка знаходиться в централизованій системі партійно-советського керівництва з Москви: ЦК КПСС - по лінії ідеологічній та Міністерства культури - по лінії адміністративно-фінансовій.

Ідеологічному натискові / де, ніби за помахом жезла, одне питання заступається другим, одна тактика - іншою/ тут вже було відведено досить уваги; слід, отже, бодай коротко, кинути жмут світла і на залежність адміністративно-фінансову. Всі установи, що репрезентують національне мистецтво: мистецькі учбові закла-

ди, театри, картинні галереї, філярмонії, доми культури та інші - знаходяться в державній евіденції і на державному кошторисі Міністерства культури ССРСР, звідси вони дістають свої організаційні форми і структури, своє фінансування й планування праці. Керманичі національних мистецьких установ і організацій, таким чином, є урядовцями московського центру і лише передавальною ланкою його адміністративно-фінансового керівництва. Уже з цього одного можна дуже сумніватися, що національні республіки мають будь-яку самостійність в культурній галузі, де й моменти лібералізації матимуть свої точно визначені кордони.

Хіба не характерично, що представники національного мистецтва України / навіть члени партії/, усвідомлюючи собі цілковиту неможливість самостійности у питаннях ідеологічного порядку, намагаються добитися бодай у питаннях адміністративно-фінансових деякої автономії. На з'їзді образотворчих мистців вплинула, наприклад, така пропозиція:

"Одним із важливіших засобів ... є надання більших прав республіканським союзам ... у розв'язці організаційно-творчих питань, ліквідація дрібної опіки" / з боку центру. Підкреслення мої, - Н.К./ 36/.

Але такі пропозиції, прохання і вимоги не дають майже ніяких результатів. Є всі підстави припускати, що центральне московське керівництво дотримується тут іншої думки і, навпаки, в ряді важливіших галузів хоче зосередити керівництво виключно в Москві, не даючи цілком свідомо й навмисне його в руки національних республік. Такими галузями є, наприклад, централізовані видавництва / "Советский художник", "Советский композитор", "Советская музыка", "Советский театр"/, мистецький фонд, всесоюзні мистецькі виставки, покази музикальної творчости і т.п. Про те, які обмеження стосуються тут всюди для національного мистецтва, говорять також виступи на з'їздах українських делегатів. Так, наприклад, композитор А. Кос-Анатольський /Львів/ висловлювався:

"Час вже нам переглянути стан речей щодо всесоюзного центрального видавництва. Композиторам пе-

кіноінститут, що по деякому часі припинив підготовку творчих робітників. Нове післясталінське керівництво залишило цю справу в попередньому стані. А ця справа настільки ненормальна, що навіть сам міністер культури УРСР /Бабійчук/ каже:

"Гадається, що прийшов час відродити в Україні підготовку творчих кадрів кінематографії" 41/.

Однаке і цей "високий" начальник сам нічого зробити не може. Вирішує тільки центр, Москва.

В Міністерстві культури зосередженні справи про те, куди, до якої категорії, розряду, поясу, норми віднести ту чи ту установу, підприємство, а також саодиноких людей з творчих мистецьких кадрів, як оплачувати працю, кількість виступів, тарифи й кошториси для винагороди творчої праці малярів, композиторів, драматургів, фінансові пляни театрів і концертних організацій, - тобто всі питання з пляново-фінансової ділянки мистецтва. При умові твердої фінансової дисципліни, що існує в ССРСР, така економічна залежність національних республік відбивається на всій мистецькій діяльності, підкреслюючи її також з цього важливого боку советській політиці. Все це зрозуміле. Хотілося б спинитись тут лише на одному факті, що стосується фінансування і місця в ньому класичних українських національних вистав. Як свідчення, я візьму висловлювання з цього приводу головного режисера Київського академічного театру ім. Франка - В. Харченка, що потрапляє в самісіньке око фінансової політики центру.

"Як довго, - стурбовано запитує Харченко, - ми вважатимемо театр "видовищним підприємством"? Невиразний, далекий від суті справи, цей термін довгий час майорів / становиче не змінилось і тепер, - Н.К./ в офіційних документах, що визначають структуру і норми наявних театрів ... Театри розглядались, як якісь мистецько-промислові підприємства. Власне звідси виходила оцінка діяльності ... як він /театр, колектив, - Н.К./ здійснює свій "промфінплан" ... Механічне перенесення з промисловості на творчу діяльність принципів виробничого планування, обліку і нормування праці створювало штучні труднощі ... А хіба відповідає життєвим вимогам рівельювання штатних розкладів театрів, різних свої-

ми особливостями. Ігнорування, наприклад, специфіки є театрів України ^{42/}, що мають в своєму класичному репертуарі музикальні спектаклі, доводить до того, що рівень їх музикального, вокального і хореографічного мистецтва / навіть у найбільших колективах / недостатньо високий /Підкреслення мої, - Н.К./ ^{43/}.

Іншими словами, національний театр зрівняний штатним розкладам з центра зі звичайним театром РСФСР, а тому або зовсім не має кредитів на поставу своїх класичних п'єс, де органічною частиною є вокал, музика, хореографія, або має їх у такому обрізаному розмірі, що не може забезпечити належної якості вистав. Таким чином у ліквідації і усуненні національного класичного спектаклю, крім ідеологічного натиску / про що була мова вище/, активну участь приймає і натиск фінансовий. Всі ланки виконують завдання зганьбити українську національну класику, подати її як низькоякісну, щоб потім схарактеризувати її як примітивізм.

Взаємодія ідеологічного і адміністративного впливу із заздалегідь вирахованим завданням усунути національне питання з обох з'їздів і відповідно у цьому напрямку скерувати психіку представників національної інтелігенції, виявлена достатньо ясно в запропонованому з'їздом регламенті. З'їзд образотворчих мистців мав, крім загальної звітної доповіді, співповіді мистців різних жанрів: малярства, графіки, скульптури, декоративно-прикладне мистецтво, про малярів у советському театрі, а також з питань мистецтвознавства і критики. З'їзд композиторів, крім звітної доповіді про стан і завдання советського музикального мистецтва, заслухав співповіді з питань творчості в музикальним театрі і про музикальну критику.

Видно, було бажання охопити, розглянути, обміркувати і винести відповідні ухвали з усіх галузів образотворчого і музикального мистецтва. Одного тільки не було на обох з'їздах: доповіді про стан і завдання національного мистецтва.

Воно, національне мистецтво, було роздріблене в галузевих доповідях і співповідях, мало характер дрібних місцевих "забарвень" в загальному советському напрямку. Між тим на з'їздах була майже половина всіх делегатів, що репрезентувала союзні

республіки, а якщо взяти до уваги і делегатів автономних областей, то "націоналів" було ще більше.

Звертає на себе увагу і та обставина, що виголошення всіх доповідей і співдоповідей на з'їздах було доручено керівними партійно-советськими організаціями виключно московським відповідальним робітникам у галузі мистецтва. Делегатам національних країн і областей давалася лише можливість виступати в дискусіях, та й то в обмеженій кількості і на добір.

Ось як, без парадних декларацій, а практично, реально, насправді виявляє себе советська демократія і "мудре піклування" партії про розквіт національних культур.

5.

Як же реагує советська національна громадська думка на новий етап партійно-советського наступу і чи реагує вона взагалі? Це питання зовсім не байдуже, а навпаки, воно має суттєве значення.

В советських матеріалах, в умовах пильної і гострої цензури, було б, звичайно, даремно шукати сміливих, до кінця висловлених думок і міркувань. Але, якщо приглянутись уважно до тих виступів, що були на останніх з'їздах, то поміж необхідним і звичним словохваленням партії та уряду можна знайти і навіть дуже яскраві критичні зауваження, що характеризують гострість почувань мистецькою інтелігенцією національного обмеження і ущемлення. Особливо це стосується таких питань, як:

- а/ національні культурні цінності;
- б/ збереження і розвиток національних традицій;
- в/ пропаганда національної творчості в ССРСР;
- г/ культурна автономія.

Підставою для доказу реальності і правдивості своїх висновків я візьму висловлювання двох представників українського національного мистецтва: маляра А. Паценка і композитора А. Кос-Анатольського, про яких я вже згадував.

Турбуючись про чудову українську класичну спадщину, усунення якої з мистецької практики помічає кожний, А. Пащенко схвильовано говорить:

"Що знають широкі кола ... про мистецьку спадщину українського народу, про його багатотисячолітню мистецьку культуру. Де монографії і альбоми про такий величавий пам'ятник світового мистецтва, як Київська Софія? Де видання про старовинний український іконостас, про портрет XVI-XVII сторіч, що в такому багатстві заступлені в збірках Київського і Львівського музеїв? ... Де монографії про великого Тараса Шевченка, про видатних малярів-реалістів Миколу Пимоненка, Сергія Васильковського, Петра Левченка, Миколу Мурашкіна і багатьох, багатьох інших? Таких видань нема ні російською ні українською мовами. Те, що було видано за останні роки /себто, за нового колективного керівництва, - Н.К./, нас ніяк не може задовольнити, ні обсягом, ні якість поліграфічного виконання" 44/.

А. Пащенкові з неменшим жалем притакує А. Кос-Анатольський говорячи:

"Догматизм виявився у презирливому ставленні до національних традицій, у тім і до музикальної традиції. Не випадково ж в капітальному виданні творчої спадщини М. Лисенка випущені найвидатніші його романи на тексти Т. Шевченка". /підкр.всюди мої, - Н.К./ 45/.

Кос-Анатольський навів ще й інші приклади, що ілюструють презирство до української класики, навмисні вульгаризаторські викривлення в ній, але ці приклади не захотіла опублікувати советська преса.

"Про ці факти - вів далі композитор, - я вже не раз говорив на пленумах Союзу композиторів України, але мій голос залишився "голосом вопіючого в пустині". Через це я вважаю потрібним сказати про це й тут /себто, на всесоюзнім з'їзді в Москві/" 46/.

А. Кос-Анатольський виявив велику сміливість, красномовно описуючи становище в Україні, де / треба думати, з волі партії/ тепер українська молодь

"... не виховується в дусі любові до народньої мови, національної культури" /підкр.моє, - Н.К./ 47/.

Це місце промови Коса-Анатольського було, як і слід було сподіватися, цілком викреслене з газетних шпальт, і тільки з промов інших делегатів його можна було реставрувати. Звідси ж стало відомим, що висловлене Кос-Анатольським свідчення знайшло помітний відгук на з'їзді, бо за нього вважав потрібним перепросити з'їзд, "відмежуватись" від небезпечних слів, керівник української організації композиторів Данькевич, котрий склав таку показову заяву:

"В запалі ораторського красномовства допустився деяких перебільшень і фактичних неточностей і наш товариш з делегації - композитор Кос-Анатольський. Нам дуже не хотілося б, щоб у делегатів з'їзду склалось враження, що у нас молодь, нібито, не виховується в душі любови до народньої мови, національної культури /підкреслено мною, - Н.К./" 48/.

Твердий осуд між усіма національними делегаціями здобула на з'їздах політика московського центру щодо питання пропаганди національного мистецтва. Починаючи зі складання комісій, добору експонатів всесоюзних виставок, переглядів з образотворчого й музикального мистецтва, де звели своє кубельце адміністративний затиск, уподобання, родинні зв'язки, протекційність, куди важко просякнути національним творам, та кінчаючи доповідями і співповідями на з'їздах, що в своїй основі спирались і розглядали творчість московських і ленінградських майстрів, - скрізь тут наявно відчувається національними делегатами недбання про національне мистецтво, погляд на нього, як на щось нижче, якась згори визначена нездорова лінія відношень. Змушені, задля пропагандивного ефекту, час від часу складати реверанси і компліменти під адресою національних республік та їх представників, московські централісти цим не тільки не позолочували гірких пігулок, але робили їх ще гіркішими.

Справа дійшла до того, що цієї тактики злякалось і саме керівництво з'їздів та змушене було визнати свою провину і просити вибачення. Так, наприклад, генеральний секретар Союзу композиторів ССРСР - Хренніков у своєму прикінцевому слові змушений був для заспокоєння "націоналів" заявити:

"Мені хотілося б особливо підкреслити недостатність нашої / тобто - центру, - Н.К./ праці в галузі вивчення і пропагування досягнень у музиці національних республік" 49/.

Із виступів делегатів національних республік на з'їздах, їх зіставлення, вражень і настроїв, що часом з'являлись у пресі, впливають, на мій погляд, такі дані, що характеризують сучасний стан національного мистецтва:

1/ Мистецтво національних республік ССРСР знаходиться в стані важкої кризи. Воно швидкими темпами втрачає свої особливості, традиції, свою самобутність. Воно примусово трансформується в так зване "багатонаціональне советське мистецтво" - протиприродний гібрид, що штучно насаджується із покидьків національної культури і перетворюється в сурогатне "забарвлення", відтінок, підмінок абстрагованої категорії.

2/ Мистецька національна інтелігенція, розуміючи всю небезпеку нового гасла партії про "багатонаціональне" мистецтво, всіма засобами, навіть такими, що виходять поза межі дозволеного, викриває політику, що веде до ліквідації справжнього національного мистецтва, чинить опір її переведенню.

3/ Керівництво мистецтвом в ССРСР та його бюрократичний апарат в національних республіках, навпаки, всіма засобами пробує опрацювати громадську думку в захист "багатонаціонального" мистецтва, використовуючи для того апарат ідеологічного, адміністративного і фінансово-економічного натиску, широко застосовуючи плянування справжнього національного мистецтва, наліплювання на нього і його послідовників ярликів примітивізму, антимистецькості, протинародности, викривлюючи сенс і профануючи національні прагнення в мистецтві.

З двох останніх з'їздів делегати національних республік повернулись ображеними, з гіркотою і незадоволенням. Їхні надії на можливість розв'язати в Москві, у всесоюзному масштабі, питання національного мистецтва не виправдались, їх звернення до партії і уряду залишились і тут "голосом вопіючого в пустині". Та ж сама система, що панує на місцях, виявилась і в цент-

рі. Визнання помилок і провалів у справі керівництва національним мистецтвом, що залунали з трибуни з'їзду для примирення, не були щирими, ані серйозними, в офіційних документах з'їздів - в резолюціях - вони не були навіть зафіксовані. Все залишилось, як і давніше, залежним від волі партії.

Сучасний етап партійно-советського наступу на національні культури в ССРСР нібито не потягнув за собою масового жорстокого і кривавого знищення її носіїв і творців, як це було за Сталіна, він провадиться в життя ліберальними формами, але від цього не стають кращими цілі наступу, скорше навпаки, вони є страшнішими, небезпечнішими для життя національних культур народів ССРСР.

Бібліографічний показник

- 1/ "Советское искусство", 5.12, 1951 р.
- 2/ Там же;
- 3/ "Музыка", БСЭ, 1947 р. Союз Советских Социалистических Республик, кол. 1553-1583;
- 4/ Этнография, Малая Советская Энциклопедия, т. 9, 1931 р.
- 5/ Сталин. Сочинения, т. 12, стор. 369;
- 6/ 3 промови Шепілова на з'їзді малярів. "Советская культура", 3.3, 1957 р.;
- 7/ "Советская культура", 4.12.1956 ;
- 8/ "Советская культура", 8.І.1957 р.;
- 9/ 3 привітання ЦК КПСС з'їздові композиторів: "Советская культура" 29.3.1957 р.;

10/ Все це можна прочитати в привітанні ЦК КПСС з "їздові образотворчих мистців, "Звезда", 2.3.1957 р.;

11/ "Советская культура", 5.3.1957 р.;

12/ Нас одначе не може не зацікавити заява М. Дерегуса, яка свідчить про те, що й на 40-му році советської влади доводиться провадити "особливо довготривалу і вперту боротьбу" з національною українською / не советською/ культурою.;

13/ Як відомо, з секретарем ЦК Шепіловим, котрому були дані на відкуп питання культури і мистецтва, трапився конфуз - його "вичистили" з ЦК партії. Не зважаючи на це, оскільки Шепілов висловлював на з'їздах думку ЦК, його настанови, треба думати, не будуть змінені.

14/ З промови Шепілова на з'їзді композиторів. "Советская культура", 4.4.1957 р.;

15/ З промови Шепілова на з'їзді образотворчих мистців "Советская культура", 3.3.1957 р.;

16/ З промови Шепілова. "Советская культура", 3.3.1957 р.;

17/ "Советская культура", 5.5.1957 р.;

18/ "Советская культура", 5.3.1957 р.;

19/ "Советская культура", 4.4.1957 р.;

20/ "Советская культура", 31.3.1957, 28.3.1957;

21/ "Советская культура", 9.3.1957;

22/ "Советская культура" 6.4.1957 р.;

23/ Резолюція. "Советская культура", 6.4.1957 р.;

24/ "Советская культура", 4.4.1957 р.;

25/ В резолюції говориться: "Продовжуючи високі традиції російської музичної класики, советська музики ..." і т.д. /" Советская культура", 6.4.1957/. Представник України М. Дерегус на з'їзді образотворчих мистців запевняв, що формування українського національного мистецтва допомагає "взаємозв'язки і взаємовпливи народів СРСР і особливо вплив російського ре-

лістичного мистецтва" /"Советская культура", 5.3.1957 р./.

26/ З доповіді Хреннікова: "Советская культура", 29.3.1957 р.;

27/ Там же;

28/ "Советское искусство", 15.12.1951 р.;

29/ "Советская культура", 6.4.1957 р.;

30/ "Советская культура", 4.4.1957 р.;

31/ Автор статті, як білорус, не може не нагадати тут також про білоруські впливи;

32/ "Советская культура", 8.1.1957 р.;

33/ З промов Шепілова і Хреннікова. "Советская культура", березень-квітень, 1957 р.;

34/ "Советская культура", 5.3.1957 р.;

35/ Промова на з'їзді М. Дерегуса. "Советская культура", 5.3.1957 р.;

36/ "Советская культура", 5.3. 1957 р.;

37/ "Советская культура", 2.4, 1957 р.;

38/ "Советская культура", 8.3, 1957 р.;

39/ "Советская культура" 8.I, 1957 р.;

40/ "Советская культура", 3.3.1957 і 30.3.1957 р.;

41/ "Советская культура" 30.10, 1956 р.;

42/ Теж саме становище і в Білорусії та в інших республіках, що культивують свої національні форми;

43/ "Советская культура", 30.10.1957 р.;

44/ "Советская культура", 8.3.1957 р.;

45/ "Советская культура", 2.4. 1957 р.;

46/ Там же;

47/ "Советская культура", 4.4. 1957 р.;

48/ Там же;

49/ "Советская культура", 5.4.1957 р.

Олександр Домбровський

ІДЕОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ТАК ЗВАНОЇ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ ЕТИКИ

Одним з найголовніших феноменів духовної культури в процесі історичного розвитку людства є етика. Духовний ріст людини від її найнижчих ступенів соціального і політичного життя, тобто від етапів перебування у яскинях і відтак номадизму аж до вищих стадій осілого життя та від примітивного суспільства аж до державної організації - позначувався повільним зниканням варваризму й рудиментаризмів духа та прогресом між іншим на полі етики. Спільність психологічних моментів /і критерій думання/ між релігійними віруваннями й поняттям етики стала тим головним історично-психологічним фактором, що з'єднав обидва ті поняття в одно головне - релігію, узалежнюючи їх прагматично та створюючи тим самим найстарші підвалини для теології. Досліджуючи той відтинок розвитку духовості людства, головною взаємною залежністю релігійних вірувань і етики, люди у своїх міркуваннях зайняли два діаметрально різні становища. Тоді, коли перший погляд міститься у лаконічному твердженні, що релігія породила етику, то згідно з іншим, раціоналістичним поглядом у найстарших поняттях етики треба шукати генези перших проблесків релігійних вірувань первісної людини. Ці дві різні теорії перетривали античну епоху й середньовіччя та дійшли аж до новітньої доби. Не зважаючи на засадничі різниці щодо самої генези релігійних вірувань і етики в одному принаймні панувала єдність, а саме, що поняття етики є сталим у своїх стадіях духовного розвитку людства - від дитячого віку людського роду аж до новітньої доби, що критерій "добра" і "зла", "справедливості" й "несправедливості", "правоти" й "злочину" не підлягли якимсь кардинальним змінам.

Щойно доба французької революції з її новими філософічно-суспільними ідеями поставила собі за завдання захитати ідею стабільности понять. Висуваючи атеїстичні гасла та вважаючи релігію пересудом, доба французької революції піддала ревізії ідею стабільности поняття етики, усунула з нього атрибути релігійного характеру та вважала етику звичайними нормами співвідношення між людьми, залежними від людського смаку й звички та від духа даної епохи чи доби в історичному розвитку людства. Добу французької революції дехто вважає кульмінаційною точкою реакції на схоластичну систему духового життя в середньовіччі, що розвивалася повільно від гуманізму й раціоналізму аж до модерного матеріалістичного світогляду XIX століття. У тій реакції виринули атеїстичні гасла, що були проти старих і стабільних понять етики. Зерна тієї реакції у формі філософічних течій з вольтеріанізмом на чолі, засіяні на ґрунті суспільних рухів, заквестіонували релігію як джерело Об'явлення, захитали теорію походження королівської влади від Бога й визнали етику християнізму інструментом, що служить зненавидженій ідеї. На місце старих етичних засад прийшли громадянські права й повинності; прийшла етика й мораль республіки.

Як бачимо, отже, французька революція, як остання, кульмінаційна стадія суспільних рухів і боротьби проти фєвдальних форм середньовіччя й абсолютизму на заході, сформульованого словами Людовика XIV - *L'etat c'est moi* - найшла собі союзника в постаті войовничого атеїзму, щоб разом з ним повалити старий лад, побудований на основах "пережитих" політично-суспільних і духових ідей. Руйнувати старий, політично-суспільний лад можна було лише при допомозі ідеології меча й пролиття людської крові на велику скалю. До такої "операції" можна було приступити лише після зруйнування старих, стабільних засад християнської, чи навіть загальнолюдської етики, побудованої на засадах Декалогу. Ми знаємо перебіг французької революції й практичні наслідки запровадження культу розуму та республіканської етики. Знаємо також і її епілог. Людина, що вийшла з "низів", у порівнянні з аристократичними колами монархічної Франції, виросла на багнетях революції, завдала удар республікансь-

кій формі правління і, повернувши давню монархію, стала на її чолі. Широкі революційні маси Франції зазнали терористичного режиму тодішніх робесп'єрів, стратили Людовика XVI і, вишумівши в хаосі революції, піддалися Бонапарту. Історична Немезида немов заклала собі зі змагань французької революції, яка практично добилася того, що Франція перемінилася з королівства у ... царство. Французька революція спалахнула ярким, кривавим метеором на обрії західноєвропейської історії й погасла скоро. Але її ідеї й гасла осталися та перейшли як історичний атавізм до XIX століття, в якому раціоналізм і позитивізм передали свої позиції новій, ще радикальнішій течії - матеріялізмові.

Матеріялізм зірвав усі мости з ідеалізмом, вважаючи матерію єдиним, рішальним чинником у світі природи, філософії й науки, приймаючи у природознавстві та в історичних науках методу діалектичного й історичного матеріялізму. Рівнобіжно зі зростаючим науковим матеріялізмом поглиблювався процес посилювання соціальних рухів, як реакції на зростаючий у наслідок індустріялізації поодиноких країн капіталізм. В огні боротьби з капіталістичною системою європейських держав постає і кристалізується ідея соціялізму, що творить свою ідеологію, гасла й програму соціальної боротьби. Та поруч соціялізму зроджується нова, зовсім радикальна суспільна течія, що обвинувачує соціялізм в ідеологічному опортунізмі і компромісі з капіталізмом, а тим самим зраду інтересів робітничої класи, комуністична течія, що поставила за свою мету - світову пролетарську революцію.

І знова повторюється, як колись у добі французької революції, лише в посиленому виді, факт альянсу наукового матеріялізму з ідеологією соціальної боротьби, тобто з комунізмом, а речниками того альянсу є головні ідеологи західного комунізму, Енгельс і Маркс. У світлі наукового матеріялізму й комуністичної ідеології, з програмою світової пролетарської революції на чолі, поняття етики втрачають останні ознаки своєї стабільності й стають достосовані до ідеології й тактики воюючого комунізму у тому сенсі, що інтерпретація етики є вик-

лючним монополем комуністичної ідеології, а класифікація поодиноких моментів співвідношення людини з людиною і суспільством відбувається під кутом зору інтересів класової боротьби, світової пролетарської революції та остаточної мети - побудови світового комунізму. Поняття етики отже достосовується в розумінні комуністичної ідеології до тактики воюючого комунізму. На його шляху до побудови світового комунізму. Таким чином з давньої стабільності поняття етики не залишається ані сліду, а на місце абсолютно сталих і непорушних етичних постулатів з'являється ідея релятивності вартостей етичних понять і їхня робоча залежність від обставин і тактики воюючого комунізму. Ідеологічна безкомпромісовість, ясно начеркнена програма боротьби й мети світової революції міжнародного пролетаріату, отже на вихідних позиціях інтернаціоналу, та актуальність соціальних рухів в обличчі зростаючого капіталізму в європейських державах, все це надало комунізму універсальний характер та змобілізувало на акцію його визнавців. А нові поняття етики, так званої большевицької етики, як її названо пізніше, давали вільну руку визнавцям комунізму у їхніх неперебірчивих методах боротьби.

Найбільше пригожим ґрунтом для дій марксистських груп був східноєвропейський терен, царська Росія. Тут, на сході Європи, найдовше зберігся абсолютизм. Закріпачення селянства, а після офіційного знесення кріпацтва - його наслідки й тяжкі життєві умовини селянства, були ахілловою п'ятою в соціальній структурі Росії. З переходом країни на шлях індустріалізації, розвинулася капіталістична система й заактуалізувалася тим самим робітнича проблема. До пекучих проблем соціального характеру долучалися ще й національні, бо Росія була зліпком багатьох поневолених народів і через те одержала назву "тюрми народів". Отже великі хиби соціальної структури й нерозв'язане національне питання Росії викликували реакцію проти царського режиму, при чому боротьба за національне визволення сполучувалась часто з соціальним рухом, бо думалося, що розв'язка національного питання в царській Росії йтеме у парі з соціальним визволенням. У такій внутрішній соціальній і політичній атмосфері Росії, на

тлі змагань за національне і соціяльне визволення, з'являються перші марксистські організації.

Після того, як більшовики захопили владу в свої руки, перед ними постало завдання оформлення цілого життя так званого Советського Союзу в усіх його ділянках включно з духовим і приватно-родинним життям, бо тоталітарна форма правління, якою відзначається більшовицька дійсність, втручається у всі прояви життя своїх громадян аж до душі й сумління включно. Перед ідеологами, педагогами, пропагандистами більшовизму виросло між іншим завдання зробити на підставі марксистських класиків підсумки усіх дотеперішніх міркувань з питань етики, витягнути з ідеологічного арсеналу марксизму все найпотрібніше і придатніше для умов советської дійсності з тієї ділянки й, пристосувавши до своїх цілей, подати сформовану своєю інтерпретацією ту етику широким масам. Бо самий комунізм, як ідея, і більшовизм ленінської редакції й сталінської практики, - це не одно й те саме. Більшовизм, - це скаріатурений комунізм московської редакції, скаріатурений ідеологічно, а це більше спотворений практикою.

Тому і етика вже й так доволі зматеріялізована й змеханізована ідеологією західноевропейського соціалізму, а пізніше комунізму, втратила не лише свій первісний зміст, але і форму та стала жалюгідним предметом діалектичних комбінацій та спекуляцій євразійського більшовизму.

Теоретичні міркування про так звану більшовицьку етику й мораль зводяться засадничо до мінімуму, бо згадана етика виступає на базі більшовицького життя і дійсності не як самостійний підмет, що подає імперативи якихось сталих ідей та кермує життям одиниці і суспільства, а як підлеглий предмет, що змінюється своїм змістом і формою відповідно до обставин внутрішньої і зовнішньої політики більшовицької партії й советського уряду та виникаючих з того концепцій як ідеологічного, так й практичного характеру. Те, що започаткував колись на велику скалю французький матеріалізм XVIII століття на полі матеріалізування понять етики, де велику роль відіграли енциклопедисти як Helvetius, Rousso, Voltaire, Diderot і

інші, завершилося у ХХ столітті, на ґрунті комуністичної теорії та большевицької дійсности ^{1/}. Піонерами в процесі поглиблювання матеріалізування понять етики після доби французької революції були і ідеологи соціалізму, які у ХІХ столітті довгий час йшли за возом марксизму. До них треба зачислити між іншими і Кавтського. Згаданий тут визначний соціалістичний ідеолог ^{2/} каже виразно не без іронії, що духовенство повинно держатися ще своєї давньої християнської етики не тому, що вона являється виявом його етичного чуття і настроїв, але саме тому, що вона є засобом удержування його влади над народом. Кавтський був рішуче проти того, щоб етичні проблеми являлися рівночасно проблемами теології. Одне є засадниче, що Кавтський відкидає а priori а саме те, що релігія є надрядним чинником у стосунку до понять етики, бо "... хоча моральний закон і є власне логічно творцем єдиного Бога, але з точки погляду християнства Бог є навпаки пратворцем морального закону". Дух французької революції відчувається ще більше у праці іншого соціаліста, Карського ^{3/}. Карський пригадує, що соціалізм протиставить засаді "святости приватної власности" засаду "святости публічної власности" з усіма дальшими консеквенціями того погляду у житті одиниці і суспільства. Що Карський у своїх поглядах про етику і соціалізм нав'язує до ідей французької революції, вказують безпосередньо його ж таки слова, якими він пригадує ще другий погляд, а саме, що християнській засаді - "вся влада походить від Бога" соціалізм протиставить демократичну, визнану ще в добі французької революції, засаду: "влада походить від народу". Християнству як системі етики і моралі закидає він культивування "пересуду", що життя є створене для моралі, а не мораль для життя. Очевидно в дальшій консеквенції Карський звертається до Канта, як джерела того пересуду в поглядах на філософічні підстави етики і моралі, бож Кант сказав, що світ існує для того, щоб дядина мала можливість морально діяти. Згідно з доктриною соціалізму життя і світ мають іншу ціль, ніж сама моральність, яка є, на думку автора, умовою, що уможливує суспільне життя. Цей Кантівський ідеалізм більш теологічного, ніж філософічного характеру, як це висловлюється

Карський, являється каменем спотикання для понять етики у світлі доктрини соціалізму. Бо, згідно з поглядом автора, як речника соціалізму, мораль не з'явилася на землі завдяки ініціативі надприродних сил, лише є продуктом досвіду, здобутого у віковій боротьбі за існування, яку людина вела з природою й зі своїми ближніми.

Це й є соціалістична редакція погляду на етику і мораль, яка згори виключає усякі кодекси абсолютної моралі, укриті в глибинах людської душі й сумління, і стверджує несталість понять етики і моралі, що міняються з часом. Бо коли людське суспільство міняється, розвивається і росте, то й наше поступовання мусить мінятися і достосовуватися до тих змін, що відбуваються в історичному процесі людства, коли хочемо, щоби це наше поступовання було моральним. Тому кожна епоха має не лише свою власну філософію, але й етику, а "моральність" останньої залежить від того, чи вона йде з духом часу і змін, які відбуваються у суспільному, економічному й політичному житті людини. Визнану мудрість і мораль однієї епохи п'ягнували як глупоту і неморальність люди іншої епохи. Як бачимо, отже, соціалістичне поняття етики не лише є далеке від якогонебудь сентименталізму, але навіть і етичного раціоналізму, класичним образом якого є система Канта і його школи^{4/}. Соціалістичне поняття етики є в цілковитій гармонії з природничою теорією моралі, що її висуває Wróblewski^{5/}. Він стоїть на становищі, що моральним являється чин свідомого спрямування для підтримки розвитку особи і людського роду, а неморальним є чин свідомо спрямований на шкоду розвитку особи і людського роду. В разі суперечности добра особи і роду, добро одиниці належить підпорядкувати добру роду, тобто спільноти. З того міркування випливає, очевидно, ідея релятивності вартости етики і відсутність стабільности її понять. Найвища мета етичних прагнень - це побудова вищої форми соціальної спільноти. А чи це скоро станеться, чи протягом довшого часу історичного процесу, мирнозаконним шляхом, чи в наслідок суспільних і політичних криз - це, як каже Staudinger^{6/}, є питання технічної натури. Бо "Die Mittel zu die-

sem Ziele werden jeweils vom Ziele selbst diktiert Nicht irgend ein beliebiger Zweck, wohl aber der jeweils höchste Zweck heiligt die Mittel. Und der höchste Zweck ist Fortschritt auf dem Wege zur Herstellung sozialer Gemeinschaft".

Якжеж виглядають теоретичні міркування щодо етики на тлі марксистської доктрини? В комуністичнім маніфесті ^{7/} подибуємо майже ідентичні думки, що ми їх подавали при згадці ідеологів соціалізму. Вони звучать ось як: "Bedarf es tiefer Einsicht, um zu begreifen, dass mit den Lebensverhältnissen der Menschen, mit ihren gesellschaftlichen Beziehungen, mit ihrem gesellschaftlichen Dasein auch ihre Vorstellungen, Anschauungen und begriffe, mit einem Worte auch ihr Bewusstsein sich ändert? Was beweist die Geschichte der Ideen anders, als dass die geistige Produktion sich mit der materiellen umgestaltet". А Енгельс на іншому місці каже, що люди свідомо або несвідомо черпають свої погляди на етику і мораль з практичних умовин їхнього класового становища, тобто з економічних відношень, що впливають на продукцію і обмін продуктів. Бо сталих законів етики немає і все міняється зі зміною соціальних умовин. У кожного, каже він далі, народу розвивалися самостійно поняття про добро й зло і вони змінювалися з покоління на покоління то прямо протирічили одно одному. В одному листі з 27. жовтня 1890 року, писаному до К. Шмідта ^{8/}, Енгельс узалежнює такі ідеологічні області як релігія, філософія і т.д. виключно від економічного розвитку людства. Нежданов ^{9/} був абсолютно правий, коли сказав, що марксисты бажають просто затопити проблему етики і моралі в економічному матеріалізмі. Східноєвропейські ідеологічні епігони Маркса і Енгельса підтверджують своїми писаннями зацитований нами вище погляд Нежданова. Так, Ленін ^{10/} критикує гостро Канта, бо, як він каже, "підставова риса філософії Канта є примирення матеріалізму з ідеалізмом, компроміс між тим й тим, сполучення в одній системі різних протилежних філософських напрямків". Він висловлюється просто: наша етика підкорена цілком інтересам класової боротьби пролетаріату, наша етика виводиться з інтересів класової боротьби. Бо в основі комуністичної моралі лежить боротьба за скріплення і завершен-

ня комунізму. Морально те, що служить розбиттю старої, експлуататорської спільноти і об'єднанню всіх трудящих довкола пролетаріату, який творить нове суспільство комуністів. Ленін сам визнає у приступі щирости: - "Тому не можна не визнати справедливости твердження . . . , що у самом марксизмі від початку до кінця нема ні грама етики". В даному випадку він думає про загально усталені поняття етики людства і визнає, що їх немає зовсім у марксизмі. Тим загально усталеним від непам'ятних часів поняттям етики протиставить він, як ми бачили з попередніх рядків, іншу, нову, комуністичну "етику", що "служить розбиттю старої експлуататорської спільноти" і являється основою "боротьби за укріплення і завершення комунізму". Все отже, що служить ідеї комунізму, є добре і моральне, а церемонитися з політичними противниками це, на думку Леніна, "вношення в політику міщанської моралі". В такому випадку навіть пролиття людської крові є моральним, коли це має служити на користь побудови світового комунізму - отже остаточної мети комуністичної програми, бо на ґрунті комуністичної доктрини етика, як каже Бухарін, перемінюється у прості і зрозумілі технічні правила поведінки, потрібні для комунізму і тому по суті перестає бути етикою. Щоб виказати змінність понять етики в розвитку історичного процесу людства, Бухарін ^{11/} подає характеристичний для большевицької ментальности приклад, що коли в примітивному суспільстві продукційні сили були слабкі, економіка творила мораль, яка дозволяла вбивати старців як непотрібний баласт. Характеристичним явищем для большевицької ментальности, доктрини і дійсности є факт частого подавання залюбки того роду прикладів. Це має абсолютно свій глибокий вислів психологічного характеру для теорії, а ще більше практики так званої большевицької етики.

За голосом головних, східньосєвропейських, а властиво московських ідеологів комунізму пішли і інші теоретики уже меншого формату. Так, намагаючись подати певну дефініцію моралі і етики, Преображенський ^{12/} називає мораллю систему норм чи правил, що диктує поведінку людей у загальнознаних областях їхньої діяльности. Коли під мораллю, як каже Преображенський,

треба розуміти практичні норми поведінки, то під етикою загальні поняття про мораль, - теорію моралі. В розділі своєї праці, затитулованому - Еволюція моральних норм - автор повторює за іншими марксистами, що не було й нема сталих норм етики і моралі, бо що було колись моральне, є тепер неморальне, та подає приклад ... убивання старих людей як моральний вчинок у деяких племен, де нема чого їсти, бо старі люди не повинні об'їдати дорослих і дітей. В класовому суспільстві, каже Преображенський, одні групи людей заінтересовані в одному, а інші в іншому. Одним групам може бути вигідним якраз те, що для інших є шкідливим. Отже мораль на думку Преображенського впливає з класових інтересів. Таким чином, коли в класовому суспільстві нема якоїсь сталої, загальнолюдської моралі, то всі "видумки" релігії чи капіталістичного світу є, на думку автора цитованої праці, ілюзією. Характеристичним явищем є і те, як Преображенський "розв'язує" проблеми сексуального характеру на тлі комуністичної доктрини. Він отже зводить проблему сексуального життя до виключних компетенцій медицини і інтересів робітничої класи, тобто до соціалістичного ладу. Тому на його думку "статевий комунізм" тих, які пропагують його як "протест на ділі" проти "міщанської сімейної моралі сучасности", короткотермінові зв'язки і вкінці моногамія ставиться на рівні з точки погляду комуністичної доктрини та в новому ладі комуністичного суспільства. Головною умовою того всього є лише певність і забезпечення "соціального виховання дітей". Тобто, іншими словами все те неважне, як ставитися до сексуальних проблем, аби лише молоде покоління було виховано в дусі марксизму-ленінізму.

Уже після другої світової війни появилася низка різного роду публікацій, де поодинокі советські автори присвячують увагу питанню комуністичної моралі. Зайнятися коротко на цьому місці згаданими виданнями належало б між іншим тому, щоб наявно переконатися, що погляд большевиків щодо цього питання не змінився. І зовсім правильно з точки погляду комуністичної доктрини і большевицької дійсности. Бо раз комуністична доктрина, тобто засади марксизму-ленінізму не змінилися, то тим самим і

цілий світогляд комуністичної людини з усіма проблемами людського життя залишається таким самим. А це в дальшій консеквенції означає, що комуністична програма зі своєю остаточною метою світової революції і побудови світової комуні не еволюціонувала, а поодинокі тактичні ходи комуністичної партії і політбюра є справою гнучкої, махіявеллівської гри, як внутрішньої, так і зовнішньої політики більшевизму, безприкладної в історії політичної думки і практики у своїй рафінованості. Ця тактика більшевизму є так само гнучка як і більшевицька мораль, остання залежна від першої. В цьому лежить також і причина того наявного факту, що більшевики започаткували зовсім нову "школу" в історії міжнародних зв'язків і дипломатії.

Так, Зисль ^{13/} дозволяє собі сказати зовсім одверто з перспективи 30-ліття більшевицької влади, що советська мораль утворюється під керівним впливом більшевицької політики. "У нас - каже він далі, - і мораль відверто підкоряється політиці. Нам не слід боятися визнавати залежність ідеології та моралі від політики, бо сама політика советської держави є глибоко моральною".

Ми думаємо, що політика советської держави була б набагато моральнішою, коли б вона корилась загальновизнаним, вселюдським і сталим поняттям моралі. Підкоряти мораль советській політиці, це все одно, що підкоряти мораль советським збірним злочинам, тобто запрягати мораль до воза комуністичної партії, політбюра і цілого советського державного апарату зі службою внутрішньої безпеки включно!

Також інший автор, Карева ^{14/}, натякає на залежність більшевицької моралі від політики і заявляє, що все, що перешкоджає боротьбі за комунізм, є з погляду комуністичної моралі глибоко неморальним. Бо, як говорить Шишкин ^{15/}, комуністична мораль базується на принципі боротьби проти експлуатації класу. Дух вічного поступу комуністичної моралі має полягати в тому, що, як каже Шарія ^{16/}, вона не упадає з неба в готовому виді і не є продуктом теоритизування, а твориться історично в ході загального розвитку, в класовій боротьбі пролетаріату. Колоницький ^{17/} протиставить комуністичну мораль -

мораль боротьби за безкласове, комуністичне суспільство - релігійній "моралі рабства і експлуатації". Як бачимо, поняття комуністичної, чи так званої большевицької етики позбавлені якогось вищого позему теоретичних міркувань, а залежні від політики партії і советського уряду та зіпхнені до практики большевицької дійсності. Реасумуючи немов усе, що лише дасться сказати про большевицьку мораль з комуністичної точки зору, Колбановський^{18/} каже, що "основними принципами і нормами комуністичної моралі є советський патріотизм і советська національна /?!/ гордість, ідеологія дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму, комуністичне ставлення до праці і до громадської власності, соціалістичний гуманізм, соціалістичне відношення до сім'ї". Усі ці принципи большевицької моралі, вичислені Колбановським, зведені до політичної програми партії і советського уряду та позбавлені цілковито ідей ставлення людини до людини як індивідуальності, з підкресленням таких високих вселюдських чеснот й ідеалів, як любов до ближнього, справедливість, пошана до правди, самопосвята, ідеал родини і т.д. Комуністична доктрина не могла включити до понять комуністичної етики цих чеснот, бо тоді комуністична партія ніколи не могла б числити на досягнення остаточної цілі - світової революції пролетаріату і побудови світового комунізму на руїнах старого правопорядку у світі, на згарищах "капіталістичної" цивілізації і горах трупів, на цвинтаріщах "контрреволюційних" елементів з усіх народів і племен, що боронили б до останньої краплі крові свої релігійні і національні святощі, родинне щастя і чесно набуту власність. Виключаючи і вселюдські чесноти і ідеали з понять так званої большевицької етики, вожаки комунізму хочуть перевиховати старших, а ще більше виховати молоде покоління на принципах ідеології терору, яке можна б скерувати у відповідний час на "останній, рішучий бій" проти існуючого порядку в світі і знищити без найменших скрупулів старий лад та втопити у крові усіх тих, що боронитимуть його. Бо все, що наближує до остаточної мети, світової революції і побудови світового комунізму, є моральне, без огляду на те, якими засобами і методами ведеться. Це й є "вірую" так званої большевиць-

кої етики. Мета освячує засоби. Ця доктрина макіявелізму ніколи й ніде не була так вірно проведена у життя як у програмі комуністичної партії і советської дійсності.

Кінчаючи розділ про теоретичні міркування над так званою большевицькою етикою, не можна не підкреслити того факту, що всі без винятку ідеологи комунізму як передреволюційної, так і тим більше пореволюційної доби, поборюють релігійну мораль. Це зрозуміло. Комунізм має аспірації від самого початку свого існування стати універсальною релігією, з власним поняттям щастя на землі, з власним культом своїх ідеологів і провідників та з власною етикою та мораллю. Комунізм бажає заволодіти мозками і серцями людства, оформити світогляд людини на свій лад і запрягти її до воза своїх цілей, як раба, позбавленого своєї власної волі, своєї самостійної думки, свого індивідуального "я". Все, дослівно все, що могло б конкурувати з ним на якомунебудь відтинку людського життя і діяльності, комунізм нещадно поборює, не оглядаючись на жертви і море пролитої крові.

Комуністичні ідеологи вже давно здали собі справу з того, що лише нещадна боротьба з усіма можливими і доступними людині середниками є конечна для досягнення остаточної мети. Йому все, включно з поняттям так званої большевицької етики, віддано до арсеналу матеріальної і духової зброї та поставлено до диспозиції воюючого комунізму у його боротьбі за вимріяний комуністичними ідеологами ідеал світової комуні. Ця ідея панує від самого початку марксизму, тобто від комуністичного маніфесту, аж до сьогодні, до постанов ЦК партії большевиків, що вказує на те, що яканебудь еволюція в правому напрямку - неможлива. Зрештою при кожній більшій зміні большевицької тактики ідеологи і вожді большевизму завжди заявляли, що нема й мови про якенебудь відхилення від принципів марксизму-ленінізму. Те саме повторив недавно Хрущов після смерті і розвінчування Сталіна, якого він ганьбить не за злочини, отже вчинки проти моралі, а за шкідливу тактику у веденні політики на внутрішньому й зовнішньому фронті большевизму.

Так представляється в теорії проблема ідеологічних підстав так званої большевицької етики. А як виглядає те саме питання у практиці? Часто буває так, що теорія й практика одного й того самого поняття різняться між собою, як небо від землі. Тобто те, що в теорії виглядає не раз дуже принадно й рожево, на практиці являється менше принадним, а то й не раз жахливим.

Не можна сказати на підставі вищенаведеного, щоб теорія так званої большевицької етики захоплювала пересічну людину цивілізованого світу, не лише виховану в умовах християнської цивілізації, але навіть і в середовищах інших нехристиянських народів, отже магометан, буддистів і т.д. Постійне підкреслювання самими комуністичними ідеологами, пропагандистами і партійними провідниками макіявеллського принципу комуністичної етики / мета освячує засоби/, відсепарування її не лише від релігії, але навіть від світа ідей і чеснот вселюдських понять сумління, гуманності й чести та запряження її до воза світової революції і остаточної цілі світової комуні, будованої на згарищах, руїнах і трупах старої "капіталістичної" цивілізації і політично-суспільного ладу, - все це кидає досить світла на так звану большевицьку етику, її генезу і тло духовості, на який вона стала, та цілий комуністичний світогляд, якого вона являється духовим продуктом.

Але теорія большевицької етики, очолена і здемаскована самими ідеологами марксизму-ленінізму на очах усього світу, позбавлена найелементарніших засад гуманності і ідеї пошани людської гідності та запряження в ярмо комуністичної доктрини, є нічим у порівнянні з перевищуючими усю людську фантазію жахом і кошмаром її практичного застосування заекспериментування її на живому тілі й душі поневолених большевизмом народів. Большевики ввели її у щоденну практику у всіх діялках дійсности, на цілому фронті походу комунізму до влади над світом, при мобілізації усіх можливих сил і людського резервуару большевицької тоталітарної системи панування для остаточної розправи з Заходом.

Комуністи інших країн світу є емісарами і агентами чужої держави, отже червоної Москви, якій служать і якої являються дійсними патріотами. На тій підставі Mowrer ^{19/} правильно заявляє, що " from Moscow is being organized and directed the greatest conspiracy ever known". Цей погляд підтверджує документально комуніст Neumann ^{20/}, який у своїй праці подає напрямні лінії діяльності комуністичної партії в Німеччині. Цитуємо деякі цікавіші місця з тієї праці. В підзаголовку - Konspirative Organe - Neumann пише " Die Vereinigung der legalen mit der illegalen Parteiarbeit findet notwendigerweise in Gestalt bestimmter Parteiorgane ihren Ausdruck. Die kommunistische Partei braucht nicht erst im Augenblick des bewaffneten Aufstandes, im offenen Machtkampf, militärische Formationen, sondern sie muss auch in der "friedlichen" Zeit der Vorbereitung auf den Machtkampf ihre Verteidigungsorgane haben. Sie muss wissen, wo sich die Polizeiwachen und Kasernen, die Positionen und Kräfte des Gegners befinden. Sie muss die militärisch wichtigen Betriebe und den Gang ihres Fabrikationssystems kennen. Sie braucht einen Nachrichtenapparat zur schärfsten Beobachtung des Gegners. Sie muss ihre Versammlungen und Demonstrationen, die leitenden Organe der Partei und das Parteieigentum schützen. Sie muss Provokateure und Spitzel, besonders die Betriebsspitzel, unmöglich machen. Sie muss gegen Faschisten, republikanische Terrorbanden und organisierte Streikbrecher kämpfen ... Wir müssen es jetzt und immer verstehen, unter legalen Verhältnissen illegal zu arbeiten. Die westeuropäischen Kommunisten haben unter einem Regime arbeiten, das teilweise noch gefährlicher ist als die restlose Illegalität der Bolschewiki unter dem Zarismus: es ist der tödliche Zustand der sogenannten "Halblegalität". In dieser zweispältigen Situation ist ein Teil der Partei illegal, ein anderer Teil legal. Die Konspirativen Organe der Partei müssen die Leninschen Grundsätze der Illegalität verwirklichen: Vereinigung von legaler und illegaler Arbeit, von Massenbewegung und unterirdischer Tätigkeit, von politischer Führung und technischorganisatorischer Anpassungsfähigkeit".

А в іншому місці централю комуністичної партії Німеччини пише, що " Die Vereinigte Kommunistische Partei hat Kraft genug, um, wo die Ereignisse es erlauben, auf eigene Faust in Aktionen zu treten" ^{21/}.

В інших інструкціях комуністичної партії щодо пропаганди і підривної діяльності в "капіталістичних" країнах світу згадується й про Сполучені Штати Америки та звертається увагу на можливості використання робітничих Уній та проблеми американських муринів для комуністичної пропаганди і підпільної акції ^{22/}. В рамках комуністичної діяльності у країнах з капіталістичною системою міститься не лише організаційно-пропагандивна робота і шпіонаж, але також і акти терору з метою "унешкідливлювання" політичних противників. Жінка комуністка може бути не раз ще кращим людським матеріалом до такої "роботи" ніж мужчина. Розводячися над "тяжкою" долею жінки в капіталістичних країнах, одна з комуністичних діячок Німеччини ^{23/} пропагує виразно терористичні методи боротьби, цитуючи один з революційних віршів:

"Wo steht der Feind ? Der Feind steht hier
Den Finger drauf, den schlagen wir! "

Ці вірші, цитовані комуністкою, нагадують нам атмосферу і жахливі сцени з перших років революції в Росії, коли жінка-комуністка в чека стріляла людей без найменших скрупулів жіночого суміння. Таке здегенеровання жіночої душі, що потрапить насолоджуватися масовими розстрілами людей та видом трупів і пролитої крові є можливе лише на тлі комуністичної доктрини і сприймання так званої большевицької етики і моралі.

Большевики явно признаються до того, що терор є большевицькою зброєю, яку вони вживають проти своїх ворогів. Bela Kun ^{24/} називає це " Gewalt gegen Gewalt, а Троцький каже, що " ... gegen eine reaktionäre Klasse in Anwendung gebracht, die nicht den Schauplatz verlassen will, kann der Terror sehr wirksam sein. Die Abschreckung ist ein machtvolles Mittel der Politik, der internationalen wie der inneren /sic !/".

Парламентарні методи боротьби, згідно з опінією комуністів, до нічого не доводять. " Es dämmert wohl die Erkenntnis, dass mit alten Waffen der parlamentarisch-gewerkschaftlichen Organisationen nicht vorwärts zu kommen ist, diese im Gegenteil zu Waffen der Konterrevolution geworden sind. Das Proletariat sieht heute wohl zu einem grösseren Teil ein, dass die Kampfmittel geändert werden müssten, hat sich aber bis jetzt noch nicht zu der Erkenntnis durchgerungen, dass auch mit "radikalen Methoden" ohne den Sturz des Kapitals selbst keine Rettung für das Proletariat möglich ist" ^{25/}.

В тому власне розумінні Radek ^{26/} каже, що комуністична партія радикалізує революційні акції пролетаріату, якого "... Anker sein Schwert ist ". Жакливу картину такого "радикалізування" революційної акції пролетаріату представляє Aloys Stander ^{27/}, який описує страхіття комуністичного перевороту в Угорщині.

Так поводяться комуністичні партії в капіталістичних країнах, виконуючи свою організаційно-пропагандивно-диверсійно-террористично-шпionську діяльність та творячи не раз "державу" в державі при використуванні більшої або меншої 'свободи даної держави. А яку свободу дали большевики своїм противникам у Советському Союзі, про те знає вже давно цілий світ. В умовинах советської дійсности тяжко подумати навіть про якунебудь опозицію, а не то, щоб її творити. Уже в перших роках большевицької влади чека зорганізувала гігантську мережу советської системи внутрішнього шпionажу і терору. Spewack ^{28/} у своїй праці з 1923 року пише, що " The Tcheka is a gigantic spying organisation, built on the model of the dreaded Czarist Ochrana ... Spies everywhere.

Чека, пише він далі, має свої бюра в готелях, а урядовці готелів є членами советської таємної поліції. Woitinski ^{29/}, що розглядає процес 12 соціалістів, засуджених на смерть большевиками зараз же після їхнього приходу до влади, описує страхіття, які переживало населення, а зокрема опозиційні чинники до большевизму від чека. Один очевидець ^{30/} советської дійсности пише в 1936 році, що "33 мільйони убитих / в оригіналі

- Tote /, а 21 мільйонів ув'язнених - це жахливий вислід московсько-большевицького панування. Де лише большевики з'явилися, відразу ж "очищували" адміністративний апарат від "усіх фашистських і реакційних елементів", як це подає, приміром, звіт доповіді ^{31/} партійної конференції комуністичної партії Німеччини / очевидно східної Німеччини/. Одним з головних моментів большевицької жорстокої боротьби є антирелігійний відтинок. Десятки тисяч повбиваних і засланих священників, єпископів, монахів, збещені, поруйновані церкви і молитовні доми - це багаторазова антирелігійної боротьби большевиків. Між іншим Muckermann ^{32/} видав дуже цікаві матеріали про терор і нещадну боротьбу з релігією в СРСР, Іспанії й Німеччині, головне про нищення культурних пам'яток у церквах і монастирях, кажучи, що "dem Bolschewismus ist es gelungen, eine neue Legende zu schaffen und das ist wohl der Haupttrick all seiner Propaganda". Бо, як заявляє Крїбер ^{33/}, "der russische Bolschewist glaubt der Vollstrecker des marxistischen Testaments zu sein und der Marxismus ist für ihn Religion, Evangelium, das er in alle Welt hinauszutragen sich berufen fühlt".

Одним з класичних виявів так званої большевицької моралі є большевицька пропаганда, оперта на неправді, бо промовчує і вибілює советську дійсність та очорнює і оплюгавлює лад "капіталістичних" країн. Ось кілька лише прикладів пропагандивних "трюків" большевиків. Жіночий відділ пропаганди при комуністичній партії Австрії ^{34/} скаржиться перед віденськими жінками на недоживлювання їхніх дітей, кажучи, що це є діло капіталістичної системи в державі. А тим часом за увесь час советської влади, тобто від часів революції аж до сьогоднішнього дня, панує в "передовій країні соціалізму" голод, не згадуючи вже такі катастрофальні часи, як голод в Україні 1932 - 1933 рр. /штучно викликаний большевиками/, під час якого вигинули мільйони населення України, а в тім і українські діти. Цей жахливий і нечуваний в історії цивілізованих народів голод мав зломити опір українського селянина і зробити його рабом колгоспу. А його наслідки це - жахлива смерть мільйонів, божевільно конаючих і тих що на них дивилися, всенародня розпука. В тому самому часі, ко-

ли по вулицях сіл і міст України валялися опухлі трупи тих, що скенали з голоду - старих, мужчин, жінок і дітей, з репродукторів большевицького радіо лунали нахабно й безсоромно цинічні слова і веселі тони большевицької пісні "жити стало краще жити стало веселіше" ... Так було в Совегах і мабуть мало змінилося на краще. Та це не перешкоджало й не перешкоджає до сьогоднішнього дня большевикам оповідати своєму населенню казки про "матеріальну нужду" та інші "соціяльні злидні" селян й робітників у "капіталістичних" країнах і навпаки вихвалювати перед селянством й робітництвом вільного світу "щасливе" советське життя. У світлі большевицької пропаганди, життя американського селянина й робітника / не говорячи вже про селянина й робітника інших "капіталістичних" країн/ є куди менш заможне від життя селянства й робітництва в Совегах. Щоб не дати можливості своєму населенню пізнати дійсний стан і життєвий рівень селянства й робітництва вільного світу, а широким масам Заходу побачити советську дійсність, большевики створили "замкнений кордон" - залізну заслону.

Представник німецької комуністичної партії, Thälmann ^{35/} нарікає на робітничу заробітню платню, яка, як він каже, посилює масові злидні. А як виглядає ця справа в Совегах? На кілька днів вистачає місячна зарплатня советському робітникові? Яку винагороду дістає колгоспник? Чи ж не буває таке, що він заробить не раз на день фунт зерна, як китаець фунт рижу? Як жалюгідно звучать слова австрійської комуністки, яка заявляє: "Solange wir in der Sowjetunion das Vorbild für den Fortschritt finden, solange dort die Gleichberechtigung für Frauen, der Schutz für Mutter und Kind beispielgebend sind, solange werden wir Frauen nach der Sowjetunion sehen" ^{36/}.

А який цинізм большевицької політики / тієї, від якої є цілком залежна так звана большевицька мораль! / виявляють слова відомої румунської комуністки - Pauker ^{37/} "Sie sehen an dem Beispiel Chinas und der anderen Volksdemokratien, dass ein befreites Land sich mit riesigen Schritten entwickelt und erstarkt, wenn ihm die Erfahrung und Kraft der grossen Sowjetunion uneingeschränkt zu Hilfe kommt".

У тому самому часі, коли большевики захопили владу в свої руки на сході Європи і знищили заможність села, німецькі комуністи нацьковували німецьке селянство проти німецького уряду, який, як вони говорили, не дає їм "свободи, миру й хліба" ^{38/}.

Одним з аргументів, що їх висуває большевицька пропаганда проти "капіталістичного" ладу є проблема проституції, яка мала б бути наслідком важкого соціального становища соток тисяч, а то й мільйонів жінок. У комуністичному суспільстві - "Kein Weib ist mehr gezwungen, wie noch heute Hunderttausende, ja Millionen, durch ihre miserable soziale Lage, ihren eigenen Körper an andere für Geld zu verkaufen und so jedes Schamgefühl und jede wahre Liebe zu ersticken und noch./und nach/zum niedersten Abschaum der Gesellschaft hinabzusinken".

Після цього здавалося б, що автор наведених вище рядків, Ulrich ^{39/}, дійде до якогось гідного висновку, який підніс би жінку еventуального комуністичного суспільства на п'єдесталь вищої моралі. Тим часом, о іроніє, яке ж розчарування мусить пережити читач, коли Ulrich дає зовсім інший висновок: "So wird durch den Sozialismus die Liebe frei ..." Тобто, іншими словами, проституція з соціально-економічним підложжям капіталістичного ладу переміниться на проституцію у формі соціалізації статевого життя громадян і громадянок світової комуні. Проституція залишається далі проституцією, лише у зміненому виді, бо "любов буде вільна". Головним фактором проституції стане отже не гріх, як це було в капіталістичному ладі, а "вільна любов" рознузданого громадянина чи громадянки світової комуні, санкціонована доктриною марксизму-ленінізму. В СРСР проституція офіційно заборонена / ??/, а неофіційно вона існує на кожному кроці, бо знаходить маси прихильників "вільної любові", які з "ідеологічних" мотивів протестують "на ділі" проти "старої" моралі, йдучи з духом часу, тобто по лінії доктрини марксизму-ленінізму. Коли одному комсомольцеві звернено увагу на офіційну відсутність проституції в СРСР, він зі здивуванням заявив: "А навіщо вона здалася б, коли ми, комсомольці, маємо до своєї диспозиції кожен комсомолку". Так звана большевицька мораль дозволяє отже большевикам нап'ятнувати зі святим обуренням ті полі-

тичні, соціальні і економічні недотягнення "капіталістичних" країн, які у них самих є одвертою раню на організмі советської дійсності. Це стосується також і до політичних переслідувань.

Так, наприклад, Ріек ^{40/} списує з обуренням переслідування комуністів у Німеччині за влади Гітлера, забуваючи про те, що немає у цілому світі гіршого політичного переслідування, як на терені СРСР, де кожний хоча б найменший відрух, кож-на думка проти большевицької влади здушується в огні і крові. Роблячи з комуністів мучеників "капіталістичного" терору, большевики забувають про ті величезні жертви їхнього червоного терору. Ось, для прикладу, пропагандивний "трюк" одного такого звідомлення про переслідування в "капіталістичній" країні ^{41/}
" Die "Arbeiterzeitung" Mannheim berichtet, dass sich im Karlsruher Amtsgefängnis zwei Frauen mit ihren Säuglingen in Haft befinden. Dieser Skandal, der zum Himmel schreit, geht unter den Augen des christlichen Justizministers im Badischen Mutterlande vor sich".

Як треба для пропаганди, то воюючі безбожники-комуністи потраплять покликватися на небо і на християнство, не дивлячись на те, що на першій, титуловій сторінці написано товстим друком " ... herausgeben von der Kommunistischen Partei Deutschlands".

Як же ж фальшиво, отже, звучать в комуністичних устах слова скарги про переслідування визнаців комунізму в інших країнах світу? А скільки ж то малих дітей згинуло по советських таборах примусової праці, скільки з голоду сконало, бо советська влада переслідувала не лише батьків, але навіть забороняла під загрозою важких кар сусідам кинути їм кусень хліба, як дітям заарештованих батьків, "ворогів народу?". Також як це фальшиво звучать в устах китайського комуніста слова про опіку й контакт комуністичної партії з масами. Teng Hsiao-Ping ^{42/} цитує з історії партії слова Сталіна про те, що Антей мав силу, тримаючись матері - землі, так і комуністична партія має силу, утримуючи контакт з масами. Сьогодні вже загально відомо, що джерелом сили комуністичної партії,

її большевицького уряду, є терор, а її сталий контакт з масами полягає хіба в сталих арештуваннях, терорі та ліквідуванні по тюрмах і концентраційних таборах тих мас, що ніяк не можуть навчитися думати категоріями комуністичної доктрини й навіть вічно тероризовані ставлять відрухи, якщо вже не активного, то принаймні пасивного характеру.

Зрештою, советська дійсність і олові комуністичної моралі є такі жахливі, що навіть геніяльні потягнення пропаганди світового комунізму не в силі їх прикрити. Так Heilstatt^{43/} викриває брехливість самого поняття диктатури пролетаріату на тлі історії большевицького перевороту в Росії, а Wärland^{44/} зупиняється над злиднями селен після того, як большевики дійшли до влади, та змальовує поодинокі картини з незавидного життя села, а в тому і відбирання большевиками останньої корови й теляти у бідняків. Ми спеціально назвали ці обидві публікації тому, що вони появилися на Заході вже в роках 1920-21, тобто зараз таки на початку большевицької влади на терені східної Європи і вже тоді їхні автори потрапили глянути правді в вічі та пізнали большевизм. До цікавих публікацій належить між іншим і The Russian Myth^{45/}, де в одному з розділів, затитуваному: "How Stalin has helped Hitler" автор описує співпрацю Сталіна з Гітлером, зазначаючи при тому, що це здеморалізувало широкі маси робітництва всіх країн, які дивилися на СРСР як на "країну робітників й селян", а на Сталіна, як на "вождя трудящих світу". Співпраця Сталіна з Гітлером, це один з яскравіших проявів неперебірливої советської політики на міжнародній арені, основаної на принципі: мета освячує засоби, тобто, все добре, що веде до остаточної мети - світової комуни, навіть співпраця з ідеологічним противником. У тій співпраці Сталін пішов так далеко, що ... повідавав Гітлерові деяких німецьких комуністів, які перед тим повтікали від Гітлера до СРСР. Зрештою, таке поступовання не разить "правдивого" комуніста - визнавця марксизму-ленінізму й так званої большевицької етики, бо, як каже між іншим Lengyel^{46/} "Die Kommunisten schrecken vor keinem Opfer zurück, damit dieser letzte Kampf mit dem Siege der Arbeiter endet ...". У тому змаганні до "останнього бою" і до

остаточної перемоги ССРСР має бути ідеальним взірцем, як повинен виглядати комуністичний лад кожної іншої держави, поки дійде до світової революції пролетаріату та світової комуни. Становище комуністичної партії в Німеччині в 1919 році було створено на взір Советів. І так: Abschaffung aller Einzelstaaten, einheitliche deutsche sozialistische Republik. Beseitigung aller Parlamente und Gemeinderäte und Übernahme ihrer Funktionen durch A. - und S.-Räte / тобто скорочене - Arbeiter und Soldatenräte/, sowie deren Ausschüsse und Organe" ^{47/}. Згадуючи про советську політику на міжнародньому форумі, не можна поминути мовчанкою й усіх її проявів після другої світової війни, отже захоплення Советами середньої і частини західної Європи, Балкан, великих частин Азії, як Китай, північна Корея та "зorganizовання" так званих "народних демократій".

Одним з моментів, що не лише дискредитує, але просто висміює большевицьку етику й мораль - це особа Сталіна. Офіційна опінія ССРСР не завагалася поставити найбільш мабуть рафінованого і безскрупульного виконавця жажливих особистих і збірних політично-суспільних злочинів в історії, Сталіна, як взір большевицької моралі. Зрештою, для тих, що знають советську дійсність, це не дивне. Коли Сталін міг бути "вождем трудящих усього світу, рідним батьком, ясним сонечком, генієм людства, корифеєм науки, незрівняним знавцем історичних наук і мовознавства, геніяльним стратегом / навіть сам Зевес не мав стільки атрибутів ! / і т.д., - то чому ж він не міг бути й ходячим взірцем большевицької моралі ? Не від речі буде подати кілька цитат на цю тему. Так, Карева ^{48/} цитує з переконанням слова з "Большевика" /1945, №-I, стр.30/ - : "Советський соціалістичний лад є підставою розвитку нашої комуністичної моралі. Та інакше і не могло бути. Советська влада, партія Леніна-Сталіна, має єдину мету - благо народів і всі свої дії скеровує у напрямку цієї дійсно високоморальної цілі. Товариш Сталін всіма своїми вчинками підтверджує сказані ним слова, що за справу народню він віддасть капку за капкою свою кров. Хіба це не вища ступінь людської моралі ? Мораль нашої

партії, партії Леніна-Сталіна, є і мораллю нашого народу". А потім вже сама від себе Карева говорить: "Моральним взірцем для советських людей, живим утіленням всіх вищих моральних якостей, є безсмертний Ленін і його великий наступник, будівничий комунізму, товариш Сталін". Характеристичним тут є й те, що це не звичайна собі пропагандивна брошура, призначена для широких мас, а праця, видана інститутом права Академії Наук СРСР. В тому самому стилі висловлюється і Колоницький ^{49/}. Він каже: "Вищим прикладом комуністичної моралі є життя і боротьба великих провідників комунізму - Леніна і Сталіна". А Зись ^{50/} заявляє, що "Ленін і Сталін розвинули далі і збагатили марксістське вчення про мораль". А як же ж виглядає тепер Сталін у світлі так званої большевицької моралі, після сенсаційних "відкриттів" Хрущова? Подібне становище з культом Сталіна було й у Югославії, де називали Сталіна вождем і учителем інтернаціонального пролетаріату та виголошували многолітствіє у його честь, як це, приміром, писав Banković ^{51/}, а пізніше ляяли його останніми словами. Тепер те саме робить Хрущов і його співробітники, які перед тим співробітничали й вислугувалися Сталінові, будучи його правою рукою у поповнених ним злочинах. Так виглядає так звана большевицька етика й мораль! Надзвичайно цікаво схарактеризував сталінізм Trotsky ^{52/}, колишній партійний товариш Сталіна. Він пише: "Stalinism restablised the most offensive forms of privileges, imbued inezuslity with a provocative karakter, strangled mass self activity under police absolutism, transformed administration into a monopoly of the Kremlin oligarchy and regenerated the fetishism of power in forme that absolute monarchy dared not dream of".

Як же неповажно звучать слова "самого" Сталіна ^{53/} на тлі вище поданої Троцьким характеристики сталінізму, що пише ось як про свою конституцію: - "Нова Конституція буде моральною допомогою і реальною підпорою для всіх тих, хто веде боротьбу проти фашистського варварства". Згадуючи про Сталіна, "втілення вищих моральних якостей" / як висловилася Карева/, не можна поминути того факту, що цитований вище Преображенський присвятив свою працю про мораль знаному катові з чрезвычайки Дзержинсько-

му. Все це говорить уже само за себе. Самі більшовики отже говорять, що їхня етика й мораль гідні таких людей, як Сталін, Дзержинський та інші.

Одним з наймаркантніших проявів більшовицької моралі на політичному відтинку є ставлення і політика червоної Москви супроти поневолених народів, а втім у першу чергу супроти України. Ні один з агресорів і скупантів в історії людства не спромігся на таку рафіновану політику забриханости супроти поневолених народів, як червона Москва. Від самого початку свого приходу до влади аж до сьогоднішнього дня більшовики твердять, що Україна є окремою державою, що входить "добровільно" в союз советських республік, бо більшовики нібито стоять на становищі пошанування суверенних прав кожного народу. Ніхто інший, а "самий" Сталін ^{54/} висловився про "рівність і суверенність народів Росії" та про "право народів Росії на самовизначення, аж до відокремлення і створення самостійної держави", бо, як каже він далі, "недопустима ніяка опіка, ніякий надзір над народом українським". Подібно висловлюється Бухарін ^{55/}, що "комуністична партія, оголошує нещадну війну всякому уярмленню людини, найрішучіше противиться всякому національному уярмленню ... Комуністична партія визнає право націй на самовизначення аж до відокремлення. Але вона вважає, що волю націй висловлює працююча більшість нації, а не буржуазія". Так виглядає на папері, в теорії, а на ділі? Ми знаємо добре про страждання українського народу, про його політичне переслідування, диявольські методи денационалізації-винародовлювання, про його фізичне винищування, русифікування, про голод в Україні; про терор, тюрми, заслання і нещадну боротьбу червоної Москви з українськими самостійницькими проявами. Наприклад, у своїх матеріалах до питання так званого українського ухилу / шумськізму/ в комуністичній партії України і комуністичній партії Західної України автор однієї брошури ^{56/} скаржиться на український націоналізм ось як: " Der ukrainische Nationalismus wittert in der nationalen Politik der KP die alten kolonialisatorischen Tendenzen aus der Zeit des Zaris-mus /Professor Hruschewsky/, und feindet alles, wass russisch

ist, an. Ihn kennzeichnet die sogenannte "westeuropäische Orientierung", welche gegen das Zentrum der Weltrevolution, gegen das Rote Moskau gerichtet ist".

Ось, що болить червону Москву. Поперше те, що українці вітрають у большевизмі московський імперіалізм, а друге, що вони мають "westeuropäische Orientierung". Тому Україна, як центр "контрреволюції", національних ухилів, петлюрівщини" та іншої "реакції" потерпіла більше ніж інші "союзні" республіки, ставши жертвою нечуваного большевицького терору. Той Хрущов, який лає сьогодні Сталіна, був довгі роки диктатором України, видушуючи з неї останню мірку зерна та засуджуючи її на голодну смерть. Коли царат гнобив Україну політично, то червона Москва гнобить її політично, суспільно, економічно аж до самого геноциду включно, бажаючи зробити з України - Україну без ... українців, тобто обмежити її майже до самого географічного поняття. Така большевицька політика і залежна від неї так звана большевицька етика й мораль.

Та низка наведених тут фактів, які кидають світло на так звану большевицьку мораль, не перешкоджають комуністам усього світу славословити свою етику й мораль, називаючи її "високою". Reiman ^{57/} каже, що "Sovvetský Svaz - průkopník nové, socialistické moralky", а Pierre Pascal - ^{58/} каже, що "Das ethische Programm, das ihr Beispiel predigt, dringt in die Massen ein und verwandelt ein ganzes Volk, lässt Menschen erstehen, wo früher bloss Untertanen waren. Der in Sowjetrussland erreichte ethische Fortschritt ist eine unleugbare Tatsache". Той самий Pierre ^{59/} називає далі у своїй публікації советське рабство "героїзмом праці". Диктатура не пролетаріату, а одиниці, або кремлівської олігархії підкорила собі усі народи колишньої царської Росії, гнобить їх і це має бути згідне зі засадою: "Ethisch ist das, was lebendig, lebensfähig ist, aber nicht für mich oder einen anderen, nicht für diese oder jene Klasse lebensfähig, sondern für alle, für die gesamte Menschheit" ^{60/}.

Тим часом на практиці виходить саме навпаки. У большевиків є етичним не те, що служить усім, а те, що служить одиниці, олігархам, одній комуністичній партії і одній класі - комуніс-

там. До них достосовуються маси, народи, усе людство. І коли Сталін говорив /як це подано при кінці історії всесоюзної комуністичної партії більшовиків/, що, як мітичний Антей черпав свою силу із дотику до землі, так більшовики повинні черпати свої сили з живого контакту з масами, то це звичайна фраза, дуже далека від советської дійсності. А той, хто це сказав, Сталін, є першим, що являвся живим запереченням тієї ідеї. Сьогодні самі більшовики, колишні соратники Сталіна, як Хрущов та й інші, заявляють публічно на з'їзді комуністичної партії, що кремлівський диктатор не відвідував робітників на їх заводах, ні селян у їхніх колгоспах та не шукав ніяких зв'язків з масами. А порівняння між Антеєм і більшовицькою партією при кінці короткого курсу ВКП/б/ є голосним запереченням советської дійсності, безсоромною неправдою, яка замикає і припечатане собою усі інші неправди, подані в підручнику історії ВКП/б/. Так виглядає більшовицька дійсність, так виглядає комуністична "правда" і побудована на їхніх основах так звана більшовицька етика й мораль, яка веде до загибелі людства. Дійсній етиці, як каже Кропоткин, не досить знати той факт, що обман і несправедливість ведуть до загибелі. Її справою є пояснити, чому життя обманом і несправедливістю веде до загибелі людини. На наш погляд життя обманом і несправедливістю веде людину до загибелі тому, що розкладає її духовно, бо спихає її до нетрів етики й моралі джунглів і уподібнює її до звірини, яка сама себе взаємно пожирає і винищує. Так звана більшовицька етика дозволяла більшовикам винищувати не лише своїх політичних противників і тих, що не хотіли йти разом з ними в одній лаві, але також і себе взаємно. Тому Сталін і його соратники винищили й ліквідували стільки старих, заслужених перед революцією більшовиків. Тому, головне на верхах, але також і в низах советської партійної машини ніхто не був й досі не є певним, що згине своєю смертю.

Якщо існує взагалі яканебудь філософія так званої більшовицької етики й моралі, то її наріжними стовпами є духовий нігілізм, утопія світової комуні і бездушна жадоба нищення усього того, що стоїть на перешкоді зреалізуванню остаточної мети комунізму.

Бібліографічний показник

1. Garaudy Roger. Le communisme et la morale, Paris, 1945, 68;
2. Каутский К. Этика и материалистическое понимание истории, Первый Сборник, С.Петербург, 1906, стр. 170-71;
3. Karski Stefan. Etyka i socyjalism, London, 1904;
4. Чернов Виктор. Рационализм в этике, Заветы № 9, /1913/, стр. 24;
5. Wróblewski A. Przyrodniczo-naukowa teoria moralności, Kraków, 1912;
6. Staudinger Franz. 'Wirtschaftliche Grundlagen der Moral, Darmstadt, 1907, 106;
7. Marks K., Engels F. Манифест коммунистической партии, 1948, стр. 62;
8. Энгельс К. Шмидту - письмо с 27 октября 1890 г. /К. Маркс, Ф. Энгельс, Избранные письма, 1948, стр. 424-431/;
9. Нежданов П. Нравственность, Москва, 1938, стр. 17;
10. Ильин Вл. Материализм и эмпириокритицизм, Москва, 1909, стр. 229-30;
Ленин Н. /В.И. Ульянов/. О религии и о нравственности, Ленинград, 1925, стр. 42-44;
Ленин В.И. О морали, Москва-Ленинград, 1926, стр. 9;
Ленин. Сочинения, Том I, Издание 2, /Ленинград, 1926/ стр. 292;
Ленин. Сочинения, Том I, Издание 2, /Ленинград, 1926/ стр. 292;
Ленин. Сочинения, Том XXI /изд.2/, 1928, стр. 35;
Ленин. Сочинения, том XXIV /изд.2/, 1932, стр. 302;
Ленин. Сочинения, том XXX /2/, стр. 413 і 269;
11. Бухарин Н. Теория исторического материализма, 1929, стр. 171-175;
12. Преображенский Е.А. О морали и классовых нормах, Москва, 1923;
13. Зись А.А. О коммунистической морали, Москва, 1948, стр. 19-23;

14. Карова М.П. Право и нравственность в социалистическом общ-ве, Москва, 1951, стр. 60-61;
15. Шипкин А.Ф. Буржуазная мораль - оружие империалистической реакции, Москва, стр. 56 и дальше /1951 г./;
16. Шария П.А. О некоторых вопросах коммунистической морали 1951, стр. 87-88;
17. Колоницкий П.Ф. Мораль коммунистическая и мораль религиозная, Москва, 1952, стр.
18. Колбановский В.Г. О коммунистической морали, Москва, 1951, стр. 1;
19. Mowrer Paul Scott. Red Russia's menage /1925, by the Chicago Daily News Co./.
20. Neumann Heinz. Was ist Bolschewiesierung ? Hamburg, 1925, Seite 133 und weiter;
21. Taktik und Organisation der Revolutionären Offensive / herausgeg. von der Zentrale der Vereinigten Kommunistischen Partei Deutschlands/, Leipzig-Berlin, Seite 27;
22. From the Fourth to the Fifth World Congress, Report of the Executive Committee of the Communist International, London, 1924, page 76-80;
23. Zetki n Klara. Die Frauen und die kommunistische Partei, Leipzig, 1921, 15;
24. Bela Kun. Was wollen die Kommunisten ? Hamburg, 1919, Seite 15 u. weiter;
25. Programm und Organisation - Statut der Kommunistischen Arbeiter-Partei, Deutschlands, Berlin, 1924, Seite 45;
26. Radek Karl. Zur Taktik des Kommunismus, 1919, /Ein Schreiben an der Oktober-Parteitag der K.P.D./, Seite 5. Radek Karl, Die Entwicklung der Weltrevolution und der Taktik der Kommunistischen Parteien um die Diktatur des Proletariats, Berlin, 1919, Seite 31;
27. Aloys Stander. L'experience bolcheviste en Hongrie / Revue "Etudes"/ Paris;
28. Spewack Samuel. Red Russian revealed, Issued by The World, 1923, New York, page 42-3;
29. Weitinski W. Kommunistische Blutjustiz, Berlin, 1922 /mit einem Vorwort von Karl Kautsky/;

30. Kommune entlarvt, Bericht eines Augenzeugen über Ausbeutung und Sklaverei im Sowjetparadies, Karlsbad - Leipzig, 1936, Seite 28;
31. Die nächsten Aufgaben beim Neuaufbau Deutschlands /Beschlüsse der Parteikonferenz der Kommunistischen Partei Deutschlands am 2 und 3 März 1946 in Berlin. /Berlin, 1946/, Seite 23;
32. Muckermann F. Der Bolschewismus droht, Köln, Seite 44;
33. Körber Normann. Die Gefahr des Weltbolschewismus, Berlin, Seite 8;
34. Was wir arbeitenden Frauen zu sagen haben; /Herausgegeben von der Zentralstelle für Frauenpropaganda der K.P.O./ Wien;
35. Vorwärts unter dem Banner der Komintern /Rede des Genossen Thälmann auf der Tagung des ZK der KPD am 14 Mai 1931/, Berlin, Seite 28-40;
36. Frauen sprechen; /Die erste österreichische Frauenkonferenz der Kommunistischen Partei Österreichs im April 1946/, Seite 26;
37. Pauker Ana. Rede gehalten bei der Festsitzung zu Ehren des 34 Jahrestages der grossen sozialistischen Oktoberrevolution, 1951 / видання румун.ком.партиї / Seite 18;
38. Bauer. Wo fehlt's ? Berlin, 1919;
39. Ulrich Kl. Ist die soziale Revolution auch in der Schweiz notwendig ?/Herausgegeben von der Kommunistischen Partei der Schweiz/ Seite 83. Emböhr E. ,Der soziale Umsturz, Wien-Leipzig, 1919, Seite 49 - де також порушується проблема про-ституції;
40. Pieck W. Zur Geschichte Kommunistischen Partei Deutschlands, Berlin, 1949, Seite 31-40;
41. Justizbarbarein, Moderne Inquisition in der deutschen Kerkerr/ / herausgegeben von der Kommunistischen Partei Deutschlands/, Dokumente der Klassenjustiz, Heft I, Berlin 1924, Seite 34;
- Подібно також - Der Mainzer Antimilitaristen - Prozess, Dokumente der Klassenjustiz, Heft 2, Berlin, 1924;

42. Teng Hsiao-Ping. Close contact with the masses is the glorious tradition of Our Party. The communist party, Peking, 1951/, page 40-41;
43. Heilstatt Otto. Die Diktatur des Proletariats, Solothurn, 1920;
44. Wärland Are. Die Diktatur des Proletariats, Gotha, 1921, Seite 102-108;
45. The Russian Myth, London, 1941, page 7,9;
46. Lengyel J. Der Zusammenbruch des Kapitalismus, Wien, 1921, Seite 14;
47. Die Parteien und das Rätssystem, Charlottenburg, 1919, Seite 17-22;
48. Карева М.П. Право и нравственность в социалистическом обществе, Москва, 1951, ряд. 50;
49. Колоницкий П.Ф. Мораль коммунистическая и мораль религиозная, Москва, 1952, ряд. 16;
50. Зись А.Я. О коммунистической морали, Москва, 1948, ряд. 16;
51. Rankovic A. Report of the central committee of the communist party of Jugoslavia, Beograd, 1948, page 90;
52. Trotsky Leon. Their morals and curs, New York, 1942, page 22-23;
53. Сталин И. Вопросы ленинизма, изд. 11, 1947, ряд. 534;
54. Сталин И. Статьи и речи об Украине, 1936, ряд.12-15;
55. Бухарин Н. и Преображенский Е. Азбука коммунизма, 1921, ряд 132-4;
56. Die Ukrainische nationale Frage / Kommunistische Partei der West Ukraine/ KPZU/, Lemberg, 1928, Seite 26;
57. Reiman P. Nowa moralka, Praha-Brno. 1951, Seite 21 und weiter;
58. Pierré Pascal. Die ethischen Ergebnisse der russischen Sowjetmacht, Berlin, 1921, Seite 6;
59. Ibidem, Seite 21;
60. N.N. Uber proletarische Ethik, Das proletarische Schaffen vom Standpunkt der realistischen Philosophie, Aus dem russischen, /Kommunistischer Aufbau, Heft 4/, Berlin, 1920, Seite 33.

П.С. Лихо

З ІСТОРІЇ 75-ОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИВІЗІЇ В УСССР
/ 1928 - 1929 рр./

Після остаточного завойовання советськими арміями території Української Народньої Республіки в 1923 році та проголошення большевицької УСССР, перед большевиками стало складне питання: як утримати в своїх руках цю територію після відходу додому чужонаціональних з'єднань, або їх винищення силами українського спротиву. Для цього було створено таку систему охорони комуністичного уряду УСССР, щоб рухи спротиву советизації були утруднені, а справжні цілі окупації були замасковані. В першу чергу була розбудована мережа ГПУ та ОГПУ та заведено большевицьких комісарів у всі установи України.

Для охорони влади большевиків було залишено в замаскованому вигляді певні окупаційні з'єднання військ, часом навіть під їх старими назвами. Ці з'єднання зміцнювали советську державність не лише своєю поготівлею до збройної акції карними загонами, а також і в цивільному управлінні. Військові делегати /під назвою червоноармійських та солдатських депутатів/ входили у великій кількості до "Советів робітничих, селянських і червоноармійських депутатів" та до провідних органів державного управління УСССР, професійних спілок тощо. Своїми голосами вони разом з членами комуністичної партії та воєнними судами, завжди нав'язували чужу волю місцевому населенню, безконтрольно господарювали в його хаті, його ім'ям.

Таким чином "УСССР" навіть в часі мирного життя залишалася активною формою окупації большевицькою армією України, що ніколи, навіть в часі нової економічної політики не послабилася.

Стаття П. Лиха подає документальні відомості про устрій одного зі з'єднань большевицької армії, що діяв в умовах непу, під назвою 75 територіальної советської дивізії в УСССР.

Матеріалом до статті є: особисті спогади автора про працю штабу 75 дивізії та архів дивізії, з яким автор мав змогу ознайомитися в часі німецького наступу на большевиків у другій світовій війні. Сталося це за таких обставин: у вересні 1941 року німецьке військове авто в урочиську "Обри" біля села Городища, Чорнуцького району на Полтавщині натрапило на місце, де співробітники штабу / за кілька годин перед капітуляцією/ спалили бібліотеку і архів. Біб-

ліотека і архів не догоріли ще. Їх перебрали німці з "абверкомандо". Автор мав змогу переглянути частину того матеріалу і поробити собі нотатки, які використав для цієї статті.

Стаття П. Лиха подає відомості про штатний командний склад дивізії, перелік підлеглих штабові 75 дивізії частин, порядок її поповнення, організацію спецчастин, бібліотеку дивізії, охорону армії від контакту з українським населенням, терор ГПУ в армії, діяльність воєнного трибуналу 25 Чапаївської дивізії в Україні, долю молодого старшини-українця в советській армії. Цінною є таємна постанова ВЦК-а № 14/27 з 18 лютого 1928 р. про заснування концентраційних таборів та переказ промови А. Бубнова про стратегію комунізму в готуванні майбутньої світової війни. Обидва документи публікуємо з копій, що на швидку руку зробив автор.

Редакція

Штаб 75 стрілецької територіальної дивізії був розташований в м. Лубнях на Полтавщині / вулиця Карла Маркса 79-101, кол. вулиця Манастирська/.

75 стрілецька дивізія була територіальною і в умовах мирного часу була укомплектована лише основними старшинськими кадрами-фахівцями та молодшим командним складом. А весь рядовий /людський/ склад дивізії перебував дома і лише періодично / один, чи два рази в рік/ відбував коротко-термінові вправи, від одного до 3-х місяців. Це називалось повірочними зборами. Навіть значна частина командно-старшинського складу так саме перебувала дома та рахувалася на обліку, як постійні кадри дивізії. На випадок війни 75 стрілецька дивізія мала бути укомплектована покликаними т.зв. "перемінниками" з таких районів Полтавської області: Лубенського, Чорнухського, Лазірівського, Вовчанського, Сенчанського, Яблунівського, Оржицького, Хорольського, Миргородського, Гадячського, Пирятинського і Гребінківського.

Щороку, при полкових школах 223, 224, 225, стрілецьких полків та полковій школі 75 артилерійського полку провадилась підготовка молодшого командного складу - командирів роти /отделения/ та помічників командирів чоти /взвода/. Термін нав-

чання в полкових школах був один рік, але укомплектовання таких шкіл переводилось за рахунок призивників, які щороку підлягали призиву в РСЧА. Кожний, що закінчив таку полкову школу, на наступний рік служби відкомандировувався до певної частини, де по мобілізації на них був попит. Нижче вкоротці подаю тодішній штатний розпис, як і саму структуру розбудови названої дивізії.

А/ Штаб дивізії 75 та командування дивізії

1/ Командир і військовий комісар 75 стрілецькій дивізії
- Зюзь-Яковенко;

2/ Начальник Штабу дивізії - А.А. Дельвіг

Б/ Окремі спецвідділи командування дивізії

а/ Політичний відділ х/

1/ Начальник Політвідділу 75	Кондратьєв
2/ Заст. Нач. " і старший інструктор Подіву	Скляр
3/ Інструктори Подіву 75	Ільїн
4/ " "	Рахманінов
5/ " "	Свіридов
6/ Старший шифровальник	Ігнат'єв
7/ Старший писарь /обов'язково комуніст, або комсомолець	

б/ ООГПУ /Особый отдел 75/ х/

1/ Начальник ООГПУ 75	Багачев
2/ Заст. Нач. " "	Коргиба /і рибране прізвище/
3/ Уповноважений ООГПУ /слідчий/.....	Богуславський /приб.прізвище/
4/ " " " "	Андреев
5/ " " " "	Самсонов

х/ Політвідділи, як і Особливі відділи ГПУ у всіх військових частинах перебували на виїзному положенні та входили в склад дивізії, як окремі та незалежні від командування дивізії відділи.

- 6/ Машиніст-секретар ..... Шафран
- 7/ Кучер-конюх і
- 8/ Агентурна мережа с/о.

В/ Оперативна частина Штадиву 75

- 1/ Начальник Опер. частини штадиву..... Юзеф Кантор
- 2/ Пом. нач. " " та начальник шифровального і дешифровального відділу Слюсар
- 3/ Пом.нач. опер.частини по дорученням Попков
- 4/ " " " " хемічної служби Судаков
- 5/ " " " " Фізо /фізичної підготовки/ ..... Кибальчич
- 6/ " " " картограф ..... Зав"ялов
- 7/ Ст. шифровальник ..... Звягін

Г/ Строева частина Штадиву 75.

- 1/ Начальник частини ..... Костін
- 2/ Діловод ..... Курінной
- 3/ відповідна кількість старших і молодших писарів .....

Д/ Окремі частини штадиву 75

- 1/ Дивізійний лікар ..... Ісаєв
- 2/ " ветеринарний лікар ..... Попов
- 3/ Нач. військово-господарчого забезпечення ..... Савельєв
- 4/ Дивізійний інженер /він же командир окремої саперно-інженерної сотні /роти/ Штадиву ..... Рібаков
- 5/ Нач. АХО /Адміністративно-хозяйственная часть/ ..... Баліцький
- 6/ Начальник "Боепітанія" ..... Куліков
- 7/ Старший каптенармус Штадиву 75 ..... Самойлік
- 8/ відповідний штат старших і молодших писарів .

Е/ Окремий перелік частин, які підпорядковувались Штадиву 75

1/ 223 стр. полк в м. Пирятині ком. полку	Смислов
2/ 224 стр. " " Хоролі " "	Кірілов
3/ 225 стр. полк в м. Лубнях " "	Томм
4/ 75 арт. " " Миргороді " "	Борісов
5/ Окрема сотня /рота/ зв'язку Штадиву 75 м. Лубні, командир сотні.....	Переделов
6/ Окрема саперна сотня / рота/ Штадиву 75 м. Лубні, командир сотні	Рібаков
7/ Окремий кавалерійський ескадрон Штадиву 75 м. Лубні, командир ескадрону	Холін
8/ Комендантська чота /взвод/ Штадиву, коман- дир чоти	Вороб'єв

Примітка: За штатним розписом воєнного часу кожний стрілецький полк повинен був мати в своєму складі - 4 курені /батальони/ по 4 сотні в кожному, а крім того ще додавались окремі підрозділи, як то: Інж. саперна чота, чота зв'язку, кінна чота і т.д.

х х

х

Майже все керівництво Штадиву 75, як і підлеглих йому частин, було побудовано на прийнятій системі таємних наказів, звідомлень, атестацій, обліку і т. ін. Та навіть, коли якоесь листування не мало в собі зовсім ознак якоїсь таємниці, то й воно " не підлягало оголошенню". До ведення таємних і зовсім таємних справ та листування в Штадиві 75 був допущеним майже весь нач. склад, а до ведення лише таємного листування допускались навіть і писарі відповідних частин. У війську в тих часах, допуск до таємного листування ще не ставився в залежність від того, чи був старшина членом, кандидатом компартії, або комсомолу чи ні. А взагалі треба ствердити, що в тих часах відсоток партійного старшинського складу РСЧА був незначним. Від кожного, хто допускався до ведення таємного і зовсім таємного листуван-

ня ОО ГПУ відбирав зобов'язання про нерозголошення таємниць. Про це відповідно говорилося і в атестаційних матеріалах на кожного старшину, а нагляд за ними, як і за скороною таємних і зовсім таємних документів та матеріалів, провадив так само Особливий відділ ГПУ.

При оперативній частині Штадиву 75 була окрема кімната, в якій у день працював Пом. Нач. - Слюсар і старший шифровальник Звягін. Вхід до цієї кімнати будь-кому був заборонений. Тут продукувались всі таємні та зовсім таємні накази, що були пов'язані з мобілізаційними таємницями та шифрувались і дешифрувались матеріали різних гатунків. Щодня у вечорі, коли закінчувалась праця Штадиву, Слюсар і Звягін повинні були всі папери, книги кодів, книгу дислокації / союзного значення/ і т. ін. примістити до загальної канцелярії Штадиву, де знаходились спеціальні скрині, сейфи, і там їх опечатати. Всі відходи виробництва / зіпсовані примірники, копировальний папір, протокольний папір і т.д./ з кімнати Слюсара, що скидались на протязі дня до спеціального кошика, обов'язково у вечорі спалювались в присутності Слюсара і спеціальної комісії.

В оперативній частині Штадиву 75 знаходилась ще й військова бібліотека, якою завідував пом. нач. оперативної частини - Попков. У згаданій бібліотеці зберігались всі видання "Развед-упра" Генштабу РСЧА та періодичні "огляди" чужинецької преси, перекладені на російську мову, що надходили від ПУР - РСЧА та були виготовлені за матеріалами Наркомату Зовнішніх Справ / відділ преси/. Крім згаданого, тут зберігались різні видання Генштабу РСЧА з описом найважливіших видів озброєння Червоної армії і т. інш. Бібліотеку цю було зараховано до "не підлягаючої оголошенню", а призначалась вона виключно до послуг вищого та старшого комполітскладу РСЧА.

В тих часах, поміж особами комскладу армії, що допускалися до таємних справ, можна було ще спостерігати взаємодовір'я та обмін інформаціями в питаннях таємних справ.

А/ Видання 2-го відділу Генштабу РСЧА - Разведуправа

/ Що висвітлювала вибраним читачам ця бібліотека?/

Про кожен визначнішу країну світу в бібліотеці знаходилась окрема праця - книга, де зацікавлений читач-військовик міг знайти відомости, що висвітлювали структуру державного устрою даної країни.

Ознайомлення з такою працею давало читачеві інформативний матеріал й певне уявлення щодо оборонспроможности країни та про кількісний склад її армії, як мирного часу, так і у воєнний період. У спеціальному розділі такої праці згадувалось, і то досить широко, про діяльність і впливи комуністичної партії та різних її допоміжних організацій, як і про відпорність мас та методи поборовання комунізму урядами даних країн. У таких працях навіть можна було зустріти цинічні прогнози про час, коли комуністична партія даної країни зможе силою перебрати владу і кермо державою. Тут же далі були згадки про можливості шпіонажу, диверсії і т. ін. А на закінчення кожна книга доповнена мапами найважливіших опірних пунктів, фортець, воєнно-морських баз та переліком найважливіших місць розташування індустрії, а зокрема військовооборонних підприємств і т.д. Про авторів цих праць в книгах нічого не згадується. Дійсними авторами цих цікавих праць, був не Разведупр / Розвідкове управління/, а советські послы, консули, воєнні, морські та повітряні аташе, акредитовані при урядах різних країн. Вони - легалізовані шпигуни комунізму, користаючи з не офіційних метод та при допомозі внутрішніх в державах п'ятих колон, порушуючи всі елементарні права і повноважства акредитованих представників, - здобули і зафіксували в своїх працях все, що стосується воєнної сили даної держави. Були ще в цих працях певні й досить влучні особисті характеристики державних мужів, визначних політиків і військовиків країн Заходу, що висвітлювали, і то досить яскраво / з повним знанням психологічних властивостей людини/, особливості характеру, ділові якості, хибі і недоліки їх на державній праці й навіть подавалися деякі зовсім інтимні сторони життя цих мужів, а зокрема з їх особистого й навіть родинного

життя, ситуацію в країні, ставлення до Росії.

Б/ Періодичні огляди чужинецької преси

/Видання Штабу РСЧА/ були перекладені на російську мову та надходили на місця від ПУР РСЧА, а виготовлені були за матеріалами відділу преси Наркомату Зовнішніх Справ. В таких оглядах висвітлювались та подавались:

І. Загальні події

- 1/ Найголовніші події - політичного, економічного і культурного характеру, що відбувались в західному світі.
- 2/ Події, що поставали в країнах Заходу в зв'язку з різними опозиційними рухами.
- 3/ Аграрні реформи та про стан селянства і робітництва в негативному сенсі.
- 4/ Всі питання, що висвітлювали на сторінках західної преси правопорядок цих країн, а зокрема правопорядок, що переводився т.зв. "капіталістичними країнами" в їх заморських колоніях, домініях і т.д.
- 5/ Особливо детально і послідовно висвітлювались у цих оглядах різні розбіжності серед великих й малих держав західного світу.
- 6/ А на закінчення, приділювалось увагу / при оглядах чужинецької преси/ всім соціалістичним рухам Заходу, які комунізм уважав та певно й тепер вважає за своїх найліпших приятелів та спільників у справі розколювання громадської думки народів Заходу та ширенні класової ненависти і боротьби серед них.
- 7/ В періодичних оглядах чужинецької преси особливе місце відводилось пресі т.зв. "контрреволюційних" організацій і рухів, що перебували за кордоном СРСР та провадили назовні якусь працю проти комунізму в Росії.

В/ Вийняткові події

1. Війни імперіалістичні, капіталістичні, війни визволь-

ні й національно-визвольні революції та рухи народів Азії, Африки, Близького Сходу, а зокрема Арабських країн і країн Латинської Америки;

2. Перебрання влади - соціялістами, фашистами і т.п.;
3. Страйки робітництва, акти саботажів, терор і т.ін.;
4. Впливи і успіхи "братніх" компартій та всіх, як відкритих, так і замаскованих, допоміжних сил комунізму в країнах Заходу;
5. Коротенькі коментарі і прогнози.

Г/ Найновіші досягнення військової техніки та озброєння західних країн і ССРСР

- 1/ Виряд і озброєння вояка різних "капіталістичних" країн
- 2/ Структура і будова армії " " "
- 3/ Моральні якості вояка " " "
- 4/ Тактика і стратегія окремих " " "
- 5/ Найновіші види озброєння " " "
- 6/ Взаємодії окремих видів зброї та техніки "
- 7/ Виряд і озброєння вояка червоної армії ССРСР
- 8/ Найновіші види озброєння " " "
- 9/ Моральні якості червоноармійця ССРСР, як вояка за визволення всього світу від "капіталістичного гніту і т.д. і т.п.

У такий спосіб, починаючи від старшого комполітскладу червоної армії, ознайомлення його з чужинецькою пресою переводилось виключно шляхом видання ПУР РСЧА т. зв. "Періодичних оглядів чужинецької преси". Але до цього слід додати, що згадані "огляди" були побудовані переважно тенденційно та в них подавалось все, що було вигідне для комуністичної пропаганди. Натомість, зовсім оминалися моменти, з яких було б видно, що народи західного світу чинять спротив намаганням світового комунізму та що ця ідея не користується симпатіями серед вільних народів, як того хотіли б комуністи в ССРСР.

Вищий і старший командний склад частин 75 стр. дивізії в роках 1927/28 складався у своїй великій більшості із старих військових спеців не дореволюційного вишколу. І тому не дивно,

що ці військові спеці з почуттям певної нервозности і страху, сприймали рішення уряду і компартії, в яких намічались певні політичні зміни в середині країни, бо директиви Москви були ясні й категоричні та не лишали жадних сумнівів, що вся людина країни буде профільтована на передодні "великих конструктивних міроприємств - суцільної колективізації країни". Особливу увагу комскладу дивізії привертала зовсім таємна Ухвала ВЦИК - СССР від 18 лютого 1928 року за № 14/27 серія "К". Цю ухвалу подаю нижче в оригіналі.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ Президиума ВЦИК - СССР Серия "К"
№ 14/27 18 февраля 1928 года.

СЛУШАЛИ: О некоторых проектах к изменениям в исправительно-трудовой системе и уголовно-процессуальном законодательстве СССР.

ПОСТАНОВИЛИ: Учредить при ОГПУ-СССР - Главное управление концентрационными лагерями ОГПУ. Смету расходов и штатное расписание вновь учреждаемого управления представить на утверждение Президиума ВЦИК - СССР к 1 марта 1928 года.

ОГПУ - СССР следует однако иметь ввиду, что дополнительных бюджетных ассигнований на учреждаемое управление отпущено не будет т.к. в планируемом государственном бюджете СССР на 1928 год эти расходы уже учтены по расходной смете ОГПУ - СССР.

2

Отменить как неоправдавшую себя существующую в СССР систему использования труда заключенных только в ИДТ и ИТК /Исправительно-трудовые дома и исправительно-трудовые колонии/.

3

Отменить по всему СССР досрочное освобождение заключенных, упразднив специально учрежденные для этой цели Распред. Комиссии при ИТД и ИТК.

Все заключенные в СССР со сроками наказания начиная от 3-х и до 10 лет, должны в дальнейшем отбывать положенное им наказание в концентрационных лагерях особого назначения ОГПУ. Распространить действие этого постановления и на всех заключенных уже ранее осужденных судами системы НКЮ-СССР.

Заключенные, коим наказания определены на сроки до 3-х лет, попрежнему могут быть использованы на принудительных работах в ИТД и ИТК. В союзных республиках, краях и автономных областях, / на неопределенное время/ - право негласного судебного разбирательства дел на лиц виновных в особо опасных преступлениях против Государства и существующего строя. Разрешить ОГПУ и его представительствам заключать виновных в таких преступлениях в концентрационные лагеря особого назначения на сроки от 3-х и до 10 лет, а в особо тяжелых случаях, применять, как высшую меру наказания, расстрел. ОГПУ-СССР следует учесть, что с началом развернутого наступления на капиталистические элементы города и деревни, безусловно начнется упорное сопротивление отживающих классов, а это исключительно станет опасным на окраинах в период перехода сельского хозяйства от индивидуальных форм землепользования к коллективным и социалистическим формам. В этот период малейшее проявление К.Р. деятельности и враждебной пропаганды явилось бы особо опасным для Государства.

Предложить НКЮ и ОГПУ СССР, в развитие этого постановления издать соответствующие инструкции.

Москва - Кремль

Председатель Президиума
ВЦИК - СССР / Калинин/

Секретарь Президиума
ВЦИК - СССР /Енукидзе/

Примітка: Досроковим звільненням розподільчих комісій користувались ті в'язні, що відбували 1/3 або 1/2 свого терміну ув'язнення в Бупрах, або поправно-трудовах колоніях. Досроковим звільненням користувалися виключно особи засуджені за побутові

злочини. На осіб, засуджених в політичних справах дострокове звільнення не поширювалось.

х х
х

Охорона армії від контакту з населенням

Московське політбюро і генеральний штаб РСЧА завжди побоювались можливих заворушень в Україні й тому свідомо уникали нагромадження тут у більшій кількості амуніції та взагалі боєприпасів. На військово-технічних базах колишньої ХВО /Харківської військової округи / в 1928/29 роках головним чином накопичувались мобілізаційні запаси скорше допоміжного значення. Щоправда, територіяльні дивізії цієї округи на своїх полкових складах мали належну кількість стрілецької зброї, що забезпечувала їх потреби на випадок війни. Але ця кількість дорівнювалась кількості бійців за розписом певного складу частини воєнного часу. Амуніції - набоїв до крісів і гарматних набоїв кожна частина мала лише в рамках встановленої кількості для мирного часу. Нижче подаю / з пам'яти/ характерний, щодо такого стану таємний наказ по Штакору 8.

Приказ частям 8-го Стрелкового корпуса г. Житомир. Комдивам 25,45,75 стр. дивизий. Сов. секретно, серия "К". На межполковых и дивизионных стрелковых состязаниях частей вверенного мне корпуса в текущем году был допущен большой перерасход стрелковой амуниции. Некоторые полковые командиры, на предварительных учебно-стрелковых упражнениях, позволили расходование амуниции в количествах далеко превышающих установленные нормы командования округа. Командирам дивизий вверенного мне корпуса ведь хорошо известно, что запасы амуниции в стрелковых частях корпуса - незначительны, а если прямо сказать, то их хватило б на один час боя в современной войне. Исходя из вышесказанного ПРИКАЗЫВАЮ:

I

Командирам и Нач. Штадивам стр. дивизий представить мне немедленно рапорт о количестве перерасходованной стрелковой

амуніції, с указаним должностей и фамилий начальствующего состава по вине которого был допущен такой перерасход.

Предупредить начальников боепитания штадивов и полковых частей вверенного мне корпуса, что при повторном перерасходе амуниции в будущем, они будут предаваться мною суду Военного Трибунала.

3

Заявок штадивов на пополнение запасов амуниции без подписи комдива к исполнению не принимать / 8 экземпляров/

Комкор 8 /Грязнов/

В цьому нарисові я маю на меті висвітлити лише ті сторони советської дійсності, які торкалися так би мовити злочинної політики комунізму щодо власного народу. Тому на питаннях суто-військових та питаннях оборонного значення зупинятися тут далі не буду.

Одного дня весною 1928 року на пропозицію Лубенського Окрвиконкому в Лубенському монастирі мала відбутися "експертиза" нетлінних мощей святого Афанасія. Поблизу згаданого монастиря був розташований у літніх таборах / біля с. Мгар/ 225 стр. полк. Щоб унеможливити воякам червоної армії бачити акт жорстокого насильства безбожницької влади над реліквіями українського народу, унеможливити воякам бачити сумну процесію віруючих та тримати їх на всякий випадок у відповідній військовій поготівлі, тодішній командир 75 стр. дивізії Зюзь-Яковенко видав спеціальний таємний наказ. Цим наказом було зобов'язано командира 225 стр. полку - полковника Томм, вивести означеного дня весь полк на однодневні маневри в х. Олександрівку, що є біля м. Лубень. Другим наказом по гарнізону комдив Зюзь-Яковенко наказав командному і старшинському складу залоги не появлятися цього дня на вулицях міста в той час, коли мала проходити демонстрація віруючих.

Після дослідження "експертизою" нетлінних останків святого Афанасія Лубенського та видалення їх з монастиря, всі будівлі монастиря були передані до диспозиції штабу 75 стр. дивізії, начебто для військових склепів, але фактично там зробили конюшні, а на подвір'ї монастиря було приміщено військові вози із мобілізаційного запасу дивізії х/.

Не зайвим буде, на мою думку, згадуючи тут про т.зв. "делікатні" військові справи, зупинитися і над питанням гіпотез щодо оборони ССРСР, як і різних поглядів на цю справу військовиків генерального штабу РСЧА - часів мирної непівської відбудови країни. При чому, всі наведені нижче твердження, - зрозуміло не матимуть належного опертя на якісь друковані джерела, бо всі ці, як і подібні публікації та матеріали, звичайна річ були доступні не всім та не давались для користування навіть військовикам високих ранг, не кажучи вже про загал.

Я наведу, ще не забуті мною, догми і погляди комуністичних стратегів на майбутній розвій подій у світі, як і на питаннях війн й революцій майбутнього.

Покійний нач. ПУР РСЧА Бубнов, промовляючи в середині 20 років до групи курсантів-випускників Військово-Політичної Академії ім. Леніна, - / по питанню можливої війни ССРСР з капіталістичними державами світу/ - сказав тоді так:

"Войны между коммунизмом и капитализмом не удастся миновать. Но, очевидно, сегодня мы еще не достаточно сильны, чтобы перейти в наступление. Эта минута придет за каких-либо 20-30 лет. А для того, чтобы наверняка победить, мы должны всегда в этом вопросе рассчитывать на неожиданные решения политбюро. Сегодня нам необходимо прежде всего усыпить бдительность буржуазии, а для этого мы должны развернуть широчайшего размаха кампанию - мира. А в связи с этим придут неслыханные концессии и неслыханные увертки, - договора о ненападении и т.д.

Капиталистические государства - глупы и декадентски, они с радостью будут сотрудничать с нами над своим уничтожением, а приняв такую приманку, станут нашими друзьями. Но, пока наша Красная армия

не будет оснащена новейшими видами вооружения, конечно мы не можем позволить себе чего либо такого, что было бы связано с определенным риском. Исходя из нашего стратегического плана, нам предстоит большая и продуманная подготовка неустанно работать над этим планом. А когда все это будет осуществлено, не исключена даже возможность нашего участия в капиталистических коалициях и в войнах против государств, являющихся особо опасными нашими противниками. Конечно, наша цель в такой войне будет диаметрально противоположна цели наших союзников, но ослепленные неизбежным успехом, они не будут противиться нашим оправданным требованиям ...

А уравновесив таким образом наши силы, мы по-прежнему должны говорить о мире. Но !!! как только исчезнет малейшее недоверие и подозрительность окружающего нас капиталистического мира, мы должны внезапно разгромить его".

" На запитання одного випускника академії "Чи можлива інтервенція капіталістичних держав против СССР", Бубнов відповів стверджуючи та при цьому зауважив так:

"История России в прошлом имеет несколько таких фактов, но все они как известно окончились полным разгромом интервентов. На историческом опыте прошлого нашествие шведов и наполеоновской армии западной коалиции, наши военные стратеги подготовлены и к такому ходу событий. История этих воен очень поучительна т.к. она наглядно подтвердила всю несостоятельность планов интервентов, рассчитывающих путем захвата больших территорий России, повлиять на ход войны и принудить монархов капитулировать. Очевидно, что и в наше время подобные расчеты интервентов себя не оправдалибы, т.к. просторы нашей страны велики, а наше сопротивление любому агрессору не оставляло бы никаких иллюзий на скорое окончание войны. Уроки истории поучительны, а наше географическое положение в мире принуждает задумываться каждого, кто захотел бы повторить подобную попытку. Будем думать товарищи, что этого не случится".

Примітка: Тактика "народної війни" проти Наполеона, завжди була предметом вивчення та дискусій всіх генеральних штабів Росії, які однозгідно визнавали її зручною при обороні величезних теренів імперії. В різних фахових працях Генерального Штабу РСЧА теж було багато написано про тактику і стратег висував концепцію, запозичену ним з досвіду війни з Наполеоном, тобто: заманити ворога в глиб країни, а пізніше заатакувати

його з усіх сторін - та з запілля партизанами .

ГПУ і Армія

Молодший старшина оперативної частини Штадиву 75, Л. в 7 годин вечора прийняв своє чергове вартування по штабу і розписався в спеціальній книзі про те, що він прийняв свій обов'язок чергового. Після чого він ще раз уважно перечитав певну і давно знайому йому штабну інструкцію про права і обов'язки та лише після цього почав діяти за всіма її приписами. Переконавшись, що все в порядку, він повернувся до кімнати вартового штабу і вже на закінчення своєї перевірки вийшов до головних вихідних дверей штабу з метою замкнути їх, бо допуск в штаб після 9 годин вечора закривався і лише той з старшин-військовиків, хто мав на це спеціальну перепуску Комдива і нач. ОО ГПУ, міг увійти до штабу після визначеного вище часу. Вартовому по штабу відпочивати в ночі було не дозволено, а він мусів бути постійно в кімнаті вартового, де знаходилось декілька телефонних апаратів. Особливо неприємним по своєму характеру був фонічний військово-польовий апарат, що пов'язував вартового штадиву із вартовим спеціальної дежурної частини 225 стр. полку, яка була постійно в поготівлю на всякі непередбачені випадки. До таких "непередбачених" випадків відносилось перш за все можливе повстання мирної людности, заворушення серед рядового складу РСЧА, влом до штадиву, напад на військові об'єкти та т. ін. Черговий штадиву ніс своє чергування на протязі 24 годин і в цей час підпорядковувався виключно комдиву, нач. штадиву та нач. ОО 75, яким і мав негайно доповідати про всі події й випадки, що могли прийти в час його вартування.

Одного вечора під час чергування та перевірки столів всіх приміщень штабу, Л. несподівано виявив, що стіл в кабінеті нач. Політвідділу 75 - Кондратєва, був не замкненим. Згідно інструкції Л. повинен був негайно довести про це до відома нач. ООГПУ - Багачева та винуватця необачности - Кон-

дратева, але Л. прийняв зовсім інше рішення, бо робити все згідно приписів інструкції не завжди було вигідно, - тому, що Кондратев в гіршому випадку міг одержати догану, а черговий, доповівши ОО, нараджував себе на неласку всесильного нач. політвідділу. Майже впродовж цілої ночі для Л. була гарна нагода познайомитися з унутрішніми матеріялами цього столу, але найбільшу його увагу привернув матеріял зовсім таємного характеру, який Кондратев, поспішаючись до хати, лишив в своєму столі і не опечатав в сейфі. Між іншим був тут ще й такий матеріял:

"Аттестационное дело на начальника штаба 75 стр. дивизии А.А. ДЕЛЬВИГА !/ Подаю з пам"яти/.

В матеріялах цих було все, власне кожний штрих життя Дельвіга, був відповідно досліджений та в цьому матеріялі зафіксований.

А.А. Дельвіг походив із старовинного роду колишніх німецьких баронів фон Дельвіг, а цей рід поселився в Україні в часах Катерини II та мав в своєму посіданні до революції десь на Таврії 3600 десятин землі і т. ін.

Сам Дельвіг А.А. правдоподібно перед війною 1914 року закінчив Академію генерального штабу російської армії та деякий час навіть студював вищу військову науку десь закородоном. З початком революції в Росії, як військовий фахівець, залишився в червоній армії. За придушення повстання в Карелії його нагороджено орденом червоного прапору. Як видно було з аттестації, він майже всю горожанську війну провів на службі червоної Москви.

А.А. Дельвіг був позапартійним військовим фахівцем і то здібним / про це говорилось в аттестації/.

Але всьому - свій кінець. Останні аттестації прирікали його на виключення з рядів збройних сил РСЧА, при цьому робився упор на його соціяльне минуле / дворянин/. Згадувалось тут і те, що його політичне обличчя лишається неясним, а в житті, мовляв, він веде себе замкнуто / сухо, педант/ та не одружений і завдяки цьому на нього важко і небезпечно покладатися в рядах РСЧА. З усього було видно, що військова кар'єра А.А. Дельвіга

була припечатана х/.

х   х
                 х

Згадуг, була 2-га година ночі, Дзвінок біля головних дверей штабу 75. Черговий схопився із свого стільця і пішов до дверей, щоб довідатися, хто й що хотів цей нічний відвідувач. Відсунувши на бік спеціальний щиток, яким засувався проріз в дверях для поштових листів, черговий відразу помітив на фоні освітленого електрикою під'їзду знайомі йому постаті нічних відвідувачів. Це був нач. ОО ГПУ 75 Багачев і один з його підручних. Для проформи черговий зажадав від них перепусток, а для того, щоб їх перевірити при кращому світлі, пішов до своєї кімнати і там залишився в очікуванні "гостей", а одному червоноармійцю наказав впустити відвідувачів у штаб. Після короткого рапорту чергового нач. ОО заявив йому про мету його нічної візити; він має перевести ревізію і контроль належного збереження таємних і зовсім таємних документів штадиву 75, а на закінчення додав, щоб черговий доповів про це нач. штадиву і не гаючи часу сам приступив до своєї праці. Свою ревізію він розпочав з кімнати нач. штадиву. Користуючись великою зв'язкою різних відмичок та ключів, які вони мали при собі, ці майстри з надзвичайною швидкістю відкривали скриньки столів та шафів, переглядаючи папери і т. ін. Ревізії підлягали всі столи та шафи тих, хто був пов'язаний з таємними справами, але Багачев тут на інструкцію не дивився і перевіряв всі столи, включивши і стіл комдива. Заглядали і в кошики, що були призначені для зіпсутого паперу і стояли майже в кожній кімнаті штабу. Аж десь ранком було закінчено цю працю і Багачев почав писати акта перевірки. Правда, цього разу

х/ На початку 1929 року А.А. Дельвіг був переведений на посаду нач. штабу І-ої дивізії військ охоронної служби ССРСР в м. Москву. Для Дельвіга це вже було пониженням, бо "войска конвойной стражи" - це внутрішні охоронні війська. В дальшому про долю А.А. Дельвіга взагалі нічого не було чути.

Його нічна ревізія не дала бажаних йому наслідків, але його тішило те, що в столі нач. штадива Дельвіґа пощастило йому знайти військово-топографічну мапу теренів Київщини, де недавно відбулися великі т.зв. Київські маневри.

Це були перші маневри, де советська армія демонструвала взаємодію наземних і панцерних з'єднань в поєднанні з парашутними десантами. На цих маневрах вперше були присутні деякі чужинецькі військові спостережники - / Чехословаччини, Франції і т.д./ . Мапа ця вважалася таємною і повинна була зберігатися в належному місці. /Пізніше Наштадив 75 Дельвіґ отримав за це в наказі Штакору 8 догану/.

х   х
                  х

З другої половини 1929 року в частинах червоної армії, що були розташовані в Україні, розпочалася чистка. З армії мали усунути всіх колишніх старшин царської армії, які були залишені в червоній армії, як фахівці. На зміну цьому старшинському складу стали прибувати нові фахівці-старшини, що до цього терміново проходили різні військові заклади та були, на думку комуністичного командування, соціально-близькими "плоть от плоти и кров от крови чистого пролетарского происхождения и коммунистических убеждений".

У такий спосіб, на зміну Комдива 75 - Зюзь-Яковенка, прийшов у 1929 р. А.И. Репин, на зміну Наштадива А.А. Дельвіґа, прийшов Четверіков і т.д.

Декого заарештовували, декого переводили в інші місця та на менш відповідальні посади, а інших демобілізували і переводили в резерв. Згадана чистка, пізніше в 1930 р. зачепила тисячі комскладу, з яких багато було тоді розстріляно, а ще деяка частина з них потрапила до концтаборів, чи зникла безслідно.

Суд-Військового Трибуналу 25 стр. Чапаєвської дивізії

М. Лубні. Зима 1929 року. Військові касарні 225 стр. полку. В клубі полку відбувається засідання виїздної сесії Військового Трибуналу 25 стр. Чапаєвської дивізії. Головує Рачков, члени трибуналу: політрук Сорокін і інструктор політвідділу 75 стр. дивізії Ільїн. Державний військовий прокурор Лямов та громадський обвинувач старший інструктор Подіву - Скляр, захисник член колегії оборонців м. Лубень - Гольштейн. Слухається у "відкритому" судовому засіданні справа по звинуваченню молодшого лейтенанта / ком. взвода / штадиву 74 Л. за ст. 54 р. 6, 10, і 11 УК. УССР. / Звинувачується в шпигунстві, контрреволюційній організації і агітації/. В залі суду крім свідків обвинувачення є ще представник ОО ГПУ 75 уповноважений Богуславський та незначна кількість комполітскладу полку та дивізії. В часі перебігу розправи, суд ухвалив справу розглядати при зачинених дверях. А загалом розправа тягнулась не довго. Прокурор і громадський обвинувачі вимагають від суду - вищої міри соціального захисту - розстріл. А захисник прохає суд уласкавити присуд через молодість. В залю суду впустили майже увесь полк, для заслухання присуду. Воєнний Трибунал: "приговорил - Л. по ст.ст. 54 р. 6, 10 і УК УССР подвергнуть высшей мере наказания - расстрелять. Приговор может быть обжалован в течение 48 часов".

В мотивах присуду обвинувачення рахувалось за цілком доведене, а присуд був застрашуючим для присутніх в залі червоноармійців та містив в собі великий пропагандивний матеріал. Засудженого під ескортою чотирьох червоноармійців відправили в Лубенську тюрму. Справа розглядом була закінчена.

На подання захисника Л. - Гольштейна про помилування кару смерті було замінено на 10 років концентраційних таборів.

х х

х

Був кінець січня м-ця 1934 року. Бамлаг ОГПУ ст. Мартигіт. Одного ранку Л. несподівано викликав до себе нач. УРЧ I-го відділу Бамлагу - Семенов і коли Л. зайшов до нього, він посміхаючись заявив, " з вас Л. могорич". Л. нічого не розумів, аж поки Семенов прочитав йому папірець, що тримав в своїх руках. З тексту папірця Л. довідався, що присуд Військового Трибуналу в його справі, на протест прокуратури по нагляду за органами ГПУ був переглянутим військовою колегією Верховного Суду СРСР в Москві та з огляду на те, що таємний пакет, / в крадіжці якого в свій час звинувачувався Л. / був щось через два роки після розправи над ним віднайденим в столі Комдива 75 цілим і не розпечатаним, та що, власне, цей пакет потягнув за собою високу кару, звинувачення Л. по ст. 54 р. 6. Вирок був скасований, як безпідставний, а загальний реченець ув'язнення 10 років - Л. був зменшений на 5 років. Але тепер йому було застосоване обмеження в громадських правах по всіх розділах УПК / Уголовно-процесуального кодексу/ терміном на 5 років після відбуття кари та крім того 3 роки після відбуття кари Л. не мав права повертатися в Україну. Ознайомивши Л. з текстом цієї ухвали - Семенов додав, що термін ув'язнення Л. вже закінчений.

Важко передати на письмі всі ті почування, які охопили Л. після того, про що він почув від Семенова. Ці почування може знати лише той, хто живим вийшов з пекла концтаборської дійсності на т.зв. "умовну" волю. Таких щасливців є небагато в СРСР, а ще менше їх попало закордон.

В II-й частині ГПУ від Л. відібрали підписку, в якій він дав зобов'язання - нікому, ніколи і ні при яких обставинах не розголошувати всього того, що йому довелося пережити самому та бачити й чути в концтаборах на різних працях і будовах. Особливо в цій підписці попереджувалось про "строжайшую" заборону згадувати про побут в концтаборах, в яких би то не було літературних творів.

Другого дня, пройшовши всі формальності і стримавши на своє бажання залізничний квиток на переїзд до м. Хабаровська, - Л. тепло прощався з своїми друзями і побратимами. По обіді він вирішив зробити останню прогулянку в тайгу і попрощатись

з нею.

Л. піднявся на високу скелю. Перед очима в нього була велична картина дикої природи і тайга. Тайга, яка манить, яка просто приваблює до себе, а поряд з цим нагонить в душу людини якусь тугу і незвимний жаль. А навкруги такі ж самі скелі, вкриті вічною тайгою, місця, про які з певністю можна твердити, що в них не було ще людської стопи. Величний простір. В думці контрастом виступило його все життя. Всього декілька днів тому / 14 січня 1934 року / йому минув 28 рік життя, але найкращі роки цього життя пропало марно в неволі. В думках попливли картини його невольничого життя: арешт - розправа і камера смертників. Етап в Лук"янівку. Дальніший етап в Архангельск. Пересильний пункт Усевлона. Знову етап в Усть-Кулейську групу Усевлона. Командирівка "Новые-Отводы". Жахливі умовини життя. Відмороження кінцівок ніг і цинга. Життя "Шакала". Слабесильна команда "Юмос" із скирдою мертвих з/к, яких не ховають, а там Пінега. Знову Архангельск і праці на лісобіржі "Бакариця". Протест закордонних фірм проти советського демпінгу і повний бойкот купівлі лісу в "Експортлес". Вивіз невольників з Архангельску. Знову етап в "Казлаг". Праці на озері Балхаш. Знову Караганда і праця в шахті. Участь в змові і підготовці збройного повстання невольників Караганди. Знову арешт і ізолятор. Етап на Далекий Схід, ст. Ерофей-Павловичі. Далі штрафні командирівки Дальлага, - окремий Хорський лісопункт, командирівка Кафен. Знову Хабаровськ і праця на базисних склепах Управління Дальлагу. Знову етап в Бамлаг. Свободне, праця в І-му Бамлага ст. Тахтамигда і нарешті несподівана воля на Мартингіт. Все це легко перерахувати, але ж як важко було пережити. Майже 5 років страшного і ні з чим незрівняного життя - жаху.

На власні очі, він бачив трагедію повільної загибелі тисяч, соток тисяч людей. Л. став навколішки, щоб ушанувати світлу пам"ять загинувших побратимів-невольників, закатованих, розстріляних, повішених, що загинули від голоду, померлих від цинги й сухот, виснажених непосильною каторжною працею, замерзлих від морозів північних країн ...

А. Кравченко

БАТИРСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1931-1932 рр. В КАЗАХСТАНІ

Спогади ^{х/} з нагоди сорокової річниці большевизму в ССРСР

Від міста Чкалова / кол. Оренбург/ у південно-східньому напрямку до міст Актюбинську, Аральську, Кзил-Орди, на сотки кілометрів розлігся безмежний Казахський степ. Цей степ споконвіку був заселений казахами, або, як їх називали за царської Росії - киргизами. До 1908 р. в казахському степу нікого іншого крім казахів не було.

На початку 1908 р. царський уряд кол. Росії дозволив вільне переселення росіянам, українцям і білорусам на Сибір, Далекий Схід і в степи Казахстану. Переселення це, не зважаючи на його добровільність, було масовим. До приходу советської влади Казахстан підлягала адміністрації Семирічінського краю. В наслідок масового переселенського руху, деяка частина переселенців оселилась в Казахстану, створивши тут свої хутори і села. Осілого населення було не більше 15%. Це були переважно українці, що поселились тут у роках 1908 - 1912 .

Казахи провадили кочовий спосіб життя на степах від північних схилів гірського ланцюга Тянь-Шен, по річці Тексат, на

---

^{х/} Ця стаття є особистими спогадами автора. Він не користувався ніякими оповіданнями інших спостерігачів або учасників повстання. Автор перебував у службових справах якраз під час повстання в Казахстану, описав лише те, що йому доводилось бачити на власні очі, щойно після ліквідації повстання автор зміг звідти виїхати.

Повстання і його перебіг із зрозумілих причин замовчувались комуністичною владою ССРСР. Лише закордоном про повстання дехто може щось знати, якщо ті з учасників повстання, що мали щастя пробитись до вільного тоді Китаю, виконали свій обов'язок перед батьківщиною і розповіли про повстання вільному світу.

Своїм нарисом автор хоче віддати належне борцям за волю героїчного казахського народу.

північ від озера Усиль-Куль, долиною річки Чу, головним гірським ланцюгом у напрямку Кошгару і на захід до річки Талас. На цій степовій території передреволюційна статистика начисляла до 300 000 казахів, що мали свою давню високу культуру.

Старі роди й племена пересувались в межах своїх володінь ціле літо з "джейляу" до "джейляу" / літні постої/ разом зі своїми отарами худоби під час цвітіння степу, спиняючись біля літніх водопоїв. Джерелом багатства казахських господарств було скотарство, тому за кількістю худоби визначався й класовий розподіл населення: "бай", "орташа", "кедей" / багач, середняк, бідняк/.

Казахи - це войовничий народ, з високою національною свідомістю, відданий своїм віковим традиціям і релігії, свободолюбивий, гостинний, з високою духовою інтелігенцією. Вони з великою пошаною ставляться до старих людей. Порівнюючи ще не так давно / років 50-60 тому/ казахи почали осідати в містах і аулах: це були в першу чергу ремісники і торговці, що осідали навколо старовинних релігійних і родових центрів.

Казахи люблять свою сім'ю, свою худобу і свій степ. Вони кочували в степу там, до кочували їхні предки, зупинялися біля тих самих рік, озер і криниць, де спинялися на джейляу й їхні предки. В аулах жили від кінця жовтня до березня і як тільки в степу починають показуватись таловини, забирали свій маєток, кидали аул і разом з родиною та худобою переїжджали в степ на "джейляу", де й залишалися до глибокої осені. В аулі кожна родина мала свою глиняну чи лимпачеву хату та відповідні загороди для худоби, але, як правило, ніяких камінних чи інших капітальних будівель не було. В скотарстві домінуючу роль мало вівчарство. Тому то вовна, м'ясо, молоко, бриндзя і смушок - були джерелом харчування та прибутків родини; з продажу цих продуктів киргизський вівчар діставав засоби для купівлі необхідних товарів.

До прибуття в казахські степи українських поселенців казахи не займалися хліборобством та городництвом, не знали квасного хліба, картоплі, капусти, огірків та помідор. До 80% населення не користувалась плугами, боронами, культиваторами; сі-

валками, сіножатками, молотарками / а здебільшого їх й не бачили/. Вони також не знали, як сіється хліб, як його убирається, як вирощуються та збираються овочі. Навіть після переселення в Казахстан українців і росіян, казахи свого способу життя не змінили. Старовинна скотарська культура настільки відрізняється від культури сутохліборобської, що їм важко було пристосуватись до нових обставин.

Переселенці / українці і росіяни/, завдяки багатоземеллю та плодючості землі, зайнялись, головним чином, хліборобством і дуже швидко розбудували свої господарства. При чім їхнє господарство дуже терпіло від захворювань худоби. Ветеринарної опіки не було. Худоба гинула також і від снігової пурги. Інколи в Казахії серед зими траплялись великі відлиги, під час яких сніг тоне, а пізніше знова замерзає. І от на цьому льоду худоба гине ...

Все хатнє господарство, головна праця в казахській родині, падає на жінку: вона доїть корови, вівці і кобили, виготовляє масло, сир, бриндзю, кумис і бурсаки; вона дбає про телят, ягнят і лошат; вона стриже вівці, кози і верблюдів; вона турбується про зимовий опал і про опал літній на джейляу. Вона утримує порядок у хаті і в юрті та варить їжу для всієї родини. Казахи - мужчини зайняті пасовиськом, охороною худоби і стоянок, підтримкою родових зв'язків і зовнішніх акцій цілого роду та племені. Вони, мужчини, були носіями національної свідомости, про яку ми вже згадували.

Так жили казахи ще в 1929-1930 рр., коли большевицькі реформи докорінно змінили і їхнє життя. 1930-й рік був роком страшної катастрофи і для Казахстану. Казахи втратили свій національний багатівіковий уклад життя, священні традиції своїх предків, вони змушені були відмовитись від кочовничого життя, втратили все своє майно і господарську самостійність, свою худобу і підкорились примусовим порядкам колгоспного життя. Московський комунізм у короткому часі і в насильницький спосіб знищив цілком і повністю перевернув вікові традиції вільного, гордого і войовничого казахського народу. В казахські степи були прислані сотки й тисячі різних "уповноважених" для того,

щоб "реорганізувати" / зруйнувати/ життя казахів. У першу чергу, на особистий наказ Леніна, в Казахстан були надіслані з Москви т.зв. "двадцятип'ятитисячники". Ця армія на наказ ЦК РКП/б/ була мобілізована з московських фабрик і заводів, пройшла короткотермінові курси переведення суцільної колективізації, а пізніше вже скеровувалась в різні області і республіки ССРСР. Крім цих "уповноважених", прибули ще й т.зв. бригади обласних і районних службовців, мобілізованих вже на місці. Завданням одних і других було переведення колективізації, а це значить - знищити економічні підвалини кочовництва казахів.

Якими практично шляхами здійснювалось це завдання? Масова колективізація провадилась восени 1930 р., після того, як казахське населення повернулось з джайляу на зимівлю в аули. На перших початках застосовувалась та сама метода, що й у європейській частині ССРСР, яка дала такі приголомшливі висліди.

Тоді Казахстаном керував комуніст Голощекін, за професією лікар. Голощекін був секретарем ЦК Компартії Казахської ССР. Головою Ради народніх комісарів був Ісаєв / правдиве прізвище Ісабаєв - казах/. Ця двійка з доручення Кремлю мала перевести суцільну колективізацію. Уповноважені, що відвідували аули, спочатку підібрали відповідне ядро з т.зв. незможників, себто тих людей, які второпали, що з цього всього можна буде скористатись для власного добра. Таких людей завжди і всюди знайти можна. Організовувались збори за зборами, провадилась посилена агітація. Але ця агітація, як зрештою і в інших національних республіках, успіху не мала. Уповноважені, що сюди приїхали, були цілком чужі місцевому населенню, крім того вони не знали казахської мови. Тоді влада вжила тиснення т.зв. податковим пресом: заможні казахські господарства обкладено було непосильними податками, зокрема м'ясопоставками. У наслідок цього заможні /байські/ господарства швидко перетворювались в господарства бідняцькі /кедея/. Після виконання м'ясопоставок, накладався податок ще раз і т.д., аж поки не впорались з байовськими господарствами. Піс-

ля знищення "баїв" брались за господарства середняцькі. Населенню не лишилось нічого іншого, як згодитись на колгоспи, або пробувати тікати світ-заочі.

Незабаром вся худоба була усупільнена, зібрана в примітивні загорожі під відкритим небом. Зима 1930-1931 рр. була особливо сувора, морози доходили до 25-30 ступенів Цельсія. Худоба годівлею забезпечена не була. І от зруйновані казахські господарі мусіли з жахом дивитися, як відібрана від них худоба гинула на їх очах.

Жорстокість, з якою запроваджували колективізацію, і її господарська недоцільність, створили психологічні передумови для повстання. З аулів, що ще не були пограбовані, але які очікували цього з дня на день, потягнулися в гори Тянь-Шаня втікачі. Ці втікачі брали в основному напрямом на українські села: Георгієвське, Красногорське та інші. Це було взимку 1931 року. Для втікачів ця пора була зручною, бо в допомозі їм стали степові снігові завірюхи. Вітер зі сніговою пургою замітав сліди втікачів і ховав обози та худобу від очей розставлених владою у степу вартових. Із аулів тікало до половини населення; в загальному втікло до гір приблизно 75-80 тисяч казахського населення. Вони йшли разом зі своїми родинами, зі своєю худобою і хатнім майном. Вони йшли у невідомому їм напрямку, безнадійні й озлоблені. Вони не мали ніякої мети. Вони тікали від нових жакливих порядків, що приносили їм горе, голод і злидні. Цей рух втікачів до гірських хребтів Тянь-Шаня був стихійний, ніхто його не організовував й ніхто ним не керував. Але психологічно втікачі були цілком підготовлені до відчайдушної боротьби з ненависною комуністичною владою. Вони були готові мститись за пограбування худоби, майна, за позбавлення їх свободи, що вони її мали століттями. Вони були готові відплатити владі за те, що вона змусила їх під час морозів й снігових завірюх покинути рідний аул і віддати себе в руки Аллаха, тікаючи в гори, світ-заочі.

Населення казахських кочовиків, що було звикле до умовин похідного життя, скупчувалося в малодоступних міжгір'ях Тянь-Шану й в силу обставин було змушене або розпочати боротьбу із зненавидженою советською владою Москви, або відійти з території СРСР вглиб Китаю.

В такі критичні моменти знаходяться й провідники. Молодий і енергійний кочовик, казах з Кудайського гірного перевалу Осман Батир з мас казахських утікачів організував кінні загони повстанців. Зброю / рушниці, гранати, кулемети/ Осман Батир діставав з Китаю. Як організатор, він був добрий, але він не був військовиком і здібностей військовика він не мав. Про нього ходили чутки, що справжнє його ім'я було Барда Минафар і що він нібито в 1914 р. скінчив турецький університет в Істамбулі та брав діяльну участь в громадському та політичному житті. Нібито він, Осман Батир, в 1917 р. був членом "Мухтеріяту", а в 1922 р. увійшов у склад "Тюркестанхукумату" /це був політичний орган тюркських народів/.

Чи це було справді так, і чи ці відомості про Османа Батиря правдиві, - невідомо. Самі обставини змусили казахів, що скупчилися в горах, до повстання. Скалисті гори були прекрасним захистом для озброєних загонів казахів і їх родин. Зброю, як відомо, вони діставали з Китаю, але харчування і одіж треба було здобувати в степових рівнинах, і то як для самих загонів, так і для їх родин. Таким чином відразу ж, з перших днів повстання, повстанці були у важкій становищі. Поперше, вони повинні були відчайдушно захищатися від просякання советських військ в гори, де були їхні родини, худоба і хатні мастки; подруге, їм треба було здобувати харчі і для себе і для родин в степовій рівнині. Казахські повстанці робили партизанські вилазки на степові рівнини, захоплювали села й хутори, забирали худобу та нищили створені большевиками колгоспи. На протязі 1-2 місяців советська влада втратила контроль над великою степовою областю, що була обмежена з заходу Чу-Ілійськими горами, з півночі гірським хребтом Кара-Тау, з півдня Заїлійським-Алатай і зі сходу річкою Ілі. Загальна площа цієї області - до 20 тисяч кв. метрів і населення до 300 000 го-

ловним чином казахів, українців та трохи росіян.

Операції казахських повстанців підходили аж до столиці Казахської ССР Алма-Ата, що була під безпосередньою загрозою відділів Батира. В руках казахських повстанців вже перебували такі населенні пункти: Отар, Чемолган, Узун-Агач, Георгієвське, Красногорське, Чу. Бої йшли вже на віддалі 5-6 км від залізничної станції Отар, що була головним спірним пунктом та осідком головного штабу військ ОГПУ, що були прислані для ліквідації повстання. Слід відмітити, що для придушення повстання советська влада в Казахію надсилала виключно добірні війська ОГПУ.

Повстання під командою Османа Батира, що виникло зненацька, було цілковитою несподіванкою для місцевої адміністрації, а тому щойно за яких півтора - два місяці від його початку, тобто в квітні 1931 року розпочався советський збройний реванш. З'єднання військ ОГПУ зосереджувались, головним чином, на півночі в районі залізничних станцій Отар, Чу та Узун-Агач, на півдні в місті Фрунзе і на північному сході в місті Алма-Ата. В залозі Алма-Ата був Казахський Національний Кінний полк, що займав касарні на Червоноармійській вулиці. Як тільки почалося повстання, цей полк був відразу ж розформований. Рівночасно були розформовані й всі інші казахські військові частини. Охорона запілля покладена на робітничі загони, що їх поспішно зформовано з мобілізованих залізничників, і ці з'єднання були відразу ж підпорядковані відділу ОГПУ.

Вся територія, спанована повстанцями, уявляла собою фактичну пустелю, бо більшість казахського населення відійшла разом зі своєю худобою до повстанців, у гори. Решту населення і їхню худобу повстанці теж насильно під час своїх рейдів забирали з собою в гори. Тільки в смузі залізничної лінії проявлялось деяке життя. Казахські повстанці навіть не пробували міцно затриматись на підгір'ю і базуватись на ньому для свого дальшого просування на північ: для цього у них не вистачало сил. Вони мусіли обмежуватись несподіваними наскоками на рівнину й знова вертатись у гори. Не зважаючи на несприятливі умови всенних операцій, нестачу зброї, амуніції, злиденне за-

безпечення харчами / часом їх зовсім бракувало/, поветанці все ж таки тримали під своїм контролем згадану вище територію степу. Перед советським командуванням стояло завдання або знищити повстанців у горах Тянь-Шану, або принаймні унеможливити їхні наскоки на рівнину. За час цієї кампанії, в весни 1931 р. і аж до січня 1932 р., не зважаючи на кількакратні спроби і великі втрати, советським військам так й не пощастило знищити повстанців у горах.

х х
х

У передгір'ях Тянь-Шану відбувалися бої. Советська Москва мала достатню кількість військ ОГПУ, добре забезпечених зброєю та амуніцією; крім того були з'єднання бомбардувальної авіації. Советські літаки налітали в гори і бомбували повстанців та їхні родини. Повстанці зовсім не мали артилерії, але вони все ж таки зістрілювали советські літаки, і на станції Отар утворилось братське кладовище збитих / і забитих/ летунів; їхні могили прикрашувались лопаттям пропелерів. Залізницею пересувалися довгі ешелони ранених червоноармійців. На залізничній станції Отар утворився табір казахських полонених повстанців. Взятих у полон повстанців тримали ізольовано, якібудь зносини з ними були заборонені. Полонених скеровували в Алма-Ату і дальша їх доля невідома.

Нерівна героїчна боротьба казахських повстанців продовжувалась майже рік. Казахи-повстанці одчайдушно клали спротив, не шкодуючи жертв: вони захищали себе і свої родини в горах Тянь-Шану. Гірські гнізда повстанців військам ОГПУ так й не вдалось здобути і знищити.

Червоне командування і советська адміністрація знаходились в районі Туркестансько-сибірської залізниці, під посиленою охороною військ ОГПУ, і почували себе безпечно. Але зате кожний відділ советських військ, що проходив степом, не міг бути певним, що не потрапить у засідку, якщо не від самих повстанців, то від місцевого казахського та українсько-

го населення, що залишилися в степу. Українське населення Казахстану теж приймало участь у повстанні, використовуючи кожену нагоду, щоб розправитися із зненавидженими московсько-большевицькими окупантами. Один із численних прикладів: у самому центрі розташування військ ОГПУ, недалеко від станції Отар, місцеве казахське і українське населення організувало засідку, на яку потрапили відділи залізничної охорони під командою Мікова і його помішника Калашнікова. Автомашина попала під інтенсивний обстріл; мотор був пошкоджений, шофер був важко ранений, між стрільцями були ранені й вбиті. Їх всіх, а також автомашину, Міков та Калашніков залишили на призволяще, а самі, відстрілюючись, ледве добрались до станції Отар ...

Чутки про повстання швидко поширилися між населенням Казахстанської ССР і в гори Тянь-Шану почали прибувати поповнення добровольців. Кількість повстанців з первісних 2000 незабаром выросла до 10 000 людей. Місцева адміністрація почала виявляти ознаки нервової розгубленості, але стосовно казахського і українського населення, що не приєднались до повстанців і залишилось на рівнині, не застосовували репресій. Повстанців у горах закидали з літаків урядовими відозвами, у яких закликали скласти зброю та обіцяли повну амністію.

Минуло літо 1931 року. Повстання не затихало і спокійного життя в казахських степах не було. Про якусь колективізацію не могло бути й мови. А тим часом з Центрального Комітету партії і зі штабу воєнного командування, за підписом маршала К. Ворошилова, щоденно надходили грізні накази й директиви, що зобов'язували у найкоротший час ліквідувати повстання. На початок зими 1931-1932 рр. кількість вибраних частин військ ОГПУ дійшла до 12 000 чоловік, що були головним чином розташовані в двох населених пунктах - Узуначач і Отар. Броньові машини суцільною сталевю масою загородили всі підступи до гірських перевалів, кожний квадратний метр вільного простору передгірської рівнини наїжився багнетами і автоматами військ ОГПУ.

Повстанці були замкнені в горах і дальша їхня боротьба з вибраними частинами військ ОГПУ стала безвиглядною. Повстанці боронили доступи до гір, не пускаючи туди ворога. Жорстокі бої

тривали кілька тижнів; втрати по обох боках були великі. Бомбовики день і ніч налітали на гірські розташування повстанців, скидаючи на повстанські гнізда бомби чи листівки-відозви.

Повстанці не здавалися. Але ситуація щораз погіршувалась: харчів з рівнини поповнити було ніяк, з'їли все, що можна було з'їсти, і залишалось або капітулювати перед ворогом, або перейти кордони ССРСР у Китай. Осман Батир зі своїми помішниками виїхав у Китай і домоворився з місцевою китайською адміністрацією, щоб вона не чинила перепон повстанським відділам під час їхнього переходу кордону. Після повороту Османа Батира з Китаю казахські повстанці зі своїми родинами і рештками недорізаної худоби, біля 9000 чоловік, перейшли кордон до західного Китаю.

Повстанський штаб на чолі з Османом Батиром керував відступом своїх відділів і переходом кордону. Осман Батир зі своїм штабом перейшов кордон останнім ... В горах Тянь-Шану затихло, але мертва тиша була також у казахських степах, у тих районах, що були охоплені повстанням. Мешканці покинули свої аули, частина з них пішла з повстанцями, більша частина розбіглась по містах: Ферган, Коканд, Андижан. Самарканд і Бухара. Цих людей за советським терміном назвали "відкочівниками". Вони натовпами тинялись вулицями й площами міст, пошукуючи милостиню для прохарчування, та щоденно десятками й сотками людей умирали від виснаження й голоду. Їхні трупи підбирали санітарні бригади і закопували без усякої реєстрації і без національних релігійних обрядів.

х х

х

На території, що була охоплена повстанням, було до 10 тисяч українських господарств, що жили виключно з хліборобства. Українські хлібороби жили дуже заможньо, мали сільсько-господарські машини, племінну худобу тощо. Безпосередньо в повстанні українці масової участі не взяли, але охоче і багато пов-

станцям допомагали. Відразу ж після повстання колгоспи були ліквідовані, худобу і інвентар розділили між українських селян і вони вернулись до індивідуального господарства. Коли казахські повстанські відділи відійшли в гори Тянь-Шану, українське населення по своїх селах й хуторах збирало м'ясо, товщ, муку і цілими обозами відправляло ці харчі в гори для повстанців. Спеціальних українських військових загонів серед повстанців не було, але певна кількість українських родин відійшла з повстанцями в гори. Коли невеликі відділи військ ОГПУ проходили через українські села в напрямку гір, українські селяни вступали з ними в бій і часто ці відділи до гір не доходили.

Після того, як казахські повстанці покинули гори Тянь-Шану і подалися до Китаю, місцеві советські чинники почали знову в казахських степах насильно організовувати, з того населення, що залишилось, колгоспи. В українських селах продовжувався впертий спротив колективізації. Та советська влада за всяку ціну намагалась ліквідувати "наслідки повстання", тобто відновити колгоспи. Для цього в місце "прориву" Московський Центральний Комітет партії надіслав самого Голову Казахського Совету Народніх Комісарів Ісаєва. Ісаєв приїхав на станцію Отар, де були розташовані відділи військ ОГПУ та кілька літаків. Він післав у кожне українське село спеціальних уповноважених з відділами військ ОГПУ, щоб ті відновили колгоспи. Ці з'єднання у боях з українцями були знищені. Ісаєв тоді вирішив знищити українські села. І от у наступ на українські села пішли великі з'єднання військ ОГПУ разом з літаками. Села спинились під обстрілом військ і авіації. Люди почали тікати в степ, але й там їх ловили заздалегідь розставлені вартові і повертали до сіл. В селах людей забирали на автомашини і відвозили на станцію Отар, а тому й пожежі, що постали в селах, нікому було гасити. Наслідком операції Ісаєва було те, що від таких українських сіл, як Георгієвське, Красногорське та багатьох інших не лишилося й камня на камені, а половина населення була вбита, чи ранена з кулеметів та літаків. Решта населення була вивезена на станцію Отар і дальша доля їх невідома.

Так Ісаєв ліквідував "наслідки повстання": знищив до 10 000 українських господарств за те, що українці, разом з господарями країни - казахами, повстали, захищаючи свою свободу і демократичний лад країни.

Після ліквідації повстання і його "наслідків" советській владі треба було знову заселити спорожнені аули, вернути тих казахів, що втекли до міст. Було вжито негайно відповідних заходів. Всі втікачі, що ще лишилися живими, були зібрані спеціальними уповноваженими і відправлені ешелонами в опорожнені степи батьківщини. Їх, щоб замаскувати сутність подій назвали "потерпівшими від басмачського ^{х/} повстання". Становище цих жертв большевизму було таке безвиглядне, а злидні такі великі, що вони всі згодилися піти до колгоспів. Все казахське населення, що повернулось після повстання, скерсувалось на південь країни, де були створені нові райони, як, наприклад: Чайновський, Таласький, Сарисуйський і Лангеровський.

Все, про що тут розповідалось, це тільки короткий опис одного повстання Османа Батира, що відбулося на порівнюючи невеликій частині Казахської ССР. Крім цього повстання в цьому самому часі були й інші. Так, в районі гірського хребта Кара-Тау, на захід від місця описаних подій, також стихійно вибухло повстання казахів, що його очолив Медер, і ці повстанці опанували міста Туркестан, Сарнеу, Чаян, Сузах та інші населенні пункти. Це повстання також було жорстоко придушене.

Так запроваджувалась т.зв. суцільна колективізація в Казахстані, і так боровся проти неї казахський народ, місцями спільно з українцями.

х/ Так большевики чомусь назвали повстання О. Батира.

Б і б л і о г р а ф і я

Вступ

Завданням советознавства у вільному світі є вивчення СССР як певної соціальної системи, виникнення і розвитку її, та функції, як вогнища комуністичної агресії світу.

Це вивчення не уявляло б труднощів, якби СССР був державою нормального типу, що сам досліджує свою систему і висліди своїх студій подає в нормальний спосіб до відома світової науки. На жаль, це не так. Не дивлючись на те, що у вивченні СССР вільний світ вже розпоряджає великими і важливими, критично перевіреними, матеріялами, поступ дальших студій все ж залишається дуже утрудненим. СССР вже 40 років поширює офіційними і неофіційними шляхами спеціально фабриковані фальшиві відомості про себе. Ці відомості мали б збити дослідження всього світу на манівці, затерти різницю між правдою і неправдою. Специфікою СССР є не лише те, що він приховує відомості про себе, а навпаки, бажаючи представити шлях свого розвитку привабливим, він прикриває дійсний стан і цілі вигаданими статистичними показниками та фальшивими гаслами.

На виготовлення пропагандивних показників в СССР працюють численні фахові Інститути, велике число висококваліфікованих фахівців, їм до послуг створений досконалий апарат для поширення неправди у себе й у цілому світі. Ця пропаганда досягає помітного психологічного ефекту навіть там, де наперед існує недовір"я до тих даних.

Проте, як вихідна теза об'єктивних дослідів є два безсумнівних показники, що спонукують дослідників до дальших наполегливих студій. Ці показники: 1/ реальний убогий стан підсоветського життя, позбавленого найпримітивніших зручностей, що їх тепер мають всі шари населення західного світу, навіть у країнах цілковито зничених у другій світовій війні та 2/ той факт, що СССР потребує для представлення своїх досягнень вдаватися до брехні, оточувати своє власне населення і світову опінію дезінформацією у вигляді міражів фантастичної вигадки.

Ці два непохитні факти, що їх без труду нотують всі спостерігачі советської дійсности, підтвердила 2-га світова війна масовою капітуляцією советської армії у війні з Заходом. Такий жалюгідний стан советського самохвалення виправдує усі зусилля західної науки в напрямку вироблення наукової методології для інтерпретації советських фальшувань. У наслідок розширення критичних студій кількість дослідників, що

не критично користуються даними советської статистики в західному світі меншає, сходячи поволі лише до кола осіб духово пов'язаних з ССРСР, його цілями і завданнями його пропаганди.

Сучасний стан вивчення економічних співвідношень і розвиток статистики в умовах нормального розвитку господарства в країнах вільного світу тепер вже достатньо високий. Є певна змога на підставі аналізу навіть фальшованих чисел пропагандивної статистики і тенденції її виявити реальні співвідношення явищ в ССРСР і ставити віхи для правдивої оцінки його досягнень. Вільний світ в пізнанні ССРСР методом критичної аналізу на тлі закономірності розвитку світової економіки має певні досягнення. Ці досягнення і примушують провідні кола ССРСР все частіш виступати з істеричними дезорієнтуючими промовами, наповненими фальшивими перспективами і неіснуючими реальностями, час від часу випускати урядові довідники й монографії " економічних аналіз ССРСР" - ці характерні тільки для ССРСР "спутники" советської системи, що з'являються кожночасно в моментах її найбільших криз і історичних катастроф. Мета цих довідників і монографій, а також незлічимої кількості фахових статей, для яких вже існують спеціальні бібліографічні показники - сплутати дослідження вільного світу, зіпхнути його на побічні тори, закрити найбуйнішою вигадкою слабкі місця дійсності ССРСР і тим підсилити пропаганду на користь советської агресії в країнах, позбавлених прямого контакту з советською дійсністю.

В серії цих видань, у зв'язку з ювілеєм 40-ліття існування советської комуністичної системи, вже з'явилися і з'являються нові "справочники", енциклопедії, монографії. Вони безперечно візьмуть до уваги недотягнення і помилки попередньої пропаганди і будуть стриміти всіми засобами покращати тонке мереживо советської фальсифікації.

Дальша розробка доброї методології, при допомозі якої фальсифікати можна зробити джерелом правдивого знання советської системи, буде неоцінимим внеском у справу духового і політичного озброєння людства в боротьбі з комунізмом і московським імперіалізмом.

Перед появою нових видань ССРСР українська редакція уважає за доцільне переглянути методологію, якою користаються дослідники для інтерпретації советських джерел в дослідчих цілях.

Нижче подаємо відгуки фахівців-економістів про вартість окремих довідників про ССРСР. Ці відгуки з деяким скороченням запозичаємо з вид. Інституту: "Обзор важнейших событий в ССРСР" за 1957 рік.

С. Кабиш

Сільське господарство в статистичнім
Збірнику "Народне господарство ССРСР"

Новий статистичний збірник "Народне господарство ССРСР", виданий у Москві в 1956 році, за своїм об'ємом і кількістю статистичних матеріалів не відбиває дійсного стану всіх видів народнього господарства Советського Союзу. Одначе, це не значить, що Статистичне управління при Раді Міністрів ССРСР не має потрібних йому статистичних матеріалів, або що ці матеріали не опрацьовані і знаходяться в хаотичнім стані. Ще в 1936 р. ЦСУ видало було всеохоплюючий статистичний збірник "Сільське господарство ССРСР". У цьому збірнику була зміщена значна кількість статистичних таблиць на 1338 сторінках великого формату. В нинішніх умовах Статистичне управління має без порівнянно більші можливості публікації матеріалів, що відбивають стан народнього господарства ССРСР. У своєму виступі на XX з'їзді комуністичної партії Мікоян схарактеризував справу статистики в ССРСР так:

"Без копіткого розбору всіх статистичних даних, якими ми тепер багатші, ніж коли б то не було і ніж будь-яка інша країна, без систематизування, без аналізу і узугальнення неможлива ніяка науково-економічна праця.

На жаль, статистичні дані все ще знаходяться під сімома печаттями у тов. Старовського. Економісти ще позбавлені можливості їх опрацьовувати і приречені до ролі начотчиків і повторювачів старих формул, старих даних. Це одна з причин, чому не видно творчої праці наших економістів" 1/.

Мікоян обвинувачує начальника ЦСУ Старовського, хоч усім відомо, не виключаючи самого Мікояна, що Старовський тільки виконує розпорядження ЦК комуністичної партії, тримаючи "під сімома печаттями" невідгідні для публікації статистичні матеріали. За збереженням таємности цих матеріалів пильно слідкують також органи державної безпеки.

Всім відомо, що колективізоване сільське господарство на протязі всього свого існування не виходить з постійної кризи. Колективізація не принесла Советському Союзу "великої кількості засобів харчування та сировини для промисловости". Не дали відчутних вислідів і міроприємства для піднесення сільського господарства, що були здійсненні "колективним керівництвом" після вересневого пленуму ЦК КПСС в 1953 році. Всі ці невдачі доводиться приховувати не лише від вільного світу, але й від власних науково-дослідчих інституцій, побоюючись, щоб ці відомості не поширились в масах. Це є головною причиною, що на протязі двадцяти років статистичні збірники в СРСР не видавались.

Збірник, який щойно вийшов, мало допоможе советським ученим в їхній праці. Всі статистичні матеріали, що не вигідно характеризують важливіші галузі народнього господарства, в збірник не увійшли, або заховані за відсотковими показниками. І навпаки, все, що бодай трохи надається для пропаганди, висувається на перший плян та розробляється в різних варіантах.

Спинимось на деяких підставових моментах. У збірнику "Сільське господарство" подано в 47 таблицях. Розділ починається таблицею "Розподіл сільськогосподарських земель та забезпечення сільського господарства машинами та приладдям в царській Росії і тепер" ^{2/}. Під таблицею є пояснючий текст. В таблиці наводиться, що в царській Росії із загальної кількості сільськогосподарських земель 367 міль. гектарів, поміщики, царська родина і монастирі мали 152 міль. га. В поясненні під таблицею говориться:

"В результаті Великої Жовтневої революції селяни одержали більш ніж 150 міль. га колишніх поміщицьких, царської родини, монастирських та державних земель" ^{3/}.

Пояснено це так, що майже всі землі нетрудового користування советська влада передала селянам. Між тим ще в квітні 1917 р. на партійній конференції Ленін вимагав:

"Утворення з кожного поміщицького маєтку достатнього розмірами взірцевого господарства" 4/.

Тому для виконання програми партії в аграрному питанні советська влада після жовтневого перевороту організувала понад 3 тисячі радгоспів 5/. В 1940 р. в СРСР нараховувалось 4159 радгоспів, значить безпосередньо після революції було організовано понад 72% радгоспів 6/. Таким чином відомості про передачу советською владою поміщицьких та інших земель селянству не цілком відповідають дійсності і призначені для пропаганди, бо селянам були передані тільки дрібні маєтки та церковні землі.

В збірнику подано, що советська влада звільнила селянство від орендних платень поміщикам, а також від видатків на купівлю землі, разом на суму 700 міль. карбованців 7/. Але це звільнення для селянства не мало особливого практичного значення, бо всі натуральні і грошові податки на землю за советської влади були вищі, ніж орендна платня за землю.

В таблиці вміщені також відомості про соціальний склад селянства до советської влади і перед розгорненням колективізації / в 1928 - 29 р./ . У відомостях показано, що за час воєнного комунізму і нової економічної політики кількість середняків з 20% піднеслась до 60%, а кількість бідняків з 65% до часу колективізації зменшилась до 30% 8/. Такі різкі зміни в соціальному складі селянства за короткий час існування советського режиму явно перебільшенні для пропагандної мети.

Тенденційно в збірнику наведено також відомості про сільськогосподарське знаряддя, яким селяни обробляли землю до советської влади. "Селянські господарства до революції обробляли землю примітивним сільськогосподарським знаряддям", - говорить в збірнику 9/. Як доказ, вміщено відомості про кількість сох, дерев'яних плугів і борон, що їх мали селянські господарства за переписом 1910 року. Інших сільськогосподарських знарядь нібито в селянських господарствах й не існувало. Між тим відомо, що в Україні, Кубані, в Прибалтиці, на Поволжю, в Сибірі і в інших частинах кол. імперії сохи, дерев'яні плуги і борони в селянських господарствах не вживалися.

Кількість підприємств суспільного харчування державної і ко-
оперативної торгівлі за типами підприємств

/ в тисячах одиниць, на кінець року/

Роки	Фабрики- кухні	Їдальні і ресторани	Кавярні	Закусочні і буфети	Разом
1940	0,133	44,5	2,4	40,6	87,6
1946	0,115	40,4	8,1	21,9	70,6
1950	0,092	31,0	8,9	55,4	95,4
1955	0,095	43,1	9,7	65,2	118,1

Дані Статистичного збірника ^{22/} дають також уяву про технічне устаткування підприємств суспільного харчування. Треба визнати, що кількість холодильного оснащення за ті 5 років / 1950 - 1955/, про які в збірнику є дані, дійсно зросла, і це дало підставу авторові статті про советську торгівлю в "Віснику статистики" ^{23/} зробити оптимістичні висновки. Наступна таблиця ілюструє забезпечення підприємств суспільного харчування холодильним устаткуванням.

Підприємства міністерства торгівлі і головкурсів міністерств

Кількість під- приємств, що мають холодиль- не оснащення	1950	1954	1955	Всього підпри- емств в 1955 р. в тисячах
	10 798	24 702	35 235	82,9
" "	Підприємства цен- тросоюзу даних не- ма		6365	35,2
	Разом:		41 600	118,1

На 118,1 тис. підприємств лише 41,6 тис. мають холодильники; стосовно підприємств, що торгують товарами, які швидко псуються, відсоток підприємств, що мають різного роду холо-
дильне оснащення, дещо інший: для державних підприємств - 43,1%, для кооперативних - 19,0% ^{24/}.

Новий статистичний збірник докладними цифровими показниками прагне зміцнити міт про неперевершену механізацію сільського господарства в ССРСР. Між тим факти свідчать, що в колгоспах, особливо середньої і північної смуги, під час посівної та збиральної кампанії низка праць переводиться ручним способом. Так в Білоруській ССР в 1956 році

"Збирання зернових культур в значній частині колгоспів республіки, як правило, провадиться тільки ручним способом. На 20 серпня комбайни зібрали тільки п'яту частину зернових, а чотири п'ятих зібрано руками. В Молодечинській та Вітебській областях добова виконність на один комбайн творить всього 0,4 - 0,9 гектарів, замість 8 га за нормою" 16/.

Вбивча характеристика "найбільшого механізованого господарства в світі" вміщена в журналі "Новый мир". Ось як советський автор А. Ханьковський у статті "Рік перелому" схарактеризував механізацію сільського господарства:

"Перш за все твердження, що сільське господарство ССРСР є найбільш механізованим у світі, не відповідає дійсності. Так, наприклад, вже в 1940 році в сільському господарстві США було понад півтора мільйона тракторів, а в 1950 році - 3,6 мільйона. На один трактор в цій країні випадало тільки 54 гектари оранки. Комбайнів і тягарових автомашин в США було також більше, ніж у нас. Енергоозброєність сільськогосподарської праці в США була вища, ніж у нас" 17/.

Наявна відсталість механізації сільського господарства Советського Союзу в порівнянні з США підтверджується також такими цифрами. В статистичнім довіднику стверджено, що в 1940 році в сільському господарстві ССРСР було 531 тисяча тракторів, а в 1955 році - 844 тисячі 18/. Таким чином у США вже в 1950 році було у чотири рази більше тракторів, ніж в ССРСР в 1955 році.

Майже тридцять років тому в ССРСР ліквідовано приватне землекористування і заступлено радгоспно-колгоспною системою. Енергетика, техніка, кваліфіковані кадри механізаторів та інших фахівців зосередженні в державних машино-тракторних станціях. Можна було сподіватися, що в збірнику будуть показані висліди реконструйованого сільського господарства, в яких відбилося в

конкретних цифрах досягнення рослинництва та тваринництва. Але ці відомості подані у відсотках, без вказання вихідної бази, а частина відомостей випущена.

Звернімось до фактів. Одним з важливіших показників в сільському господарстві є валові збори зернових і технічних культур, а також виробництво продуктів тваринництва.

Валовий збір / амбарний урожай / зерна і технічних культур в ССРСР в збірнику вказаний у відсотках до 1950 р. 19/.

Таблиця 1.

Роки	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Зерно	100	97	113	101	105	129
в тім числі:						
пшениця	100	104	141	133	136	151
кукурудза	100	72	88	56	56	201
соняшник	100	97	123	146	106	207
цукр. буряк	100	114	107	111	95	147
бавовна-сирець	100	105	106	108	118	109
льон-дов-гунець /волокно/	100	76	83	64	85	149

З таблиці видно, що в п'ятій п'ятиріччі найвроджайнішим був 1955 рік. Виявляється, що жорстока посуха в 1955 році, що охопила Казахстан, значну частину Сибіру, частину Поволжя, Ставропільщину й Ростовську область - не відбилась на валовім зборі зерна і технічних культур. Навпаки, у порівнянні з 1954 роком всі культури дали значний приріст валових зборів. Тільки бавовни-сирцю зібрано на 9 відсотків менше, ніж в 1954 році.

Для визначення валових зборів зерна за роками в минулій п'ятиріччі в абсолютних цифрах використаємо відомості, що були подані Центральним статистичним управлінням - "Про підсумки

виконання державного плану розвитку народного господарства ССРСР в 1950 році". В цих відомостях сказано, що за даними Головної державної інспекції для визначення врожайности

"...валовий врожай зернових культур в 1950 році був 7 мільярдів 600 мільйонів пудів" 20/.

Цей, так званий збір збіжжя на корню, звичайно нижчий від амбарного збору на 20-23 відсотки ^{21/}. Виходячи з валового збору зерна, що наведений у збірнику, дістанемо в наступній таблиці валовий збір зерна за роки п'ятої п'ятирічки в мільйонах метричних центнерів ^{22/}.

Таблиця 2

Роки	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Валовий збір у відсотках	100	97	113	101	105	129
Урожай на корню	1246	1208	1407	1258	1308	1607
Валовий амбарний збір /на 20% нижче, ніж на корню/	998	967	1127	1008	1048	1287

Таким чином, валовий амбарний збір зерна за офіційним джерелом в 1955 році дорівнював 128,7 міль. тонн / 7 мільярдів 850 мільйонів пудів/. Центральне статистичне управління в річному повідомленні про виконання плану розвитку народного господарства ССРСР обмежилось загальниковим зазначенням про валовий збір зерна в 1955 році, не подаючи ніяких цифр. В повідомленні сказано:

"Не зважаючи на несприятливі метеорологічні умови в Казахстані і в низці інших східних районів, валовий збір збіжжя в цілому в країні був значно вищим, ніж в 1954 році" 23/.

Між тим валовий збір зерна в 1955 році був значно нижчим, ніж це подано в офіційних відомостях ЦСУ. В 1955 році амери-

канська сільськогосподарська делегація відвідала ССРСР і під час жнив побувала в Україні, на Кубані та на цілинних землях Казахстану й Сибірі. Перед своїм від'їздом із Советського Союзу делегація розмовляла з міністром радгоспів ССРСР Бенедіктовим. На питання американців про валовий збір зерна в ССРСР Бенедіктов заявив, що валовий збір зерна в 1954 р. становив понад 6 мільярдів пудів / 97,9 міль. тонн/. Урожай в 1955 році не відповідатиме очікуванням. План, що передбачав урожай більшим, ніж 7 мільярдів пудів / 114 міль. тонн/, не буде досягненим, обережно заявив американській делегації Бенедіктов ^{24/}.

Таким чином відсоткові показники значного збільшення амбарного валового збору зерна в 1955 році, у порівнянні з 1954 р., не відповідають дійсності. Це дає підставу думати, що в збірнику значно перебільшені й показники щодо збору інших культур в 1955 році.

Посівним площам в збірнику відведено чотири таблиці. Крім того в одній із таблиць показані посівні площі кукурудзи на зерно в союзних республіках ^{25/}. Ця таблиця особливо цікава. В 1955 році, за настирливими вимогами ЦК КПСС, особливо Хрущова, в усьому ССРСР було засіяно 17 917 міль. гектарів кукурудзи. Січневий пленум ЦК КПСС в 1955 році у своїй постанові так оцінював значення цієї культури:

"Кукурудза, як найважливіша зернова культура, повинна знайти широке розповсюдження у всіх районах країни ... Цінність кукурудзи полягає на тім, що ця культура одноразово розв'язує два завдання: поповнення зерна і вироблення із стебла кукурудзи доброго силосу" ^{26/}.

Але кукурудза не виправдала надій ЦК КПСС і ні одного із цих двох завдань не розв'язала: мало збільшила зернові ресурси і не дала значної кількості силосу. Щоб приховати цю невдачу, в таблиці про посіви кукурудзи на зерно вміщено доповнюючу графу. В цій графі показано, що в ССРСР крім 9111 тисяч гектарів, посіяних на зерно, додатково посіяно ще 8806 тисяч гектарів кукурудзи на силос і зелене підгодівля. Коли вияснилось, що кукурудза в середній смузі не дала зерна, в

збірнику майже половина посівів кукурудзи була виказана в доповнюючій графі. Покличимось на такий факт. На одній із нарад в 1955 році колишній секретар ЦК КП Білорусії Патолічев сказав:

"У цьому році ми повинні посіяти на зерно не менше 300 тисяч гектарів і на всій площі забезпечити високий врожай; 70-100 тисяч гектарів кукурудзи має бути засіяно на зелену підгодівлю" 27/.

Підсумовуючи висліди господарчого року на з'їзді комуністичної партії Білорусії, той самий Патолічев з огірченням визнав:

"Колгоспи республіки заклали кукурузного силосу всього лише 1100 тисяч тонн і окремо 87 тисяч тонн качанів молочно-воскової зрілості. А силосових споруд є на 3519 тисяч тонн" 28/.

В збірнику висліди посівів кукурудзи в Білорусії відбились так: в 1955 р. на зерно посіяно лише 70 тисяч гектарів і 248 тисяч га на силос і зелену підгодівлю. Білоруська ССР не вийняток. Не дала кукурудза зерна і в інших республіках ССРСР. Нижче містимо відомості про висліди посівів кукурудзи 29/.

Таблиця 3

Р о к и	1940	1950	1954	1955	Крім того в 1955 р. кукурудза на силос та зелену підгодівлю
	/ в тисячах гектарів /				
Російська СФСР	858	1076	1030	2966	60939
Білоруська ССР	-	0,2	3	70	248
Казахська "	10	51	49	160	655
Литовська "	-	-	-	17	135
Латвійська "	-	-	-	6	110
Естонська "	-	-	-	0,2	39

Цілком інші висліди дали посіви в республіках з приемливим кліматом для вирощування кукурудзи на зерно:

Українська ССРСР	1511	2757	2331	4773	1266
Молдавська "	842	471	454	555	53
Грузинська "	362	389	341	332	41

Посіви кукурудзи на зерно в багатьох випадках принесли колгоспам і радгоспам величезні втрати. В республіках і областях середньої смуги, щоб дати місце кукурудзі, із сівозміж нещадно усувалися такі культури, як маловрожайні: овес, ячмінь, коренеплідиди; в Білорусії та Прибалтиці були значно обмежені навіть посіви пшениці. Щоб заховати цей невдалий експеримент майже половина посівів кукурудзи була виказана, як незернова культура.

Не зважаючи на ряд ухвал комуністичної партії і советської влади видайність тваринництва в колгоспах і радгоспах залишається, як і давніше, дуже низькою. Дуже повільно і нерівномірно збільшується поголів'я скоту. Тому укладачі нового статистичного збірника перевели ряд безцеремонних змін у цифрових показниках про стан тваринництва. Так, щоб прикрасити соціалістичне тваринництво, в статистичному збірнику показано, що в 1916 році в сучасних кордонах ССРСР було великої рогатої худоби 58,4 мільйона голів^{30/}, а БСЗ подає, що великої рогатої худоби на цей рік було 60,6 мільйонів голів. Ще більші зміни внесено в відомості про кількість овець і кіз. За статистичним збірником в 1916 р. овець і кіз було 96,3 мільйона голів, а БСЗ подає - 121,2 мільйона голів^{31/}. Зменшення поголів'я великої рогатої худоби на 2,2 міль. голів, а овець і кіз на 24,9 міль. голів зроблено з метою показати, що тваринництво до жовтневого перевороту стояло нижче, ніж за советської влади.

Штучно збільшено також поголів'я так, що облік худоби перенесено з 1 січня на 1 жовтня. Відомо, що восени, перед тим, як переводити худобу до зимових хлівів, звичайно проводиться сортування її і частина йде на заріз або здається в порядку постачання державі. Стабільний стан худоби встановлюється щойно в січні. До 1953 року існував такий порядок, що облік худоби переводився 1 січня. Однак це було змінено і

облік перенесено на 1 жовтня. Ця маніпуляція значно збільшила поголів'я худоби в СРСР. Так на 1 січня 1953 р. свиней нараховувалось 28,5 мільйонів голів, а на 1 жовтня 1953 р. їх стало вже 51,1 міль. голів. Приріст надзвичайний: за 9 місяців кількість свиней збільшилась на 79% ^{32/}.

Виробництво підставових продуктів тваринництва /м'ясо, молоко, вовна, яйця/ в збірнику показані тільки у відсотках. Бракує відомостей про надой молока. Нема відомостей про стан птахівництва.

В таблиці "Кількість радгоспів у кінці 1955 р." нараховано 27 видів радгоспів ^{33/}. Окремо також вміщена таблиця під назвою "Основні показники сільськогосподарського виробництва" ^{34/}. В цій таблиці подано дані про те, скільки в середньому припадає на один радгосп робітників, тракторів, земельної і посівної площі, великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз. Але справжні виробничі показники господарчої діяльності радгоспів в таблиці відсутні. Наприклад, в групі бавовнярських радгоспів нема навіть окремих показників виробництва бавовни. В радгоспах, що мають спеціально плекати коней, подаються відомості, скільки там припадає тракторів, свиней, кіз і овець на один радгосп, і нема відомостей про кількість коней. За таким самим принципом побудована таблиця про показники господарчої діяльності колгоспів ^{35/}. В таблиці між першими показниками є відомості про неподільні фонди колгоспів, що в 1955 р. досягли 87,6 мільярдів карбованців. Чимало місця в таблиці відведено перерахунку посівних площ, зайнятих під зернові та інші культури в колгоспах. Подані також відомості про поголів'я худоби за видами. Між тим такі ж самі відомості вже були вміщені в збірнику на стор. 108 і 109. В таблиці є також дані про те, скільки щороку начисляється трудоднів в колгоспах. Нема в таблиці бодай середньоаритметичних показників оплати трудодня натурою і грошми. Нема даних про виробництво продуктів рослинництва, тваринництва, садівництва та інших галузів колгоспного господарства.

Роблячи висновки, слід сказати, що перелічені особливості нового статистичного збірника цілком визначають його мету і нап-

рямок. Укладачі збірника керувались тим, щоб залишити й надалі правдиві статистичні матеріали під "сімома печатами", що компроментують загальну систему сільського господарства в СРСР або окремі міроприємства, що їх провадить комуністична партія. І навпаки, в збірнику висувається на перший план все, що так або так можна віднести до досягнень "соціалістичного сільського господарства".

Тому в новому статистичному збірнику розділ "Сільське господарство" є непоганим підсібником для пропагандистів, але не є достатнім і серйозним джерелом для досліджень і узагальнень.

Бібліографічний показник

1. "Правда", 16.2.1956;
2. Народное хозяйство СССР. Статистический сборник. Москва, 1956, стор. 97 и 98;
3. Там же;
4. "Коммунист", № 18, декабрь 1956, стор. 68;
5. Там же;
6. Народное хозяйство СССР. Статистический сборник. Москва, 1956, стор. 137;
7. Там же, стор. 97;
8. Там же, стор. 98;
9. " " " " ;
10. " " " 138-154;
11. " " " 138;
12. " " " 143;
13. " " " 144;
14. " " " 146,147,148;
15. "Правда", 13.9.1953;
16. "Советская Белоруссия", 25.8.1956;
17. "Новый мир", № 12, декабрь, 1956, стор. 6;
18. Народное хозяйство СССР. Статистический сборник. Мос-

- ква, 1956, стор. 114;
19. Там же, стор. 101;
  20. "Известия", 27.1.1951;
  21. Прокопович С.Н. Народное хозяйство СССР, т. 1, изд-во им. Чехова, Нью-Йорк, стор. 208;
  22. Таблица составлена по вышеперечисленным источникам;
  23. "Правда", 30.1.1956;
  24. Soviet Diseloses Secret Farm Data, Welles Hangen. "The New York Times", 21.8.1955;
  25. Народное хозяйство СССР. Статистический сборник. Москва, 1956, стор. 114;
  26. "Правда", 2.2.1955;
  27. "Советская Белоруссия", 11.5.1955;
  28. Там же, 26.1.1956;
  29. Народное хозяйство СССР. Статистический сборник. Москва, 1956, стор. 114;
  30. Там же, стор. 118;
  31. БСЭ. Союз Советских Социалистических Республик. Москва, 1947, стор. 915;
  32. Народное хозяйство СССР. Статистический сборник. Москва, 1956, стор. 118;
  33. Там же, стор. 133;
  34. " " " 136;
  35. " " " 128.
-

Є. Гловінський

Советська торгівля

/ За матеріалами статистичного збірника "Советская торговля"/

Центральне Статистичне Управління при Раді міністрів ССРСР починає виконувати свої обіцянки, що були дані під час виходу в світ статистичного збірника "Народне господарство ССРСР". Вже з'явилися галузеві статистичні збірники "Промисловість ССРСР" і "Советська торгівля". Критичному розглядові цього останнього ^{1/} і присвячена ця стаття.

Збірник "Советська торгівля" має такі розділи:

- I - основні показники розвитку советської торгівлі - 11 таблиць;
- II - роздрібний товарооборот - 16 таблиць;
- III - товарова структура роздрібногo товарообороту - 21 таблиця;
- IV - товарові запаси - 16 таблиць;
- V - праця в советській торгівлі, витрати обороту в советській торгівлі - 18 таблиць;
- VI - індекси цін державної і кооперативної торгівлі - 5 таблиць;
- VII - матеріально-технічна база советської торгівлі - 36 таблиць;
- VIII - колгоспна торгівля - 15 таблиць;
- IX - роздрібна торгівля в великих містах - 4 таблиці;
- X - роздрібний товарооборот і товарові запаси по республіках, краях і областях - 21 таблиця;
- XI - торговельна мережа по республіках, краях і областях - 7 таблиць.

Як відомо в загальному статистичному збірнику "Народне господарство ССРСР" був розділ, присвячений советській торгів-

лі / під заголовком "Товарооборот"/. Цей розділ мав 21 таблицю, з котрих одна стосувалась зовнішньої торгівлі / в спеціальному збірникові проблеми зовнішньої торгівлі не порушуються/.

Роздрібний товарооборот на душу населення

Згідно з даними статистичного збірника, роздрібний товарооборот державної і кооперативної торгівлі, включаючи суспільне харчування, в розрахунку на душу населення в 1955 р. ніби складав 2541 карб. / у фактичних цінах/. З цієї суми припадало:

На харчові товари 1394 карб.

На нехарчові товари 1147 карб. ^{2/}

Сума 2541 карб. не являє собою повної суми видатків советського громадянина, що він їй видає. Існує ще колгоспний ринок; в 1955 р. обороти колгоспного ринку становили 8,9% ^{3/} до загальної суми всього роздрібного товарообороту по державній, кооперативній і колгоспній торгівлі. Таким чином товарооборот в цілому, в розрахунку на душу населення, є дещо більшим, а саме 2754 карб. В середньому на один місяць /за офіційними советськими даними/ це складає суму в 230 карб. Маючи деяку уяву про існуючі тепер / та в 1955 році/ ціни, можна ствердити, що ця сума є справді дуже незначна і до деякої міри вона свідчить про низький життєвий рівень советського населення. Звичайно, треба мати на увазі, що понад половину / 56,6% / ^{4/} населення Советського Союзу, це сільське населення, у якого потреба купівлі товарів значно менша.

Попробуємо вирахувати висоту роздрібного товарообороту на душу окремо міського і сільського населення. Як відомо, міське населення обслуговує головним чином державна і колгоспна торгівля, сільське населення - кооперативна торгівля. Розмір роздрібного товарообороту за цими галузями торгівлі складав ^{5/}:

	в мільярдах карб.
державна торгівля	347,3
кооперативна торгівля	154,6
колгоспний ринок	48,9

Разом: 550,8

Населення СРСР, згідно з урядовою советською оцінкою на квітень 1955 року, складало 200,2 мільйонів душ, у тім числі міського 87,0, сільського 113,2 мільйона душ ^{6/}. Таким чином товарооборот на одну душу міського населення ніби дорівнюється 4554 карб. / у місяць 379,5 карб./, а на одну душу сільського населення - 1365,7 карб. / у місяць 113,6 карб./.

к к

Цікаво порівняти розміри товарообороту на душу населення в СРСР з товарооборотом в країнах вільного світу.

Звичайно, не вільно забувати про труднощі подібних порівнянь. Головна трудність, яку належить побороти, це порівняння купівельної вартості советського карбованця з купівельною вартістю валюти тієї держави, з якою робиться це порівняння. Ми не маємо достатніх даних, щоб вивести середню зважену валют, що ми їх порівнюємо. Тому доводиться задовольнятися порівнянням цін на головні товари широкого вжитку.

Для порівняння візьмомо Німецьку Федеральну Республіку. Обсяг роздрібного товарообороту становив в Німеччині 50,6 мільярдів марок ^{7/}. Населення республіки складало приблизно 50 мільйонів душ. Таким чином товарооборот на одну душу населення становив приблизно 1000 м.м. Нижче наведена таблиця дає деяку уяву про співвідношення цін на основні продукти харчування й широкого вжитку непродуктового характеру в Західній Німеччині та в Советському Союзі ^{8/}.

Продукти харчування

Назва продукту	Одиниця міри	Ціна в Німеччині / в н.м. /	Ціна в СРСР /в карб./
Хліб білий пшеничний	1 кг	0,74	3,00
Мука пшенична	" "	0,76	3,50 - 4,60
Цукор рафінад	" "	1,36	9,40
Картопля	5 "	1,08	2,50
Яблука	1 "	0,79	8,00
М'ясо	" "	4,18 - 5,24	20,50 - 25,50
Масло	" "	7,00	26,80
Маргарина	" "	1,99	14,80
Молоко	1 літр	0,40	2,15 - 2,90
Яйця	1 шт.	0,29	0,70 - 1,00
Кава	1 кг	20,90	41,00

Дані таблиці показують, що в більшості випадків советські ціни перевищують ціни німецькі в 5 - 6 і більше разів. Виняток творять тільки ціни на картоплю і на каву / на яку в Західній Німеччині накладене велике мито/. Слід мати також на увазі, що до 15% усіх харчових продуктів мешканець СРСР купує на колгоспному ринку ^{9/}, де ціни приблизно на 30% вищі від цін державної і кооперативної мережі ^{10/}.

Порівняння цін на промислові товари широкого вжитку ще важче. Якість товарів тут відіграє особливу роль; градація цін у залежності від якості товару тут надзвичайно велика. Але деяку уяву про співвідношення німецьких і советських цін наступна таблиця все ж таки може дати ^{11/}.

Промислові товари широкого вжитку

Назва товару	Одиниця міри	Ціна в Зах. Німеччині /в нім.мар./	Ціна в ССРСР / в карб./
Вовняний чоловічий костюм	1 пара	115.00	540 - 700
Сорочка чоловіча, серед. якості/	1 шт.	12.40	64.80 - 107.00
Чоловічі півчеревики	" пара	25.70	265.-
Робочі черевики	" "	21.30	148 - 176.-
Ровер	1	166.00	620 - 700.-

Ми бачимо, що співвідношення цін на промислові товари ще більш некорисне для советського карбованця, ніж це було у випадкові цін на продукти харчування. Можна припустити, маючи звичайно на увазі всю умовність наших тверджень, що купівельна сила карбованця принаймні у 6 разів менша від купівельної сили німецької марки. Це наше твердження не розминається в основному з висновком, до якого прийшла делегація австрійського парламенту, що відвідала ССРСР в кінці 1955 року. Ураховуючи ціни на харчові продукти та промислові товари, ця делегація стверджує, що справжня ціна карбованця, маючи на увазі його купівельну міць, приблизно у 6 разів нижча його офіційного курсу, і один карбованець повинен дорівнюватись не шості, а одному австрійському шілінгу ^{12/}. А одна німецька марка дорівнює 6 шілінгам.

Таким чином можна дійти до висновку, що роздрібний товарооборот в Німецькій Федеральній Республіці в розрахунку на душу населення в переводі на карбованці складає принаймні 6000 карб., себто більш ніж удвічі більший, ніж в Советському Союзі. Мешканець Німеччини забезпечений товарами більш ніж удвічі краще, ніж советський, а що головне має змогу набувати ці товари.

Таблиця, що її подано в Статистичному збірнику і що подає розміри товарообороту на душу населення ^{13/}, цікава з іншого аспекти. Поруч з даними про розмір товарообороту на душу населення в середньому по всьому Советському Союзу в ній наводяться дані про розміри товарообороту на душу населення за окремими республіками.

З цієї таблиці видно, що лише три республіки / Естонська, Латвійська ССР та РСФСР/, а з нехарчових товарів чотири / названі в горі і Казахська ССР/ мають товарооборот вищий за середній по цілому ССРСР. Решта республік мають товарооборот на душу населення нижчий і навіть значно нижчий від середнього по ССРСР. Наприклад, в Молдавській ССР середній товарооборот на душу населення в харчових товарах більш ніж удвічі нижчий від середнього для ССРСР.

Роздрібний товарооборот на душу населення в 1955 р. в карб.

Товарооборот у цілому		Харчові товари		Нехарчові товари	
Республіка	сума	Республіка	Сума	Республіка	Сума
Естонська ССР	3565	Естонська ССР	1918	Естонськ. ССР	1647
Латвійська "	3320	Латв. "	1675	Латв. "	1645
РСФСР	2895	РСФСР	1658	РСФСР	1237
				Казахська "	1182
Туркмен. ССР	2380	Туркм. ССР	1269	Туркм. "	1111
Казахська "	2333	Казах. "	1151	Туркм. "	1080
Грузинська "	2098	Азерб. "	1101	Узбекська "	986
Азерб. "	2053	Укр. "	1027	Укр. "	978
Українська "	2005	Грузин. "	1008	Армян. "	962
Узбек. "	1958	Узбек. "	972	Таджик. "	960
Армян. "	1932	Армян.	972	Азерб. "	952
Таджик. "	1911	Таджик. "	951	Киргиз. "	902
Киргиз. "	1768	Киргиз. "	866	Литов. "	847
Литов. "	1710	Литов. "	863	Молд. "	813
Білор. "	1598	Білор. "	810	Білор. "	788
Молдав. "	1467	Молдав. "	654		

Цю нерівномірність в розподіленні роздрібного товарообороту в окремих республіках можна пояснити такими причинами:

1/ нерівномірним питомим тягарем міського і сільського населення в республіках;

2/ високим життєвим рівнем у прибалтійських республіках, що він у них ще залишився з часу їхньої незалежного існування;

3/ спеціальними привілеями, що ними користується у справі постачання населення столиця - Москва;

4/ великою кількістю туристів, що відвідують міста РСФСР - Москву й Ленінград. Треба мати на увазі дуже високий питомий тягар Москви й Ленінграду в загальному обсязі товарообороту ССРСР ^{14/}.

Товарооборот за 1955 р. у відсотках до всього радянського товарообороту:

	Роздрібна торгівля	Суспільне харчування	Увесь товарооборот
Москва	9,3	5,7	8,9
Ленінград	4,0	3,1	3,9
Разом:	13,3	8,8	12,8

Товарооборот на душу населення в Москві у 4 рази, а в Ленінграді більш ніж удвічі вищий, ніж середній товарооборот на душу в ССРСР. Як показує нижченаведена таблиця, об'єм товарообороту цих двох міст на душу населення значно перевищує обсяг товарообороту в інших великих містах ССРСР ^{15/}.

Товарооборот на душу населення в 1955 р. в тис.карб.

Москва	-	9,2
Ленінград	-	6,2
Горький	-	4,4
Куйбишов	-	4,1
Саратов	-	4,1
Київ	-	5,8
Мінськ	-	5,5

Тбілісі	-	4,3
Баку	-	4,0

5/ Привілейованим постачанням спеціально промисловими товарами Казахської ССР у зв'язку з новим заселенням освоєних земель / за офіційними деклараціями ред./.

Постачання населенню предметів середнього комфорту

Під предметами середнього комфорту треба розуміти ті знаряддя культурного і побутового призначення, котрі населення купує тоді, коли головні нагальні потреби людини в харчах, одязі та житлі вже задоволені. В XIX і початках XX сторіч предметами середнього комфорту вважались: всякого роду меблі, піаніно, фотоапарати, патефони, ровери, годинники. В останній час особливо ролю відіграють такі товари, як радіоприймачі, телевізори, холодильники, машини до прання, пилососи, мотоцикли. Якраз щодо цих предметів у статистичному збірнику ми знаходимо не тільки цінностевий показник проданих товарів, але й обсяг - кількість штук товарів, надісланих в державну і кооперативну мережу для продажу населенню. Большевицька пропаганда особливо підкреслює розвиток продукції і продажу цих предметів, як показник зростання добробуту населення ^{16/}. Але це твердження треба приймати з великими застереженнями. Зріст продажу предметів середнього комфорту може бути показником зросту добробуту населення тільки тоді, коли ці предмети йдуть дійсно в гушавину населення, стають власністю справді широких мас населення. Поки цього нема, наявність і продаж цих предметів та зріст їх продажу є тільки показником зросту добробуту горішніх шарів населення, його керівної верхівки.

На підставі даних Статистичного збірника ми можемо мати уяву не лише про розмір продажу цих предметів за декілька останніх років, але й вирахувати, скільки їх є в даний момент /на 1 січня 1956 р., бо за 1956 рік даних в збірнику нема/ у

населення, приймаючи до уваги, що постачання населення цими предметами почалось недавно, а також і те, що в своїй більшості це предмети довгочасного вжитку. Беремо тільки ті предмети, продаж яких, згідно з даними збірника, почалась з 1950 року і щодо яких у збірнику є дані про кількість проданих товарів за всі 6 років.

Назва товару	1940	1950	1951	1952	1953	1954	1955	Разом
			в тисячах		штук			
Хатні холодильники	-	1,2	14,5	28,0	49,5	88,0	144,0	325,2
Машини до прання	-	0,28	3,2	6,1	3,6	44,0	83,0	140,2
Пилососи	-	6,0	14,0	18,5	43,0	126,0	121,0	328,5
Телевізори	0,3	12,0	54,0	68,0	122,0	287,0	483,0	739,3

Телевізорів в 1940 році було продано всього 300 штук. Очевидно під час війни телевізори не продукувались, ледви чи їх виробляли і в перші роки після війни. Також мабуть і продукція холодильників, машин до прання та пилососів, якщо вони й вироблялись до 1950 року, була такою незначною, що будь-який вплив на наш висновок ця кількість виявити не може.

Якщо виходити із кількості самостійних господарств в СРСР у 60 мільйонів, то мусимо прийти до висновку, що забезпеченість населення предметами середнього комфорту на 1 січня 1956 року була дуже незначна. Телевізори мали трохи більше ніж 1% господарств, холодильники і пилососи тільки у $\frac{1}{2}\%$, машини до прання у $\frac{1}{4}\%$ господарств. У цьому відношенні Союз відстає далеко від західноєвропейських країн. Так, наприклад, в Німецькій Федеральній Республіці кожне восьме господарство має холодильник, 13% - машини до прання $\frac{17}{100}$.

Скільки німецьких господарств в Німецькій Федеральній Республіці мають телевізори і пилососи, ми не знаємо, але, наприклад, телевізорів у 1955 році було продано трохи менше, ніж у Советському Союзі - 400 000 штук $\frac{18}{100}$. Якщо навіть припус-

тити, що в 1956 році було продано в ССРСР предметів середнього комфорту значно більше, ніж в 1955 р., то й тоді поганий стан постачання населення мало зміниться. Предметами середнього комфорту користується в ССРСР чисельно невеликий прошарок населення - бюрократи партійного апарату, господарського, вищі старшини. В гушавину населення, до колгоспника і робітника ці предмети не доходять.

Суспільне харчування

Суспільне харчування мало б займати поважне місце в задоволенні вимог споживачів. У 1955 році товарооборот суспільного харчування державної і кооперативної торгівлі в ССРСР за офіційними даними його становив 58,8 мільярдів карб., тоді як товарооборот роздрібною мережі цих видів торгівлі в цьому ж році дорівнював 443,1 мільярдів карб. Через підприємства суспільного харчування населення одержало в 1955 році 29% всієї кількості м'яса і м'ясних виробів, що були продані в державній і кооперативній торгівлі, 13% товщів, 25% молока і молочних виробів, 30% яєць, 18% печива й цукорків, 21% городини, 16% овочів, інших продовольчих товарів / кава, прянощі, гриби, вироби з сої, вітаміни і т.д./ - 26%^{19/}. Кількість підприємств суспільного харчування державної і кооперативної торгівлі, що була значно зменшилася під час війни, тепер відновлена. Але це відновлення:

"...відбувалося в повознні роки переважно за рахунок закусочних і буфетів при недостатнім зрості кількості ідалень і ресторанів. Між тим, основним видом підприємств суспільного харчування є ідальні, ресторани, кавярні" 20/.

Як ілюстрацію до цього твердження подаємо таблицю, що була укладена на підставі даних статистичного збірника 21/:

Кількість підприємств суспільного харчування державної і ко-
оперативної торгівлі за типами підприємств

/ в тисячах одиниць, на кінець року/

Роки	Фабрики- кухні	Їдальні і ресторани	Кавярні	Закусочні і буфети	Разом
1940	0,133	44,5	2,4	40,6	87,6
1946	0,115	40,4	8,1	21,9	70,6
1950	0,092	31,0	8,9	55,4	95,4
1955	0,095	43,1	9,7	65,2	118,1

Дані Статистичного збірника ^{22/} дають також уяву про технічне устаткування підприємств суспільного харчування. Треба визнати, що кількість холодильного оснащення за ті 5 років / 1950 - 1955/, про які в збірнику є дані, дійсно зросла, і це дало підставу авторові статті про советську торгівлю в "Віснику статистики" ^{23/} зробити оптимістичні висновки. Наступна таблиця ілюструє забезпечення підприємств суспільного харчування холодильним устаткуванням.

Підприємства міністерства торгівлі і головкурсів міністерств

Кількість під- приємств, що мають холодиль- не оснащення	1950	1954	1955	Всього підпри- емств в 1955 р. в тисячах
	10 798	24 702	35 235	82,9
" "	Підприємства цен- тросоюзу даних не- ма		6365	35,2
	Разом:		41 600	118,1

На 118,1 тис. підприємств лише 41,6 тис. мають холодильники; стосовно підприємств, що торгують товарами, які швидко псуються, відсоток підприємств, що мають різного роду холо-
дильне оснащення, дещо інший: для державних підприємств - 43,1%, для кооперативних - 19,0% ^{24/}.

Таким чином для оптимізму підстав нема: більш половини державних підприємств суспільного харчування, що продають швидкокопсувні товари - їдальні, ресторани, буфети, закусочні - та понад 4/5 підприємств Центросоюзу холодильним устаткуванням не забезпечені.

За твердженням советської пропаганди останнього часу увага советських керівних кіл зосереджується на т.зв. прогресивних формах обслуговування в підприємствах суспільного харчування: самообслуга, продаж обідів додому, приймання попередніх замовлень на обіди, продаж абонементів. Цим питанням була присвячена всесоюзна нарада суспільного харчування, що відбулась у Москві в кінці січня 1957 р., на якій, між іншим, виступав і Мікоян. В таблицях Статистичного збірника цей процес впровадження "прогресивних" методів обслуговування не відбувся. Але у "Віснику статистики" вже друкуються матеріали вибіркового обслідування їдалень, що були переведенні на самообслуговування 25/.

Таблиця основних показників праці досліджених їдалень, що були переведенні на самообслуговування, виявляє працю їдалень у II кварталі 1955 р. після переводу. Дійсно, ціла низка показників показує деяке збільшення. Збільшився і чистий прибуток / з 2,5% до 2,6% /. Але збільшення кількості робітників на одну їдальню / в 1955 р. - 37, в 1958 - 38 при рівночаснім зменшенні робітників торговельної зали з 10 до 8 / свідчить, що основної мети - скорочення службового персоналу - перехід на самообслуговування не забезпечив. Можна сумніватися, що перехід на самообслуговування дійсно принесе будь-які покращання для відвідувачів їдалень: замість того, щоб очікувати їжі сидячи за столом, відвідувач повинні тепер стояти в черзі. Натомість кількість персоналу в їдальнях не зменшується, а збільшується.

Бібліографічний показник
-----

1. Советская торговля. Статистический сборник, Государственное статистическое издательство. Москва, 1956, стор.352;
2. Цит. вище збірник "Советская торговля", стор. 32;
3. Там же, стор. 19;
4. Народное хозяйство СССР, Статистический сборник. Государственное статистическое издательство, Москва 1956, стор. 17;
5. Цит. вище збірник "Советская торговля", стор. 19;
6. Цит. вище збірник "Народное хозяйство СССР", стор.17;
7. Die Umsätze der Einzelhandelsgeschäfte im Jahr 1956. "Wirtschaft und Statistik, Herausgeber Statistisches Bundes Verlag D. Kohlhammer, Stuttgart, 9. Jahrgang, N.F.,Heft 1, Januar 1957, S.36.
8. Таблица складена: для НФР - Wirtschaft u. Statistik 1957, кн. 2, стор. 98^X; для СССР - на підставі: а/ даних американських туристів, про що побували в СССР в 1955 р. /матеріали Інституту/; б/ даних делегації австрійського парламенту - " Die Zukunft ", Wien, Januar 1956 - Beobachtung zum Lebensstandart von Karl Szernetz -цит. за тижневиком "Освобождение", № 43, 12.10.1956, стаття В. Болдырева "Заработная плата и цены на продовольственные товары в СССР"; в/ Х.Аллик, Жизненный уровень рабочего класса Эстонии, "Коммунист", 1956, № 18, стор. 84;
9. Цит. вище збірник "Советская торговля", стор. 19;
10. Аллик Х.Жизненный уровень рабочего класса Эстонии, "Коммунист", 1956, № 18, стор. 84;
11. Джерело ч.9;
12. Джерело ч 9-б;
13. Цит. вище збірник "Советская торговля", стор. 57;
14. Там же, стор. 193;
15. Там же, стор. 134;
16. Радио Москва, 11.6.1957;
17. "Süddeutsche Zeitung", München, 4.7.1957;

18. Dr. Carl von Katzler. Kartel-Fibel. Deutsche Industrie-
verlags - GmbH, Köln. 1955, S.36; Порівняльно з іншими пред-
метами середнього комфорту велика кількість проданих телевізо-
рів в ССРСР пояснюється тим, що телевізори купують переважно
суспільні установи : клуби, читальні, палаци культури і т.п.

19. Цит. вище збірник "Советская торговля", стор. 61;

20. Партигул С. Развитие советской торговли. "Вестник
статистики", Госиздат, Москва, 1957, № 1, стор. 27;

21. Цит. вище збірник "Советская торговля", стор. 144;

22. Там же, стор. 162, 164;

23. Партигул С. Цит. праця, стор. 27;

24. Обеспечить подъем общественного питания. "Советская
торговля, 1957, № 3, стор. 1-5;

25. Основные итоги выборочного обследования столовых, пе-
реведенных на самообслуживание. "Вестник статистики", 1957,
№ 3, стор. 91-93.

Р. Карча

Народня освіта в ССРСР в освітленні Статистичного збірника

Минуло 17 років від того часу, коли був виданий останній статистичний збірник "Культурне будівництво в ССРСР"/1940 рік/. Виходячи з політичних міркувань, советські статистичні органи дотепер утримувались від публікацій систематичних даних, обмежуючись до уривчастих повідомлень про виконання народногосподарчих плянів у царині культури.

В своєму виступі на ХХ з'їзді КПСС А. Мікоян багато говорив про непорядки, що творились за життя Сталіна в царині наукового дослідження і зокрема в статистиці, та подав надію, що в майбутньому слід покінчити з давнішою практикою утаємнення статистичних даних і підкоренням їх дотеперішнім настановам ^{1/}. Здавалося б після цього, а особливо після широкої кампанії розвінчування Сталіна, що станеться певне наближення советської статистики до правди. Але, на жаль, ці очікування не виправдались. Прикладом цього може бути новий статистичний збірник "Народне господарство ССРСР".

В розділі цього довідника, що присвячений культурі, наведено 24 таблиці, що мали б характеризувати динаміку кількості учнів, учителів, шкіл, наукових катедр, науково-дослідчих установ, бібліотек, кіно і т.п. Деякі з них подані і в національному розрізі, по союзних республіках. Але наукове значення всіх цих даних знижується тим, що в основі їх вибору і опрацювання покладено давніший принцип інтересів партійної пропаганди, що є головною вадою советської методології. Тут звертає на себе увагу одно явище: не дивлячись на ідейну пустку і порочність советської культури, якраз у цій царині є порівняльно високі кількісні показники. Це - головне свідчення того, що диктатура не відмовляється від своєї методи підкорення статистики інтересам комуністичної пропаганди. Все те,

що радянський уряд вважає для себе корисним в даний момент або в певний період часу, виставляється у перебільшеному вигляді, а те, що не корисне - зменшується або й зовсім промовчується.

В таблицях, що ми їх розглядаємо, цей принцип дотримується, в основному, такими методами.

Перший метод - це довільний вибір показників у той період часу, коли спостерігається релятивно високий зріст кількості учнів, учителів, шкіл і т.д. І, навпаки, в таблицях пропущено дані за час, коли відбувались в СРСР глибокі соціальні потрясення, що були викликані специфічним характером режиму, і, отже, від'ємно відбивались на тих показниках. Так, у більшості таблиць взято до уваги тільки рекордові учбові роки: 1927/28, 1940/41, 1950/51. А роки колективізації / 1929 - 1931/, коли відбувалась ліквідація мільйонів селянських родин, роки масових чисток / 1936 - 1937/ і, нарешті, роки другої світової війни / 1941 - 1945/, коли величезна кількість учнів, студентів, учителів і решти населення частково вмерли, частково лишились за кордоном, а частково були зіслані на Сибір за колаборацію з німцями - наводяться дуже рідко.

Ось типова в цьому сенсі таблиця кількості шкіл, учнів і вчителів ^{2/}:

	1927/28	1940/41	1950/51	1955/56
Всього шкіл /включно зі школами робітничої, сільської молоді і дорослих/ тисяч х/	120	199	222	213
У тім числі середніх шкіл	-	19	19	34
Кількість учнів -тис. ^{xx/}	11 589	35 528	34 752	30 070
У тім числі 8-10 клас.	-	2558	1836	6159
Кількість учителів-тис.	349	1237	1475	1733

х/ В результаті реорганізації шкільної мережі і закриття частини дрібних початкових шкіл та переводом учнів в інші школи, в останні роки п'ятої п'ятирічки загальна кількість шкіл зменшилася; - примітка Статистичного довідника "Народне господарство СРСР", стор. 222.

xx/ Зменшення кількості учнів пояснюється тим, що, починаючи з 1949/50 шк. року, в школи вступили діти воєнних літ, коли народжень було значно менше; - примітка в цитованім довіднику, стор. 222.

Само собою розуміється, що при такому підборі показників / тільки самих рекордних років/ створюється неправдивий образ безперервного і рівномірного піднесення в царині освіти та збільшення основних показників його об'єктів. Винятком є, як показано в примітці, факт зменшення кількості дітей шкільного віку, починаючи з 1949/50 року, як вислід зменшення народжень під час війни.

Наслідки війни у цьому відношенні були дійсно згубні. Наприклад, школярів 1 - 4 клас було / в мільйонах/ ^{3/}:

Роки	Всього	У містах	У селах
1940/41	21,37	5,33	16,04
1950/51	19,67	6,14	13,53
1954/55	12,70	5,10	7,60
1955/56	13,60	5,70	7,90

Тут особливо кидається в вічі раптове зменшення кількості учнів на селах. Тоді, коли в містах кількість школярів 1 - 4 класу зменшилась за час з 1950/51 до 1955/56 рр. лише на 8%, на селі вона впала майже до 40%. Це вказує на те, що село під час війни зазнало не лише воєнного лиха: наприклад, ліквідація республіки німців Поволжя та виселення її населення в Сибір, виселення населення Криму, Калмикії, Чечено-Інгушетії та Карачай-Балкарії, що являли собою, в загальному, сільське населення, не могло не відбитись / в сенсі раптового зменшення/ на кількості учнів.

Інша метода - це змішання показників якісно неоднакових об'єктів і підведення їх під одну рубрику як тотожних.

Змішуються, наприклад, показники нормальних загальноосвітніх шкіл / початкові, семирічні, середні/ і учнів у них з показниками вечірніх шкіл для дорослих та шкіл робітничої і сільської молоді, що безпосередньо заняті в сільськогосподарському та промисловому виробництві. Тим часом ці вечірні школи ні своєю програмою, ні в учбово-матеріальному відношенні

не можуть бути прирівняні до нормальних шкіл. Багато з цих шкіл не мають належних учительських кадрів, приміщень та учбових приладь. Учні вечірніх шкіл / молоді робітники та колгоспники, що не встигли закінчити нормальну школу під час та після війни/, працюючи в важких умовах колгоспів та в промисловості, масово залишають навчання, не доводячи його до кінця. Навіть советська преса не приховує важкого стану цих шкіл. "Учительская газета", наприклад, пише:

"Кількість вечірніх шкіл та учнів у них з року на рік збільшується. Але в організації навчання робітничої і сільської молоді є чимало серйозних недоліків, що перешкоджають нам притягнути до цих шкіл більше молодих виробників. Серйозним недоліком є значний відсів учнів. У Московській області, наприклад, при загальній кількості учнів у школах робітничої молоді 43,5 тис. за рік відсіялось 12 тисяч. У Мурманській області перед кінцем минулого учбового року кількість учнів у цих школах зменшилась на 40%. Великий відсів і в інших областях та краях, особливо в школах сільської молоді ... Великий відсів пояснюється перш за все тим, що далеко не всюди молоді робітники і колгоспники, що вступають в школу, мають сприятливі умовини для навчання" ⁴/Підкреслення наше, Р.К./.

Таке ж саме переплутування показників бачимо і в таблицях, що стосуються вищих шкіл / див. збірник стор. 227, 228, 229/. Наприклад, студенти-позаочники, як правило, фігурують нарівні з дійсними студентами вищих учбових закладів. Тим часом, не зважаючи на формальну ідентичність програм позаочної і стаціонарної освіти, вони /учбові заклади/ фактично один від одного дуже відрізняються. Як відомо, в циклях технічних, медичних, фізико-математичних і навіть хеміко-біологічних та агрономічних наук позаочне навчання відіграє дуже малу роль. Мовиться головним чином про студентів-позаочників з гуманітарних наук, а особливо педагогічних.

Ці позаочники, це у великій більшості учителі семирічних і середніх шкіл, що були прийняті на працю без закінченої освіти, а тому зобов'язані перед державою доповнити свою освіту через систему позаочного навчання. Але знову ж таки в важких умовах советської дійсності / відсутність підручників, плу-

танина з програмами, навчальними планами, інструкціями, затримка з перевіркою студентських праць - рецензій, утруднення з організацією зимових та літніх сесій і консультацій, як наслідок транспортних труднощів, перевантаженість учителів понад нормсвим навантаженням у школі і т.п./ дуже незначна частина позаочників кінчає повний курс учбових закладів. Переважна більшість із них звичайно відсівається, а решта роками числиться в списках позаочників, являючи собою об'єкт для маніпуляцій советських статистиків. Сама советська преса не приховує того факту, що система позаочного навчання є другорядною, а тому заведбаню ділянкою, на яку вище начальство дивиться скрізь пальці. Г. Єлагін, на всесоюзній нараді позаочного навчання в 1953 році, скаржився на бездіяльність міністерства вищої освіти ССРСР:

"На протязі багатьох років 300 тисяч позаочників фактично були позбавлені навчального керівництва ... Складається враження, що в уяві працівників міністерства вищої освіти ССРСР позаочне навчання є чимось доповнючим до очного" 5/.

Тим часом ця "доповнюча", вірніше, другорядна система вищої / та й середньої/ професійної освіти, як виказують таблиці, має тенденцію дальшого розвитку. Так, в 1940/41 шкільному році кількість позаочників у вищих учбових закладах була 392 тис., в 1950/51 - 484 тис., в 1954/55 - 484 тис., а в 1955/56 - 639 тис. 6/. Таке понад міру велике поширення позаочного сектору за рахунок нормальної системи освіти нічого доброго не обіцяє в майбутньому в сенсі покращання низької якості підготовки советських фахівців.

Третій метод - це утаємничення показників деяких об'єктів і включення їх у нормальні показники. Так, наприклад, дитячі будинки включені в списки нормальних загальноосвітніх шкіл. Справа в тім, що в них виховуються не лише сироти, але й діти політично репресованих батьків, що кваліфікуються як "вороги народа", у зв'язку з чим програми і настанови цих учбово-виховних закладів різко відрізняються від нормальних. До того, багато з цих установ, т.зв. "дитячі колонії", знаходяться під зарядом МВД і являють собою своєрідні концентра-

ційні табори для неповнолітніх. Тому вивчання в них має характер "утилітарно-трудоий", щоб загородити вихованцям шлях у вищі школи та використати їх лише як робочу силу на підприємствах^{х/}. Це визнає й офіційна советська преса. Так, згідно з запевненнями проф. Мединського, головним завданням дитячих будинків є "трудоє виховання і трудоє навчання". За його думкою, мета трудоєго виховання - прищепити дітям "любов і соціалістичне ставлення до праці" та дати вихованцям трудоє звички для оволодіння професією^{7/}.

Взагалі советська статистика приховувала дані про кількість дитячих будинків. А це тому, що ці установи в СРСР не є тимчасові, як в країнах вільного світу, а стали невідривною частиною советської системи, де провадиться постійна війна між режимом і уярмленими масами підсоветських народів. Лише в педагогічній літературі, та й то уривками, інколи зустрічаються дані про дитячі будинки. Наприклад, у "Педагогічній енциклопедії" видання 1930 р. ми знаходимо такі показники:

Роки	Кількість дитячих будинків	Кількість дітей / в тис./
1921	5251	260,6
1922	7815	451,6
1923	7121	433,4
1924	4976	352,1
1925	3572	392,1
1926	2925	250,2 ^{8/}

В наступні роки, зокрема в тридцятих роках, дитячі будинки поповнювались новими контингентами дітей розкуркулених селян і дрібної буржуазії / "непмани"/, а пізніше - дітьми масово розстріляних чи засланих в концтабори советських інтелігентів / переважно "буржуазно-націоналістичних"/. Нарешті, під час війни, крім воєнних сиріт, залишились сотки тисяч безпритульних та бездоглядних дітей, батьки яких були розстріляні або зіс-

---

х/ Кастовий характер дитячих будинків видно з того факту, що дітей партійних робітників та комуністичних партизанів, що згинули під час минулої війни, не віддавали в дитячі будинки; вони вступали в т.зв. "суворовські" і "нахімовські" школи, що були створені на взірець колишніх кадетських корпусів.

лані в концтабори, як коляборанти. Ми не знаємо й приблизної кількості дитячих будинків і кількості вихованків у них. За даними згаданого проф. Мединського, кількість вихованців дитячих будинків у 1946 р. досягла 400 тис. чоловік ^{9/}.

Крім того віднесені, без подання назв, у списки нормальних шкіл фабрично-заводські училища і т.зв. школи трудових резервів, що були заведені на початку війни / 1940 р./ . Як відомо, ця система шкіл основана на принципі примусового набору /"порядком мобілізації"/ контингентів із селянської і робітничої молоді для підготовки робітників важких професій / шахтарі, будівельні, шляхові та інші робітники/. За уривковими даними ^{10/}, кількість шкіл цього типу на 1 січня 1948 р. досягло 4197, що охоплювали 1 міль. 24 тис. учнів. Але яка динаміка кількості цих шкіл та учнів в них у пізніші роки - ніде відомостей нема. Відомо тільки, що ці установи весь час функціонували / з щорічним набором біля мільйона учнів/, а з першого року шостої п'ятирічки мережа їх поширюється на 44%. Іншими словами, дані про ці школи, як і дані про дитячі будинки, советська статистика приховує, і в збірнику про них нічого не говориться.

Не можна поминути мовчанкою також даних, що характеризують учительські кадри. Якщо вірити таблицям збірника /стор. 222/, кількість учителів незмінно зростала, а школи постійно забезпечувались кваліфікованими кадрами. Але це не відповідає дійсності. Таблиця приховує, що советська школа ніколи не була забезпечена вчителями з відповідною освітою і керівництво змушене було постійно zatrudнювати людей, що не мали належної для вчителів освіти. За даними журналу "Советська педагогіка" ^{11/}, кількість подібних осіб серед працюючих у школі вчителів навіть в передвоєнній 1940 році складала 50% загалу. Так, наприклад, в 1 - IV клясах шкіл РСФСР вчителі без належної освіти складали 33,6%, в V - VIII клясах - 65% і в VIII - X клясах - 43%.

Війна 1941 - 1945 рр. ще більш поглибила кризу вчительських кадрів. Тисячі й десятки тисяч молодих учителів не вернулись з фронту. Їх місця зайняли особи інших професій та мо-

людь, але без належної загальної та педагогічної освіти. За нестатистичними даними, половина вчителів загальноосвітніх шкіл не мають належної освіти. За повідомленням А.Г. Калашнікова / кол. міністра освіти РСФСР/, в 1947 р. 50% учителів сільських шкіл не мали відповідної кваліфікації ^{12/}. Дані пізніших років говорять, що стан все ще не змінився на краще. Це особливо відчувається в національних республіках. Так, наприклад, за даними часопису "Заря Востока" в Грузинській республіці "значна частина педагогів не відповідає своєму покликанню і перешкоджає навчально-виховавчій праці школи" ^{13/}. Вірменська преса скаржиться, що серед викладачів є багато людей, що недостатньо підготовлені для педагогічної праці і не здібні ні викладати, ні виховувати дітей ^{14/}. У школах Дагестану 1800 учителів самих початкових шкіл не мають середньої педагогічної освіти ^{15/}.

Нарешті слід відмітити, що советська влада, не будучи певною, що проблему вчительських кадрів пощастить успішно розв'язати шляхом збільшення контингентів студентства педагогічних учбових закладів, з 1956/57 учбового року відмовилась від дотеперішньої системи вузької спеціалізації вчителів V - X класів і перейшла до системи підготовки вчителів широкого профілю, з тим, щоб педагог міг викладати дві і три споріднених дисципліни ^{16/}.

Невідповідність між кількісними і якісними показниками можна спостерігати і в таблиці, що присвячена кількості наукових робітників.

Кількість наукових робітників

/ в тисячах/

	на 1 жовтня		
	1950 р.	1954 р.	1955 р.
Наукових робітників всього	162,5	210,2	223,9
В тім числі:			
в наукових установах	70,5	88,7	96,5

	на 1 жовтня		
	1950 р.	1954 р.	1955 р.
у вищих учбових закладах	86,5	114,2	119,1
на підприємствах, в апараті управління та в інших установах	5,5	7,3	8,3
Із загальної кількості наукових робітників мають науковий ступінь доктора наук	8,3	9,0	9,5
кандидата наук	48,5	69,2	78,0
Мають вчене звання професора	8,9	8,8	9,0
доцента	21,8	26,8	28,6
старшого наукового співробітника	11,4	14,0	14,6
молодшого наукового співробітника	19,6	16,2	17,1 ^{17/}

Фрагментарність цієї таблиці не дає уяви про стан наукових і науково-викладацьких сил ССРСР за довгий час. Іншим недоліком її є відсутність відомостей про вік, соціальний і партійний склад наукових кадрів. Ці два моменти вказують на те, що в динаміці кількості наукових робітників в ССРСР є пункти, що їх треба дбайливо приховувати, бо вони протирічать пропагандним твердженням советської влади. Характеристично, що кількість наукових робітників, які мають вчені степені доктора і кандидата наук творить щодо загальної кількості наукових робітників лише 39%. Кількість докторів і професорів зовсім незначна: всього біля 5%. При цім кидається в вічі раптове збільшення кількості кандидатів наук за останні 6 років. Як видно з таблиці, на одного доктора припадало кандидатів наук: в 1950 р. - 5,8, в 1954 р. - 7,7, в 1955 р. - 8,2.

Таке збільшення кількості наукових робітників за рахунок молоді советська пропаганда довгий час пояснювала як здорове явище, характеристичне для країн срціалізму. Наприклад, президент Академії наук ССРСР Несмеянов, у своєму виступі на

XX з'їзді партії, говорив, що в АН кількість наукових робітників за п'яту п'ятирічку збільшилась майже вдвічі і, головне, за рахунок "добре підготованої молоді". При цьому він додав, що деякі провідні інститути Академії стали молодіжними, маючи від 50 до 58% наукових робітників молодших 30 років, при чім кількість комсомольців між ними піднеслась за минулі п'ять років у 10 раз ^{18/}.

Але виявилось, що такий зріст кількості кандидатів наук і докторів / докторантуру в СРСР в 1956 році знесено / відбувався на нездоровім ґрунті советської системи, що, як тепер визнає й сама советська преса, не відповідає вимогам сучасної науки й техніки. Ось що з цього приводу пише газета "Ізвестія":

"...практика підготовки наукових кадрів через аспірантуру та докторантуру наявно не відповідає вимогам дальшого розвитку науки і завданням технічного прогресу ... В аспірантуру на спеціальні технічні і технологічні катедри попадають особи, що тількищо закінчили вузи і не мають ніякого досвіду практичної праці, що закінчили аспірантуру, але підготовлені до самостійної дослідчої і практичної праці. За своєю кваліфікацією вони часто стоять нижче фахівців, що не мають наукових степенів, але посідають практичний досвід ... Однак немало вчених рад вузів і наукових закладів, що з легкістю надзвичайною присуджують наукові степені. За праці, що не мають ні теоретичного ні практичного значення" ^{19/}.

Так стоїть справа з готуванням наукових кадрів у царині технічних наук. Неважко тому уявити собі, як виглядає справа з готуванням кадрів у царині наук гуманітарних, де панує т.зв. марксизм-ленінізм. Тут не лише молоді кадри, але й старші сивоголові вчені з ім'ям, позбавлені можливостей наукової праці.

"У вузах країни працює кілька тисяч науково-педагогічних робітників в царині історії, економіки, права, філософії, - пише міністер вищої освіти СРСР, В.П. Блутін. "На жаль доводиться відмітити, що досягнення цього великого колективу вчених в останні роки невеликі, а недоліків у праці багато ... Безплідність в науковій праці невхильно веде до схоластики в викладанні, пустомельства, або в кращому разі - до переповідання матеріалів з підручника" ^{20/}.

З цього побіжного викладу видно, що дані нового статистичного збірника з царини культури в багатьох аспектах не відповідають фактичному стану речей в СРСР. Деякі таблиці нагадують матеріали з "Блокноту" советського пропагандиста. Тому дослідник мусить ними оперувати дуже обережно.

Бібліографічний показник
-----

1. "Правда", 18.2.1956;
  2. "Народное хозяйство СССР", М., 1956, стор. 222;
  3. Там же, стор. 224;
  4. "Учительская газета", 30.7.1952; див. також з 20.І. 1953 та з 16.10.1954;
  5. "Учительская газета", 11.2.1953;
  6. Цитов. довідник "Народное хозяйство СССР", стор. 227;
  7. Проф. Медынский Е.Н. "Народное образование в СССР", 1952, стор. 127;
  8. Педагогическая энциклопедия, под редакцией А.Т. Калашникова, т. II, М., 1930, стор. 385-386;
  9. Цит. праця Мединського, стор. 125;
  10. Веселов А.Н. Низшее проф.-техническое образование в РСФСР, М., 1955, стор. 252;
  11. "Советская педагогика", 1957, № 1, стор. 1;
  12. "Советская педагогика", 1947, № 5, стор. 127;
  13. "Заря Востока", 21.І.1956;
  14. "Коммунист", 20.І.1956;
  15. "Учительская газета", 16.5.1956;
  16. "Советская педагогика", 1956, № 11, стор. 126;
  17. Цит. статистичний довідник, стор. 233;
  18. "Правда", 19.2.1956;
  19. "Известия", 15.9.1956, передова;
  20. "Вестник высшей школы", 1956, № 3, стор. 9.
-

Остап Бобикевич

ЛІСОВА ГОСПОДАРКА В КРАЯХ ССРСР У 2-ІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ
ТА У ПЕРШИХ РОКАХ ПО ЇЇ ЗАКІНЧЕННІ

1/ Стан лісів та законодавні постанови щодо їх організації

Події 2-ої світової війни, поширення кордонів ССРСР, знесення в окупованих країнах приватної власності - принесло зі собою безоглядне нищення лісів на новозайнятих теренах, де стан їх був відносно добрий, а догідно розбудована комунікаційна мережа давала добрі умовини експлуатації і вивозу дерева. Праці щодо покращання стану лісів, які, по появі закону з 1936 р., здавалося були вже започатковані, а саме: закультурення зрубів, очищування недорубів, відводнювання багн і т.п. треба було припинити; зате збільшилося безплянове вирубування лісів, тим більше, що крім нормальних потреб прийшла з часом відбудова знищених війною осель і промислових об'єктів.

Невідомо з чийої ініціативи, але вже в 1943 р. поділено, постановою Совета Народніх Комісарів ССРСР усі ліси на три групи:

1/ Ліси державних "заповідників", ґрунтоохоронні, курортні і подібного значення;

2/ Ліси густонаселених промислових районів, з характером водоохоронним, приблизно ліси України, південної половини європейського ССРСР і басейну Волги;

3/ Ліси промислового значення. Сюди входять ліси Півночі, Сибіру і Далекого Сходу.

Великих господарських змін не впроваджено. В лісах 1-ої групи дозволено "рубанки догляду за лісом". Дозволяється рубанка перестиглих деревостанів, але системи рубанок не устійнено. В лісах 2-ої групи дозволено переводити рубанку лісів, затримуючи лісові правила, тобто не переступаючи однорічного приросту в кожному лісовім господарстві. В лісах 3-ої групи, до

якої включено усі перестарілі деревостани, дозволено "усі способи рубанок" у величині, яку передбачається вимогами "народногосподарського плану країни". У цій групі мають бути у великих масштабах застосовані "концентровані суцільні рубанки". Вимоги народногосподарського плану визначаються після потреб місцевої промисловості та можливостей транспорту і сплаву. Усі зруби мають бути природним, або штучним способом наново закультивовані. Лісова господарка має бути ведена при застосуванні технічних і організаційних правил, а саме:

1/ лісонасаджень, при чім лісові треба допомагати в його природнім відновленні, 2/ плекання ліса /вирощування/, 3/ регулювання рубанок головного користування з одночасним забезпеченням заліснення зрубів, 4/ збирання насіння, 5/ продукції саджениць в лісових шкільках, 6/ виконання лісових культур, 7/ робіт меліораційних, 8/ охорони ліса перед усякими шкідниками та від пожеж. Лісова господарка має обіймати також побічне користування лісом.

Утворення лісових груп I-ої і 2-ої треба вважати позитивним актом. Це не прийшло однак у наслідок надбань лісової науки, а тільки тому, що експлуатаційні вартості в тих лісах були вичерпані надмірним вирубуванням і це спричинило, що експлуатаційне значення змінилося на водоохоронне.

Та війна приносила все більше і більше знищення осель і промислових закладів. Ліси нищено не тільки безплановими рубанками, але і пожежами та вирубуванням не раз великих просторів ліса при поборюванні партизан. Найбільше потерпіли ліси України, балтійських республік, Білорусі, Карелії та округи Ленінграду. В роках 1937 - 1942 побудовано в округах Півночі приблизно 2300 км залізниць, через що уможливлено доступ до досі неткнених лісів. На Сибірі побудовано кілька залізничних ліній, а будову дальших запроєктовано.

Слід згадати, що норми розцінки і заробітна платня й далі не врегульована: встановлено високі норми і низьку платню, через що робітник заробляє дуже мало. Результатом такого стану є постійна зміна робочої сили, стан напруження на виробництві і в господарстві, боротьба з прогулами та самовільне залишення праці.

Адміністраційно ліси перших двох вище названих груп підлягають лісовим управлінням при Міністерствах сільського господарства. Адміністраційною одиницею є "Лісгосп". В лісах третьої групи, які підпорядковано Міністерству Лісової і Паперової промисловости, адміністраційною одиницею став "Ліспромгосп".

Завданням лісгоспу є "вирощення найбільшої кількості найвищої якості дерева", з наміром поліпшити стан лісів у їх спеціальному призначенні. Лісгосп мусів передусім відповідати вимогам советської системи. У кожній установі було необхідним встановити партійне керівництво. Партійних лісових фахівців було дуже мало і ними навіть не укомплектовані міністерства. Лісгосп був очолюваний партійним директором і, звичайно, позапартійним старшим лісничим. Лісгосп підлягав директор територіальному управлінню, а позапартійній - місцевому районному партійному комітетові, якого він був членом. Господарство в лісгоспах переводилося на підставі річних планів, а саме: 1/ по лісовому господарству, 2/ по лісооновленню, культурам і боротьбі з шкідниками, 3/ по охороні ліса, 4/ по фінансуванні. Лісгосп об'єднував 5 - 6 лісництв.

Отже в теорії мав бути лісгосп господарем у лісі. Виглядало б, що територіально округи діяння лісгоспу і ліспромгоспу поділені. В дійсності діяли вони на однім й тим самим терені, з тою різницею, що ліспромгосп переводив рубанки лісів, диспонував більшими грошовими засобами і не мав обов'язку інтересуватись заміщенням зрубів, зате лісгосп мав дбати про направлення стану ліса, мав переводити лісові культури, мав дбати про напругу стану доріг, провадити конечні роботи меліораційні, боротьбу з лісовими шкідниками, не маючи потрібних грошових прибутків, бо ж мінімальні прибутки з "користування проміжного" ніяких видатків, зв'язаних з веденням лісової господарки, покрити не були в стані.

2/ Територіальні зміни лісової площі, розбудова лісової господарки

Не враховуючи країв, у яких вплив советської Росії є не тільки наглядний, але й рішучий у кожній господарчій ділянці,

збільшилася по 2-ій світовій війні площа ССРСР на балтійські республіки, Західню Україну, Карпатську Україну, частину Буковини, частину Карелії, а на сході - південна половина півострову Сахалін. Площі лісової прибуло небагато, але під оглядом господарським вона має велике значення, з добре розвинутою комунікаційною мережею та подекуди добре збереженим станом лісів, через що позиція ССРСР, як продуцента дерева зміцніла.

В загальному прибуло лісової площі 13,1 міль. га, з пересічним користуванням 30,8 міль.куб. м дерева. Процент лісистості в новоприлучених краях від 15% /Литва/ до 50% /Карелія/.

Німецький автор - Бухгольц ^{x/} подає загальні, вкриті лісом площі усіх лісів ССРСР по 2-ій світовій війні на 630 міль. га. Пересічний річний приріст для усіх лісів ССРСР подає Бухгольц на 670 міль. куб. м / це є 1,1 куб. м з 1 га/, він однак не може бути міродайним при обчисленні форм для устійнення висоти річного користування з ліса, а дає тільки орієнтацію, що ліси ССРСР в загальному надмірно перерубані, а ліси переспілі рубаяться, не дивлячись на принципи постійності користування лісом.

При устійнюванні місць рубанки спрямовано вправді увагу на новоприлучені краї, з відносно добрим станом запасів деревини /ліси в Карпатах, Зах. України/ та Біловезська пуца /Білорусь/; величина однак річного користування в лісах ССРСР й далше зростає. Бухгольц подає, що повозним пляном п"ятирічки передбачено рубати річно 251,2 міль. куб. м в європейській лісом покритій площі ССРСР. З цієї кількості призначено 123 міль. куб. м на паливо, решту на будівельний матеріал. В азійській частині призначено до рубанки 56,1 міль.куб. м /з того 25,1 міль. куб. м на паливо/. З усієї площі лісів ССРСР призначено до рубанки 307,3 міль. куб. м річно / у тім числі 148,1 міль. куб. м опалу/, але вже новим пляном п"яти-

---

x/ Erwin Buchholz. Forst u. Holzwirtschaft der Soviet Union nach Kriege, Berlin, 1947.

річки запроєктовано на р. 1950 піднести величину рубанки матеріялового дерева до 280 міль. куб. м /отже на 59% більше/, а загальну кількість дерева до 500 міль. куб. м.

Тим часом організаційна система в лісовій і деревній господарці підлягала дальшим змінам і реорганізації. Ліси "місцевого значення" передано в р. 1947 в склад лісів державного значення. Фактично вони тоді перестали існувати.

Законом про п'ятирічний план передбачено на р. 1946-1950 перевести перевірку та інвентаризацію лісів і лісовпорядження на площі 123 міль. га.

Постановою уряду з 4.4.1947 утворено Міністерство Лісового Господарства СРСР, якому віддано керування усіми лісами, і в цей спосіб сконцентровано в однім управлінні цілу лісову господарку, а ліси відібрано від організацій, які досі вели лісозаготівлю. Міністерству не підпорядковано тільки ліси колгоспів та ліси сільських установ. Від I.I.1949 р. переводиться продаж ліса за оплатою, на основі лісорубного білету, а усі приходи з ліса і карі за порушення лісових приписів впливають у загальний державний бюджет. Лісову господарку вважається за органічну частину всього народнього господарства і розвиток її підчинено загальному народньому господарському плану. Завдання лісового господарства вирішуються в СРСР по районах, після груп лісів, які створено законом з 1943 р.

Будова великої газової магістралі коло Саратова, яку закінчено у 2-ій світовій війні, принесла певного роду зменшення запотребування в дереві для опалу, що числиться на 3-4 міль. куб. м річно. Важним фактом плану п'ятирічки є побудова каналів, що сполучають ріки: Північна Двина-Волга Західня Двина-Дніпро, Волга-Дон, Волга-Печора, Кама-Об, через що і транспорт дерева одержав більше можливостей.

Деревна промисловість СРСР поширилася значно по 2-ій світовій війні. По вирубанні лісів в республіках і центрі РСФСР перенесено тартаки на північ, на Урал і до Сибіру. Поширено, головно на півночі, нову галузь промислу, а саме фабричний виріб готових мешкальних будиноків. Звернено увагу на конечність подирення паперової промисловості і продукції целюлози. Запроєктовано будову великого числа фабрик, між іншим також на

Сибірі. Продукти деревного промислу півночі і сходу влучено в промисловість центральних і південних промислових центрів, або до центрів Сибіру й Уралу.

У лісовім законодавстві та в організації лісової господарки сталась дальша зміна: законом з 15.3.1953 підпорядковано Міністерство Лісового Господарства ССРСР Міністерству Сільського Господарства і Заготівлі ССРСР. Адміністрацію лісів зосереджено в Головному Управлінні Лісового Господарства і Полезахистного Лісорозведення. Особливої уваги надається розведенню полезахистних смуг. Крім того, в зв'язку зі сталими недотягненнями в сільському господарстві, введено в лісах на периферії допоміжне сільське господарство і поширено виробництво "ширпотребу". Головним лісозаготовувачем є "ліспромгоспи", а управління лісів віддано "лісгоспам", яким підпорядковані лісництва.

Виконавцем господарських функцій безпосередньо в лісах є лісгосп, лісогосподарча одиниця, яка об'єднує 5-6 лісництв. До функцій республіканського лісового управління належать: 1/ організація управління, 2/ організація і планування лісового господарства, 3/ лісове законодавство, 4/ лісова дослідна справа і контакт з науковими і науково-дослідними установами, 5/ комплектування адміністративно-технічного персоналу, 6/ фінансування і контролю господарства. Обласні, або територіальні управління є посередніми інстанціями між республіканським управлінням та лісгоспом і їх головне завдання є планування лісового господарства, розподіл завдань, фінансування, контроль господарської діяльності та виготовлення звітів. Одночасно управління мають полагоджувати партійні і професійні взаємовідносини та укомплектовувати персонал лісгоспів. Зовсім зрозуміло, що господарський успіх у советських лісових господарстві залежить не лише від лісової політики, яку веде та чи інша країна. Важним досягненням лісгоспів є те, що їх фінансування належить до державного бюджету.

Лісництво є тією господарською одиницею, що фактично виконує весь комплекс господарських робіт, охорону лісу, передачу деревини за вказівками лісгоспу. До тих обов'язків лісничих добавлено виробництво "ширпотребу" і допоміжне сільське господарство. В цей спосіб надається лісничим функції характеру локально-промислового, але й перевантажується працею, що з обов'язками лісового фахівця не має нічого спільного.

Загальна площа лісів Української ССР досягає 7,15 міль. га, в тім 3,75 міль. га лісів західних земель. Ліси України розміщені дуже нерівномірно, на Закарпатті займають вони 42% площі, а в степових областях до 3%. Запобігання на дерево велике, а при тім не можна забувати, що частина лісів повинна служити для охорони ґрунту, для підвищення врожайності полей, для покращання клімату та для зберігання вологості ґрунтів. Та маємо, на жаль, певні дані, підтверджені навіть працівниками Головного Управління Лісового Господарства УРСР, що рубанки лісів у Карпатах привели до розмиву та спустошення гірських схилів, а за останніх 10 років, не дивлячись на інструкції про охорону лісів, вирубано 100 міль. куб. м дерева понад "етат", тобто вибрано запас дерева на 10 років наперед. Через такі великі рубанки, і то систематично збільшувані, збільшилася площа молодняків, до 56%, а площа рубних деревостанів поменшилася до 10%. Якщо ведення лісової господарки не поправиться, то - на думку цього вищого працівника Лісового Управління Української ССР - урветься експлуатація рубних деревостанів вже за 9-10 років, аж доки не підростуть деревостани середнього віку. Малу видаєність лісів в Україні пояснює цей лісовод заміною цінних порід дерева малоцінними, воєнним знищенням лісів та поширенням шкідників дерева. Теперішній стан українських лісів виказує 350 тис. га незаліснених зрубів, 256 тис. га боліт, які вимагають меліорації, а 100 тис. га заліснених малоцінними породами дерев. В самих лише західних областях вкрадено з лісів понад 1300 тис. куб. м дерева. Стан лісонасаджень низький і незадовільний. Нищення лісів трохи затримує погана механізація лісного господарства: рубанки з ділянки догляду за лісом / 3 міль. куб. м річно/, заготівлю, перерібку, лісоохоронні роботи - це все виконується ручно, без машин.

Ліси колгоспні, що займають 20% усіх лісів України, а в середньому 150 га на один колгосп - знищені. В них 63% молодняків, а рубних деревостанів всього 5%. Незаліснених зрубів приблизно 150 тис. га. Культури вигоптани худобою, деревостани нищені самовільними рубанками, а решта вкрита маловартісними породами дерев. Технічного фахового персоналу бракує, а всякий контроль не приносить ніяких успіхів. Брак охорони та недбання про майбутність лісу доходить до того, що в однім районі начальник колгоспу вирішив випасати худобу в культурах, в результаті чого знищено 114 га лісових культур. Лісонасаджень в колгоспних лісах властиво не ведеться, бо до цього часу не вирішено хто їх має виконувати, а запитане в цій справі Головне Управління Лісів на це навіть не відповідає.

Лісовод, що подав ці конкретні факти сумного образу деревостанів лісів України - наводить думку одного начальника Головного Управління Лісового Господарства, який вважає, що потреба тут зміни від основ: треба наложити на лісове господарство обов'язок переводити в лісі усі роботи від вирощування аж до рубанки ліса, а передусім усунути розрив між лісовою господаркою і експлуатацією.

Для переведення штучних насаджень і посівів у лісах СРСР пороблено великі проекти, при чім заплановано посів великих просторів з літаків. Статистичні советські матеріали виказують великі простори зрубів, які кожного року заліснюються. Числа йдуть у тисячі гектарів. Та однак не скоро можна сподіватись направи поповнених блудів у веденні такої господарки. Площі зрубів тільки в часі революції і кілька років по її закінченні сягають десятків міль. га. Вирубані простори лісів збільшувались кожного року на дальші мільйони гектарів.

Вже в часі 2-ої світової війни в р. 1940 наступив зворот і зрозуміння, що лісовпорядження є конечне, бо нестача дерева-сирівця спинювала советську промисловість. За даними шефа Наркомлісу Матюка було в СРСР на 685 міль. га ліса впоряджених всього 56 міль. га, а 296 міль. га описаних. По роках застою в цій ділянці / 1941 - 1945/ переведено в р. 1946 - 1950 лісовпорядження на 56,4 міль. га, а дальших 189,9 міль. га сфотографовано з літака. На р. 1954 запроєктовано влаштування 32,2 міль. га та коротке описання лісів на площі 140

міль. га. Робота лісовпорядження переводить окремий відділ "Лісопроект", який є поділений на 10 лісотрестів й 44 влаштувальних груп.

Дійти до правильного числа, яке подавало б на основі советських матеріалів загальну площу лісів СРСР за станом останніх років та устійнити скільки є площі, вкритої лісом, і з яким запасом дерева - майже неможливо. За советськими даними загальна площа лісів СРСР в дні 1.1.1950 дорівнювалося 1069 міль.га, з того 628 міль. га вкритих лісів. Подані числа так само не точні, як і дані щодо запасу дерева. Советські матеріали подавали до р. 1940 запас дерева на 34 до 38 мільярдів куб. м. На день 1.1.1950 подають советські матеріали запас дерева в усіх лісах СРСР на 58,7 мільярдів куб. м.

Усюди повно чисел, повно обіжників, директив, ухвал. Інструкції перестарілі, а велика їх кількість викликає різну інтєпретацію, що утруднює користування ними та спричинює зайве листування. Тим часом лісові зруби і пустирі лежать забуті, а деякі вищі працівники центральних урядів, бачачи ці великі недоліки в лісовій господарці, радять бодай намітити ті простори, які в першу чергу треба закультивувати та боліють над станом полезахисних смуг і над шкодами від посухи і суховіїв.

3/ Забезпечення деревом власного запотребування країн СРСР і його експорт

По появі лісового закону з 1936 р., який впровадив деяку зміну лісової політики СРСР, спрямовано під оглядом експлуатації лісів головну увагу на ліси Півночі й Далекого Сходу, де повільно підноситься рільництво і населення зростає, а з тим і кращають умовини для придбання робочої сили для лісових робіт. Та однак це все є питанням майбутнього. Щоб зробити ці країни доступними для колонізації, щоб внести направи в комунікацію, побудувати залізниці, дороги, зрегулювати ріки, треба великих капіталів та передусім часу. Покищо так ведена лісова господарка довела до того, що в СРСР є дефіцит на дерево, що поступово зростає, бо і населення збільшується, і промисл по-

требує все більше й більше дерева. Особливо боляче відчувається брак дерева в краях і районах густіше населених і з розвиненішим промислом, як Україна, Московська, Ленінградська, Калінінська, Орловська, Веронізька і інші області СРСР, де ліси винищені, а привіз дерева з інших країв сполучений з великими труднощами.

Країни заходу Європи, до яких експортовано було дерево з СРСР, як Англія, Голландія, Бельгія і Німеччина могли до недавня числити на привіз дерева з країн балтійських, Польщі, Чехословаччини, Румунії і Югославії. Запаси дерева в тих країнах нині вичерпані, а те, що лишилося, призначене для сходу Європи, а передусім для власних потреб. Югославія має ще відносно добрий стан лісів, але дерево її йде до країн Середземного моря. Не має вже багато дерева і знищена війною Фінляндія. Не мають його на експорт і Швеція та Норвегія. Крім того Румунія, Чехословаччина і Норвегія ще висилають частину свого дерева до країн СРСР у виміну за інші сировини.

Для європейських країн, до яких привозено дерево з СРСР, є ситуація грізна, якщо йде про забезпечення для них доставки дерева. Одинока для них надія, це північ і схід СРСР. Та деревна криза в СРСР потриває довгий час, а як навіть частинно й проміне і буде можливість доставити дерево з півночі і сходу, то в першу чергу буде актуальним питання забезпечення потреб власного промислу в самому СРСР.

Експорт дерева з лісів СРСР до інших країн Європи, що був дуже інтензивний у роках 1929 - 1937, мусить бути припинений, а держави Заходу мусять оглядатися за іншими джерелами, з яких могли б одержувати потрібний сировінець у дереві, бо на скорий привіз дерева з країн СРСР вони числити не можуть.

Так виглядає лісова господарка у державнім керівництві лісами СРСР. Такою виявляється забезпечена ніби постійність користування лісом і такою є гарантія вдержання будучності лісів, що мали б собою являти невичерпні запаси дерева.

Завваги і висновки

Представлена мною характеристика розвитку лісової господарки в країнах СРСР доводить, що організування, та ведення її, при такій нерівномірності розподілу лісів, при таких великих просторах, при різних умовах росту і стану деревостанів та при так неоднакових відносинах комунікаційних і торговельних - є справою нелегкою.

Треба взяти під увагу факт, що в СРСР є дві основні категорії лісів: одна просліджена, частинно загосподарована на основі плянів лісовпорядження, друга - це зовсім майже непросліджені, місцями недоступні лісові простори. У першій категорії лісів була господарка деревом, була експлуатація, був догідний транспорт, а що урядові були потрібні капітали, ліси безоглядно нищено. В другій категорії ліси неексплуатовані, бо ні людей до робіт у лісах, ні промислу, ні можливостей транспорту не було.

Лісова господарка в давній Росії була невідповідно зорганізована. Господарка в лісах приватної власності не була належно контрольована і було забагато свободи в користуванні лісом. Були цьому винні закони, але ще більше, що вони були невідповідно виконувані. Виникала потреба дальших законодатних обмежень, а передусім організація кадру лісовиків, які вмiли б і хотіли б цей контроль відповідно провадити. Лісовий закон з 1888 р. давав забагато свободи власникам приватних лісів в їх користуванні, тому законодатні постанови вимагали доповнення, передусім у напрямі зобов'язання власників приватних лісів до виготовлення плянів лісовпорядження, які відтак були б підтверджені урядами лісоохорони. Над приватними лісами, яких площа перевищувала б 500 - 800 га, повинен обов'язково стояти бодай один лісовик-фахівець з вищою освітою.

Який був стан лісів по їх знаціоналізуванні? Револуція знищила їх мільйони гектарів. На протязі кількох років по револуції нищено ліси безоглядно і безпляново, бо не було ні господарки, ні можливостей охороняти їх від самовільних винищувальних рубанок. А відтак видавалося закони, яких фактично самі державні установи не визнавали. Пляни були плянами, а ру-

бано з кожним роком більше, не дивлячись ані на кількість ані на місце, де можна було рубати. А боротьба між "лісгоспами" та "ліспромгоспами" ? Цей хаос, що поставав у лісі при двох господарях, вів теж до винищення лісу, бо ж державна установа, до того кермована нефаховими людьми, мала переводити вируби, не дивлячись на ніякі постанови ані лісогосподарські правила.

В організуванні лісової господарки слідна майже безперервна зміна системи. Все нові проєкти, які самі собою давали доказ, що все, що було попередньо, було зле і треба шукати нових доріг до направлення існуючого стану.

Чи можна дивуватись, що фахові лісовики усувались з відповідальних посад, а на їх місце вступали і приймали на себе обов'язки люди нефахові, яким добро лісу і його майбутнє були байдужі.

А ліси місцевого значення контингентів дерева, які на них накладались, дати не могли, бо не було з чого. Вони були так довго об'єктом усяких змін і реорганізацій, аж вкінці передано їх у склад державних лісів, але вже по їх цілковитім знищенні, бо ніякої раціональної господарки в них не велося, а вирубування йшло, доки було що рубати. Така сама доля лісів колгоспних.

Кермована державним урядом лісова політика мала за мету не вдержання лісів, як добра людства, а витягнення з них якнайбільше прибутків, не дивлячись на майбутнє.

Советський автор А. І. Шульц бачив недомагання в лісовій господарці ССРСР. Він розумів наслідки винищувальних вирубів лісу і визнавав konieczність лісовпорядження. У своїх висновках промовляє Шульц за централізацією лісової господарки і домагається "общесоюзных законодательных норм в отношении лесного хозяйства" ^{x/}. На його думку повинен існувати загальний план, а це з огляду на неоднакове правне положення лісової господарки в окремих республіках. Він є за виданням інструкції для лісовпорядження, за необхідність заложення наукових установ "в союзнім масштабі", за сконцентрування лісоекспорт-

---

^{x/} А.И. Шульц. . Основы советской лесной политики, Ленинград, 1925, стор. 146.

них політик поодиноких республік, як також за узгодження їх тарифної політики.

Централізацію в адміністрації советських лісів ССРСР впроваджено і утворено в р. 1947 окреме Міністерство Лісового Господарства, але вже в р. 1953 підпорядковано його Міністерству Сільського Господарства.

Централізацію адміністрації лісів ССРСР в одній всесоюзній установі не вважаю за доцільну і корисну для лісів. Ніякий закон не може дати однакових лісгосподарських ухвал для країн з такими різницями щодо : величини лісової площі, походження і типів лісів, складу і росту деревостанів, запотребування дерева, організаційної системи лісової господарки, та відносин організаційних і торговельних. Це може зробити кожна республіка для себе, а справи спільного інтересу, чи взаємної виміни думок щодо загальних справ можна обговорювати на спільних конференціях, або регулювати актами поміж окремими республіками. Закон "загальносоюзний" не сміє стосуватись унормування справ валютних, схвалювання бюджету, чи справ експорту дерева, або фахової освіти лісників; він не може нормувати господарку так неоднакових, під кожним оглядом, республік.

З різних джерел, які доходять до нас з країн ССРСР, доводиться бачити ніби осяги, які за останні роки стались там на полі відбудови країн, на полі техніки, промисловості, науки і культури, на полі економічним і господарським. У лісовій господарці впроваджено ряд догіднень та удосконалень в механізації лісонасаджень, підготовки ґрунтів, вивозу дерева і т.п. Прийняти треба, що ССРСР має вже багато лісників, навіть серед вищих державних урядів, які вже зорієнтовані, що таке ведення лісової політики, таке нищення загального добра, яким є ліс для усіх народів, мусить вкінці уступити місце раціональній лісовій господарці, опертій на плянах лісвпорядження, які однак треба не тільки виконати, але точно їх триматися. Вони чейже знають, що на нові деревостани треба по вирубанні чекає багато десятків літ. Чейже й вони бачать ті зміни клімату, ті багна, сипкі піски, висихання рік і ті великі простори нежитків, які заняли місце вирубаних деревостанів.

Кожний, хто приглянеться господарці лісів давньої Росії, по їх знаціоналізованні, побачить, що така господарка больше-

виків мусіла довести до такого стану, як це передбачали деякі вчені, значить до знищення лісів там, де вони були доступні.

Звітами, числами, постановами, майже безперервними змінами організаційних форм заслонялася дійсність, а тим часом ліси зникали, уступали місця пустирям та невжиткам, впроваджуючи все зростаючий дефіцит у дереві.

З М І С Т

	Стор.
<u>А. Білинський.</u> Сучасний стан народньої освіти УСРСР	7
<u>Н. Куликович.</u> Новий етап партійно-сов.насту- пу на національне мистецтво України	29
<u>О. Домбровський.</u> Ідеологічні підстави т.зв. большевицької етики	55
<u>О. Бобикевич.</u> Лісова господарка в краях ССРСР в 2 світовій війні і перших ро- ках по її закінченні	160
<u>Матеріали до історії 40-ліття советської влади в ССРСР</u>	
<u>П. Лихо.</u> З історії 75-ої територіальної дивізії	86
<u>А.Кравченко.</u> Батирське повстання в Казахста- ні	108
<u>Бібліографія</u>	
Вступ	120
<u>С. Кабиш.</u> Сільське господарство в статис- тичному збірнику "Народне гос- подарство ССРСР"	122
<u>Є.Гловінський.</u> Советська торгівля за збірником "Советська торгівля"	135
<u>Р.Карча.</u> Народня освіта в ССРСР в освіт- ленні статистичного збірника ..	149